

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK RUNİK HARFLİ METİNLERDE SÖZ YAPIMI

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN   **HAZIRLAYAN**
Prof. Dr. Erhan AYDIN   **İbrahim KEKEVİ**

Malatya- 2022

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK RUNİK HARFLİ METİNLERDE SÖZ YAPIMI

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
İbrahim KEKEVİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Erhan AYDIN

MALATYA-2022

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Erhan AYDIN'ın danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım “Türk Runik Harfli Metinlerde Söz Yapımı” başlıklı bu çalışmamın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

İbrahim KEKEVİ

ÖN SÖZ

Türk dili, VII. ve VIII. yüzyıllardan bu yana derin bir tarihe ve Asya'dan Balkanlara uzanan geniş bir coğrafyaya sahiptir. Bu derinlik ve genişliğin betimlemesini yapmak, zorluğunun yanında birtakım gereklilikleri barındırmaktadır. Dilin düşünceyi iletmekten öte onu oluşturduğu görüşü doğrultusunda içine doğduğumuz dilin neliğini ve kimliğini görünür ve anlaşılır kılmak, dil algımızın niteliğini güçlendirecektir.

Geniş bir coğrafyaya yayılan Türk dilinin ufuklarına erişmek, ona geniş bir bakış açısıyla bakma olanağı sunacaktır. Tıpkı Türk dilinin coğrafi durumunda olduğu gibi bir hayli eskilere uzanan tarihinin ufuklarına erişmek de onun gelişimine tanık olmamızı ve bugününü daha tutarlı değerlendirmemizi sağlayacaktır.

Tarihsel dilbilim ekseninde Türk dilinin yazılı başlangıcı, yazıtlar dönemidir. Türk runik harfleriyle yazılan bu metinlerin bugüne kadar üzerinde çokça çalışıldığı hâlde hâlâ aydınlatılmayı bekleyen yönleri mevcuttur. Türk dili, tarihi içerisinde sahip olduğu özel konum sebebiyle bu metinlerin dilbilimsel açıdan betimlenmesi ve anlaşılır kılınması, Türk dilinin tarihi süreç içerisindeki birçok meselenin aydınlatılmasında bir ön-koşul niteliği taşımaktadır.

Elinizdeki bu çalışmada, Türk runik harfli metinlerin söz yapım süreçlerinin tespiti ve değerlendirmesi yapılırken bu bilinçle hareket edilmiştir. Çalışma incelendiğinde görüleceği üzere ortaya koyulmaya çalışılan, bir yapım eki envanteri çıkarmaktan ziyade -ki bu bugün eski Türkçe gramer kitaplarında da mevcuttur- söz yapım süreçlerini sözcüklerin etimolojik durumu da dikkate alarak tutarlı bir betimlemesini yapmaktır.

Tez çalışması boyunca daha önce de olduğu gibi hep yanımda olan aileme; deneyimlerini benimle paylaşan, runik harfli metinler üzerine algımı geliştiren değerli hocam Prof. Dr. Erhan AYDIN'a teşekkürlerimi sunuyorum.

İbrahim KEKEVİ

ÖZET

Türk runik harfli metinlerde söz yapımını inceleyen bu çalışmada altı yazıt bölgesi (Moğolistan, Yenisey, Kırgızistan, Dağlık Altay, Çin bölgeleri ve Kâğıda yazılı olanlar) belirlenmiştir. Yazıt bölgelerinin listeleri çalışmada verilmiş ve bu listelerden hareketle veri malzemesi oluşturulmuştur. Buradan elde edilen yazılı veriler dört ana başlık altında söz yapımı açısından değerlendirilmiştir. İsimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil ana başlıkları altında değerlendirilen veriler, örnekleri ve ilgili yazıtın bilgisi de verilerek söz yapımı süreçleri oluşturulmuştur.

Türk runik harfli metinlerin yazılı ilk metin olmalarından dolayı sözlükselleşme süreçlerinden ziyade mevcut sözcük öğelerinin bilhassa ileri öge özelliği taşıyanların kök hâlinin tanılanamadığı örneklerde söz yapım süreçleri değerlendirilirken sözcüğün etimolojik süreçleri de ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk Runik harfli metinler, eski Türk yazıtları, söz yapımı, yapım ekleri, morfoloji

ABSTRACT

In this study, six inscription regions (Mongolia, Yenisei, Kyrgyzstan, Mountainous Altai, Chinese regions and those written on paper) were identified. The lists of the inscription regions were given in the study and data material was created based on these lists. The written data obtained here were evaluated under four main headings in terms of word construction. The data evaluated under the main headings of noun from noun, verb from noun, noun from verb, noun from verb and verb from verb were formed by giving examples and information about the relevant inscription.

Due to the fact that the Turkish runic texts are the first written texts, the etymological processes of the word were also discussed while evaluating the word formation processes in the examples where the root form of the existing lexical elements, especially those with advanced element characteristics, could not be identified, rather than the lexicalization processes.

Key words: Turkic runic letters, old Turkic inscriptions, word formation, derivational suffix, morphology

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	i
ÖN SÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar LİSTESİ	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Amaç ve Yöntem	1
1.1.1. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı	1
1.2. Türk Runik Harfli Metinler	2
1.2.1. Moğolistan Bölgesi Yazıtları	3
1.2.2. Yenisey Bölgesi Yazıtları	8
1.2.3. Dağlık Altay Bölgesi Yazıtları.....	12
1.2.4. Kırgızistan Bölgesi (Tanrı Dağı) Yazıtları	13
1.2.5. Çin Halk Cumhuriyeti Bölgesi Yazıtları	15
1.2.6. Kâğıda Yazılı Türk-Runik Metinler	16
2. SÖZ YAPIMI.....	19
3. İNCELEME	19
3.1. İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ	19
3.1.1. +Aş	19
3.1.2. +çI.....	20
3.1.3. +çUk	21
3.1.4. +ç	21
3.1.5. +daş.....	23
3.1.6. +dem	23
3.1.7. +DI.....	24
3.1.8. +gU	24
3.1.9. +II	26
3.1.10. +kAn	26
3.1.11. +kırñA	28
3.1.12. +II	29

3.1.13. +l(X)g	30
3.1.14. +l(X)k	37
3.1.15. +mAn	39
3.1.16. +nç\t	39
3.1.17. +rAk	41
3.1.18. +sIg	41
3.1.19. +sIz	42
3.1.20. +TAg	43
3.1.21. +tIr	44
3.1.22. +Un	45
3.1.23. +z	46
3.2. İSİMDEN FİİL YAPIM EKLERİ.....	46
3.2.1. +A-	46
3.2.2. +Ad-	48
3.2.3. +(A)r-	49
3.2.4. +gAr-	49
3.2.5. +I-	49
3.2.6. +(I)k-	50
3.2.7. +urKA	51
3.2.8. +lA	51
3.2.9. +rA-	55
3.2.10. +sIrA-	56
3.2.11. +U-	56
3.3. FİİLDEN İSİM YAPIM EKLERİ.....	57
3.3.1. +(X)ç	57
3.3.2. +gA	59
3.3.3. +gAç	61
3.3.4. +gAk	62
3.3.5. +gAlI	62
3.3.6. +GInçA	64
3.3.7. +GU/I	64
3.3.8. +gUçI / +gAçI	66
3.3.9. +(X)g	67

3.3.10. +I	70
3.3.11. +(X)k	70
3.3.12. +l.....	74
3.3.13. +(X)m	75
3.3.14. +mAn	75
3.3.15. +mAzkAn.....	75
3.3.16. +(X)n	75
3.3.17. +nçI/U	76
3.3.18. +U	77
3.3.19. +(X)z.....	77
3.3.20. +mA	78
3.3.21. +mAK	79
3.3.22. +(X)ş.....	79
3.3.23. +çI.....	81
3.3.24. +DAçI	81
3.3.25. +DOk	82
3.3.26. -gAn+	87
3.3.27. +(x)gmA.....	89
3.3.28. +mAz	90
3.3.29. +mIş	91
3.3.30. +(X)r	92
3.3.31. +sIk	93
3.3.32. +A	95
3.3.33. +I	97
3.3.34. +matı(n)	98
3.3.35. +p.....	99
3.3.36. +pAn	106
3.3.37. +U	108
3.3.38. +yIn.....	113
3.4. FİLDEN FİİL YAPIM EKLERİ	114
3.4.1. -gUr-	114
3.4.2. -(X)k	114
3.4.3. -(X)l.....	114

3.4.4. -mA.....	116
3.4.5. -(X)n-.....	121
3.4.6. -(X)r.....	125
3.4.7. -ş-.....	127
3.4.8. -(X)t.....	129
3.4.9. -tUr.....	133
3.4.10. -(X)z.....	134
4. SONUÇ	136
5. KAYNAKÇA	142

KISALTMALAR

AM	: Asia Major.
AOH	: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae.
bk.	: bakınız
CAJ	: Central Asiatic Journal.
Çev.	: Çeviren
ED	: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.
JSFOu	: Journal de la Société Finno-Ougrienne.
krş.	: karşılaştırınız
KTS	: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
MGT	: Moğolların Gizli Tarihi
Mo.	: Moğolca
ör.	: örneğin
ŞS	: Lugat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî (H. 1298).
TDAD:	Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
TDAYB	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten.
TDES :	Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. bk. (Eren 1999).
TDiA	: Türk Dilleri Araştırmaları.
TK	: Türk Kültürü.
TT	: Turfan Texte.
UAJb	: Ural Altaische Jahrbücher
UW	: Uigurisches Wörterbuch.
Uyg.	: Uygurca
VEWT	: Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen. bk. (Räsänen 196

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 4.1. İsimden isim	137
Tablo 4.2. İsimden fiil	138
Tablo 4.3. Fiilden isim.....	139
Tablo 4.4. Fiilden fiil.....	141
Tablo 4.5. Bölgeler	141

1. GİRİŞ

1.1. Amaç ve Yöntem

1.1.1. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı

Çalışmanın amacı, aşamalı bir süreci ortaya koymaktır. Çalışmada Türk runik harfli metinlerdeki söz yapım süreçleri incelenerek bu yolla oluşan morfolojik perspektif betimlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada ekleme yoluyla söz yapımı için sözcük odaklı bir inceleme benimsenmiş; bunların işlevlerini, eklendikleri sözcüğe katkılarını açıklama amacı güdülmüştür. Metinlerin yazılı en eski metinler olması dolayısıyla söz yapımı söz konusu olduğunda incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken kök veya gövde yapılarının da etimolojik yönleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Etimolojik çıkarım ve tespitler üzerinden Türk runik harfli metinlerin morfolojik yönünün daha aydınlatılacağı düşünülmüştür.

Çalışmaya, öncelikle eski Türk yazıtlarının yanında kâğıda yazılı runik harfli metinlere de yer verildiğinden Türk Runik Harfli Metinlerde Söz Yapımı adı verilmiştir. Sırasıyla Moğolistan, Yenisey, Kırgızistan, Dağlık Altay, Çin ve Kâğıda yazılı metinler başlıklarıyla gruplandırılan malzeme, bu bölgelerin envanter listelerine göre edinilip incelenmiştir. Sözcük odaklı bir inceleme yapılarak sözcükler üzerinden yapım ekleri belirlenmeye çalışılmıştır. Hazır yapım eki envanterlerinden hareket edilmemekle birlikte eldeki verilerle karşılaştırma yapma yoluyla ilgili yapım eki envanterleri dikkate alınmıştır. Yapım ekleri, isimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil olmak üzere dört ana başlıkta değerlendirilmiştir.

Çalışma için yararlanılan kaynak eser hususunda karşılaştırmalı bir okuma yapılmaya gayret edilmiştir. Yazıt metinleri çalışmalarından; Erhan Aydın'ın Orhon Yazıtları (2017), Uygur Yazıtları (2018), Sibiry'a'da Türk İzleri (2019), Hatice Şirin'in Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi çalışmasındaki metinler (2016), Cengiz Alyılmaz'ın Bilge Tonyukuk Yazıtları (2021), Mehmet Ölmez'in Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (2015), Talat Tekin'in Orhon Yazıtları (1995), (2014), İgor Kormuşin'in Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları (2017), Osman Mert'in Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us (2009), Arpád Berta'nın Sözcükleri İyi Dinleyin – Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını (2010), Erdal, Tıbıkova, Nevskaya'nın Altay Yazıtları (2012), Mozioglu'nun Dağlık Altay Yazıtları (2016) ve Konkabayev'in Altay Yazıtları(2015), Rysbek Alimov'un Tanrı Dağı (Kırgızistan) Yazıtları (2014), Talat Tekin'in Irk Bitig (2013)

çalışması ve Fikret Yıldırım'ın *Irk Bitig Orhon Yazılı Metinlerin Dili* (2017) adlı çalışmasındaki Kâğıda Yazılı Metinler'den yararlanılmıştır.

1.2. Türk Runik Harfli Metinler

Türk dilinin kronolojik açıdan ilk metinleri, runik harfli metinlerdir. Bugün özellikle Asya'nın farklı bölgelerinde eski Türk yazıtları tespit edilmiştir. Bu yazıtların içinde Orhon grubu olarak da anılan yazıtların II. Türk Kağanlığı döneminde dikilmiş ve kağanlık mensuplarının diliyle yazılmış olmasından dolayı yazıtların dili Köktürkçe/Göktürkçe, Orhon/Orhun Türkçesi olarak anılmaktadır.

Orhon Türkçesi, yazılı belgeleri ile bize kadar gelmiş olan en eski Türk diyalektidir. Bu ad ile daha çok, 8. yüzyılın ilk yarısında, İkinci Türk Kağanlığı (682-744) döneminde, bugünkü Moğolistan'da konuşulmuş olan eski Türk diyalekti anlaşılır. Bu diyalekt, hiç şüphesiz, Birinci Türk Kağanlığı (550-630) döneminde aynı bölgede konuşulmuş olan eski Türk diyalektinin devamı idi. İkinci Türk Kağanlığı'ndan sonra aynı bölgede kurulmuş olan Uygur Kağanlığı (744-840) döneminden kalma yazıtların dili ile aynı yüzyıldan ve 9.-10. yüzyıllardan kaldığı sanılan Yenisey yazıtlarının ve Doğu Türkistan'da bulunan runik yazılı metinlerin dili de Orhon Türkçesinden pek farklı değildir (Tekin, 2016:21). Söz konusu anlaşılma ve farklılıkların küçük olduğunun belirtilmesi, bu metinlerin Türk dili için bir ortak kaynak ve referans metinler olarak algılanmasına sebep olmuştur.

Türkiye Türkolojisinde modern sözcükler genellikle Eski Türkçeye geri götürülür. Hâlbuki, Eski Türkçe, Orhun ve Yenisey ırmaklarının kıyılarında konuşulan homojen bir dil değildi; tam tersine, söz konusu coğrafyada konuşulan farklı Türk ağızlarının çeşitli öğelerini içeren yapay bir edebî dildi. Sözcüklerin başında bulunan Y ((a)y(a)) run harfi genel olarak 'y' diye okunur. Ancak Bizanslılara gelen Eski Türk Yabgusu unvanını herhâlde yabgu değil cabgu diye telaffuz etmiş olmalıdır ki Yunanlılar onu [dzabgu] diye kaydetmişlerdir. Anlaşıyor ki, Eski Türkçenin konuşulduğu zamanlarda söz başı Y ((a)y(a)) harfi hem y hem de c diye okunurdu. Bir başka ifade ile, Köktürk Kağanlığı'nda konuşulan bazı ağızların ses sistemi Oğuz dillerininkinden farklı idi. Orhun Türkçesi metinleri, tek bir alfabeyle yazılmasına rağmen tek bir düzene göre değil kişiden kişiye göre değişen bir söyleyişe göre okunurdu. Yani, Orhun Türkçesi modern Türk dillerinden hiçbirinin proto-dili sayılamaz. Âdeta, o zamanlarda konuşulan ağızların bir nevi yapay standarttır (Stachowski, 2011:70). Türk runik harfli metinler denildiğinde bu kapsama giren metinlerin ortak bir diyalekt adı altında birleşmediğini belirtmek gerekir.

Eski Türk yazıtları içerisinde hacmi ve dil verisi bakımından zengin oluşlarıyla öne çıkan Orhon yazıtları üzerine metindilbilimsel bir inceleme yapan Uzun çalışmasının sonunda: Tonyukuk yazıtının, kısa fakat yoğun bir metin örgüsüne sahip olduğunu bunun yanı sıra Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarının da tümceüstü dil çalışmasıyla ulaşılabilecek sonuçları anlamlı kılan metinler olarak nitelendirir (1995:144).

Hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak bir gerçek, elimizdeki yazıtların, Türk tarihinin ancak çok yeni bir dönemine ait olduğudur. Türklerin yazıtlardan önceki yaşamı ve etkinlikleri üzerindeki bilgilerimiz ancak Çin kaynaklarına dayanmakta, bu kaynaklar üzerinde, geçen yüzyılın sonlarından başlayarak 20. yüzyılda artan çalışmalar bu bilgilere yenilerini eklemiş bulunmaktadır (Aksan, 2014:19).

1.2.1. Moğolistan Bölgesi Yazıtları

Moğolistan sınırları içerisinde olan yazıtların önemli bir kısmı başkent Ulan Batur'dadır. Orhon yazıtları olarak bilinen Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi ve Küli Çor yazıtları; Uygur yazıtları olarak bilinen Tes, Tariat (Terhin), Şine Usu, Süci, Kara Balgasun I, Kara Balgasun II, Somon Sevrey, Arhanan ve Gurvaljin-uul (Gürbelcin) yazıtları, bunun yanı sıra en eski Türkçe yazıt olarak bilinen Çoyr yazıtı ve Hangiday yazıtı da bu gruptadır. Eldeki envantere göre (Aydın 2017:32-34) Moğolistan bölgesi, 125 yazıt içermektedir.

Moğolistan bölgesi yazıtlarını kayıt altına almak amacıyla birçok envanter çalışması yapılmıştır. Bunların başlıcaları H. Perlee (1968: 10-12), D. D. Vasilyev (1976:71-81), Sema Barutçu Özönder (2002:481-501) ve B. Kempf (2004:41-51)'in envanter çalışmalarıdır. Cengiz Alyılmaz'ın 79 yazıtı içeren çalışmasında söz konusu yazıtlarla ilgili GPS kayıtlarının verilmiş olması önemlidir (2003). Bunların yanı sıra Sertkaya'nın söz konusu çalışmasında 88 yazıtın adı ve künyeleri verilmiş (2008), A. Badam'ın ilgili çalışmasında ise 100 yazıt hakkında genel bilgi ve satır sayıları verilmiştir (2010). Sertkaya'nın aynı konu üzerine daha sonra yaptığı bir çalışmaya göre yazıt sayısı 142 olarak verilmiştir (2011).

Envanter sorunu, runik metinlerin geneli için bir sorun olarak görülmektedir. Aydın, konu üzerine yapılan çalışmalarda oldukça farklı sayıların ortaya çıkmasındaki etmenlerin başlıcalarının yazıtların adlarının genellikle Moğolca olmasından ve farklı ülkelerde farklı adlarla biliniyor olmasından kaynaklandığını belirtir (2017:31). Tıpkı Yenisey yazıtlarında

olduğu gibi Aydın, Moğolistan yazıtları üzerine numaralar içeren bir liste hazırlamıştır (2015).

Türk runik harfli metinleri kapsayan bu çalışmada da diğer yazıt bölgelerinde olduğu gibi numaralar içeren bir envanter listesi ile hareket etmek sistematik açıdan uygun görülmüştür. Bundan dolayı Moğolistan bölgesi için Aydın'ın hazırladığı liste (2015) esas alınmıştır. Moğolistan bölgesi yazıtlarının listesi aşağıda verilmiştir. Bu listedeki numaralar ve yazıtların adları esas alınarak çalışmada tespiti yapılan örneklerin yeri gösterilmiştir.

Ünlü yazıtlar, üzerinde metin bulunan altlıkları, balbalları vs. ile birlikte alt alta alınıp, sonradan bulunan ve daha az bilinen yazıtlar da arka arkaya sıralanmıştır. Yazıtların parçaları, kırık bölümleri vs. o yazıtın parçası olduğu için ayrıca numaralandırılmamış, ancak balbal ve külliye başka bir yazılı taş varsa aynı yazıtın altına alınmıştır. Numaralandırma yapılırken Mainz'deki metinlerle karışmaması için M harfi yerine Mo biçiminde kısaltma kullanılması uygun görülmüş, yazıtın en çok bilinen adı öne, diğer adları ise arkaya alınmıştır.

Mo 1. Kül Tegin / Köl

Tegin/Orhon I

Mo 2. Kül Tegin yazıtının

kaplumbağa altlığındaki yazıt

Mo 3. Bilge Kağan /

Orhon II

Mo 4. Bilge Kağan

külliyesindeki balbal üzerindeki yazıt

Mo 5. Tonyukuk I

Mo 6. Tonyukuk II

Mo 7. Tonyukuk külliyesindeki siva

üzerindeki yazıt / Tonyukuk III

Mo 8. Ongin / Ongi / Öngi

Mo 15. Suci / Süci /Bel

Mo 16. Kara Balgasun I/Har

Balgas I/Üçüncü Uygur yazıtı

Mo 17. Kara Balgasun II/Har

Mo 9. Ongin külliyesindeki

balbal üzerindeki yazıt

Mo 10. Küli Çor/ İhe

Hüşötü/Köli

Çor/Köl İç Çor/Kül İç Çor

Mo 11. Tes

Mo 12. Tariat / Taryat/Terh

Mo 13. Tariat yazıtının

kaplumbağa

altlığındaki yazıt

Mo 14. Şine Usu / Şine

Us/Moyun

Çor/Bayan Çor / Selenge yazıtı/

Mogoyın Şine Us

Balgas II yazıtı

Mo 18. Sevrey /Somon Sevrey

Mo 19. Çoyr /Çoyren/Çöyr

Mo 20. İhe Ashete / Höl

Asgat/İh Asgat /Altun Tamgan

Mo 21. İh Hanuy Nuur/Erdene
Mandal

Mo 22. Arhanan /Kül Tarhan

Mo 23. Hangiday

Mo 24. Bömbögör

Mo 25. Hoyto Tamır I/Tayhar
Çuluu I

Mo 26. Hoyto Tamır II/Tayhar
Çuluu II

Mo 27. Hoyto Tamır III/Tayhar
Çuluu III

Mo 28. Hoyto Tamır IV/Tayhar
Çuluu IV

Mo 29. Hoyto Tamır V/Tayhar
Çuluu V

Mo 30. Hoyto Tamır VI/Tayhar
Çuluu VI

Mo 31. Hoyto Tamır VII/Tayha
Çuluu VII

Mo 32. Hoyto Tamır
VIII/Tayhar Çuluu VIII

Mo 33. Hoyto Tamır IX/Tayhar
Çuluu IX

Mo 34. Hoyto Tamır X/Tayhar
Çuluu X

Mo 35. Hoyto Tamır XI/Tayhar
Çuluu XI

Mo 36. Hoyto Tamır
XII/Tayhar Çuluu XII

Mo 37. Hoyto Tamır
XIII/Tayhar Çuluu XIII

Mo 38. Hoyto Tamır

XIV/Tayhar Çuluu XIV

Mo 39. Hoyto Tamır
XV/Tayhar Çuluu XV

Mo 40. Hoyto Tamır
XVI/Tayhar Çuluu XVI

Mo 41. Hoyto Tamır
XVII/Tayhar Çuluu XVII

Mo 42. Hoyto Tamır
XVIII/Tayhar Çuluu XVIII

Mo 43. Hoyto Tamır
XIX/Tayhar Çuluu XIX

Mo 44. Hoyto Tamır
XX/Tayhar Çuluu XX

Mo 45. Hoyto Tamır
XXI/Tayhar Çuluu XXI

Mo 46. Hutug Uul I/Khutuk
Ula I/Kutlug Tag I

Mo 47. Hutug Uul II/Khutuk
Ula

II/Kutlug Tag II

Mo 48. Hutug Uul III/Khutuk
Ula

III/Kutlug Tag III

Mo 49. Hutug Uul IV/Khutuk
Ula

IV/Kutlug Tag IV

Mo 50. Hutug Uul V/Khutuk
Ula

V/Kutlug Tag V

Mo 51. Yamaanı Us I/Hanan
Had I

Mo 52. Yamaanı Us II/Hanan
Had II

- Mo 53.** Yamaanı Us III/Hanan
Had III
- Mo 54.** Yamaanı Us IV/Hanan
Had IV
- Mo 55.** Yamaanı Us V/Hanan
Had V
- Mo 56.** Yamaanı Us VI/Hanan
Had VI
- Mo 57.** Açıit Nuur I
- Mo 58.** Açıit Nuur II
- Mo 59.** Açıit Nuur III
- Mo 60.** İh Biçıgt I
- Mo 61.** İh Biçıgt II
- Mo 62.** Öruk I
- Mo 63.** Öruk II
- Mo 64.** Gürbelcin/Gurvaljin Uul
- Mo 65.** Gurvan Mandal I/Dund
Mandal
- Mo 66.** Gurvan Mandal II/Adag
Mandal
- Mo 67.** Altan Had I
- Mo 68.** Altan Had II
- Mo 69.** Teht
- Mo 70.** Tevş/Aru Bogdo
- Mo 71.** Olon Nuur / Galuut
- Mo 72.** Olon Nuur / Akbatır
Taşı/Höh
Hötöl
- Mo 73.** Nalayh yazıtı/Ulan
Batur
(Urga) Kiremit yazıtı
- Mo 74.** Baga Oygor I
- Mo 75.** Baga Oygor II
- Mo 76.** Biger I
- Mo 77.** Biger II
- Mo 78.** Biger III
- Mo 79.** Biger IV
- Mo 80.** Biger V
- Mo 81.** Biger VI
- Mo 82.** Biger VII
- Mo 83.** Darvi I / Bayşin Üzüür
I / Tsagaan Tolgoy I
- Mo 84.** Darvi II / Bayşin Üzüür
II / Tsagaan Tolgoy II
- Mo 85.** Darvi III / Bayşin
Üzüür III /
Tsagaan Tolgoy III
- Mo 86.** Del Uul I
- Mo 87.** Del Uul II
- Mo 88.** Del Uul III
- Mo 89.** Del Uul IV
- Mo 90.** Hanangiyn Buuts
- Mo 91.** Dalan Uul
- Mo 92.** Doloodoy /
Doloogoydoy
- Mo 93.** Delüün
- Mo 94.** Jirimiyn Hudag
- Mo 95.** Zoos/Runik harfli para
- Mo 96.** Züriyn Ovoo/Somon
Tes /
Tes
- Mo 97.** Züün Oroy Övöljöö/Ak
Şokı /
Tsagaan Salaa
- Mo 98.** Zürh Uul
- Mo 99.** Övördörölj
- Mo 100.** Övörhangay
- Mo 101.** Örtöönbulag

Mo 102. Raşaan Had
Mo 103. Mutrın Temdeg/
Kutlug'un Mührü
Mo 104. Tsahir I
Mo 105. Tsahir II
Mo 106. Şaahar Tolgoy I
Mo 107.Şaahar Tolgoy II
Mo 108. Şaahar Tolgoy III
Mo 109. Şiveet Hayrhan I
Mo 110. Şiveet Hayrhan II
Mo 111. Şiveet Hayrhan III
Mo 112. Tömör Tsorgo
Mo 113. Har Magnay/Kara
Alın
Mo 114. Tsenher
Mandal/Hentey
I-II/Burgast Valley
Mo 115. Tsetsüühei
Mo 116. Kara Katu / Ereen
Harganat /
Hatuu Us
Mo 117. Kitap Dügme
Üzerindeki
Yazıt
Mo 118. Yay Üzerindeki Yazıt
Mo 119. Tuğla Üzerindeki
Yazıt
Mo 120. Adı bilinmeyen bir
yazıt
(?).
Mo 121. Çalgı Üzerindeki
Yazıt

Mo 122. Baga Hayrhan I
Mo 123. Baga Hayrhan II
Mo 124. Delgerhaan I
Mo 125. Delgerhaan II

(E Aydın 2015: 69-72)

1.2.2. Yenisey Bölgesi Yazıtları

Yenisey yazıtlarının büyük bir bölümü, yukarı Yenisey vadisinde, doğuda Tuva'nın başkenti Kızııl'dan 60 km uzaklıkta bulunan Sargal-Aksı'dan başlayarak batıda Hemçik ırmağı yakınındaki Şançi bozkırlarına kadar 200 km'lik bir alanda toplanmaktadır (Kormuşin 2001:259)

Yenisey yazıtları üzerinde çalışan her araştırmacı, bu yazıtların hangi tarihlerde dikilmiş olduğu sorusuna yanıt aramıştır. Özellikle Moğolistan'daki büyük kağanlık yazıtlarından önce mi sonra mı dikilmiş olduğu sürekli tartışılmıştır. Yenisey yazıtlarındaki harflerin çeşitlilik göstermesi, Moğolistan'daki büyük kağanlık yazıtlarındaki bazı harflerin bu yazıtlarda başka sesleri karşılması gibi sorunlar üzerinde durulmuş, ancak tatmin edici sonuçlara ulaşmak mümkün olmamıştır. Harflerdeki çeşitlilik, Avrasya güzergâhı boyunca kullanılan bir alfabe sistemi olduğu görüşünün ağırlık kazanmasına da neden olmuştur. Yenisey yazıtları, ilk keşfedilen yazıtlar olduğu hâlde Moğolistan'daki büyük kağanlık yazıtlarının gölgesinde kalmaktan kurtulamamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, Moğolistan bozkırlarında bulunan ve özellikle II. Türk Kağanlığı ve Uygur Kağanlığı yazıtlarının satır sayısının çok olmasıdır. 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren keşfedilen ve bilim dünyasınca bilinen Yenisey yazıtları, satır sayılarının azlığı ve düzensiz yazılmış olmaları nedeniyle, özellikle Türk dili alanı dışında çalışan araştırmacıların ilgisini çekmemiştir. Bu yazıtların tamamının tarihsiz oluşu ve günümüz mezar taşlarındaki veciz ifadelere benzeyen kalıplaşmış ibare ve cümleler içermesi de bu yazıtlara olan ilginin az oluşunun bir başka nedenidir. Ancak, yine de Elegest I (E 10), Begre (E 11), Oçurı (E 26), Altın-Köl I (E 28), Altın-Köl II (E 29), Hemçik-Çırgakı (E 41), Köjeelig-Hovu (E 45), Abakan (E 48) gibi çok satırlı yazılardan çeşitli bilgiler elde etmek mümkündür (Aydın 2019a:17-18).

Yenisey yazıtları grubunda da envanter listesi, yine aynı mantıkla yazıtların listesini hazırlayan Aydın'ın çalışmasından (2017:35-38) alınmıştır; ancak çalışmamızın esas meselesi yazıtların envanteri olmadığından diğer adlarına ayrıca yer verilmeden yaygın olarak kullanılan adları verilmiştir.

- E 1.** Uyük-Tarлак
E 2. Uyük-Arjan
E 3. Uyük-Turan
E 4. Ottuk-Daş I
E 5. Barık I
E 6. Barık II
E 7. Barık III
E 8. Barık IV
E 9. Kara-Sug
E 10. Elegest I
E 11. Begre
E 12. Aldı-Bel I
E 13. Çaa-Höl I
E 14. Çaa-Höl II
E 15. Çaa-Höl III
E 16. Çaa-Höl IV
E 17. Çaa-Höl V
E 18. Çaa-Höl VI
E 19. Çaa-Höl VII
E 20. Çaa-Höl VIII
E 21. Çaa-Höl IX
E 22. Çaa-Höl X
E 23. Çaa-Höl XI
E 24. Haya-Bajı
E 25. Oznaçennaya I
E 26. Oçurı
E 27. Oya
E 28. Altın-Köl I
E 29. Altın-Köl II
E 30. Uybat I
E 31. Uybat II
E 32. Uybat III
E 33. Uybat IV
E 34. Uybat V
E 35. Tuba I
E 36. Tuba II
E 37. Tuba III
E 38. Ak-Yüs I
E 39. Kara-Yüs I
E 41. Hemçik-Çırgakı
E 42. Bay-Bulun I
E 43. Kızıl-Çıraa I
E 44. Kızıl-Çıraa II
E 45. Köjeelig-Hovu
E 46. Telee
E 47. Suci
E 48. Abakan
E 49. Bay-Bulun II
E 50. Tuva B
E 51. Tuva D
E 52. Elegest II
E 53. Elegest III
E 54. Ottuk-Daş III
E 55. Tuva G
E 56. Malinovka
E 57. Saygın
E 58. Kezek-Hüree
E 59. Herbis-Baarı
E 60. Sargal-Aksı
E 61. Suglug-Adır-Aksı
E 62. Kanmıldığ-Hovu
E 63. Ortaa-Hem
E 64. Ottuk-Daş II
E 65. Kara-Bulun I
E 66. Kara-Bulun II
E 67. Kara-Bulun III
E 68. El-Bajı
E 69. Çer-Çarık

- E 70.** Elegest IV
E 71. Podkuninskaya
E 72. Aldıı-Bel II
E 73. İyme I
E 74. Samagaltay
E 75. Kuten-Buluk
E 76. Ayna I
E 77. Ayna II
E 78. Para I
E 79. Para II
E 80. Kemer Takımındaki Bronz
Levha
E 81. Kopön Altın Küp I
E 82. Kopön Altın Küp II
E 83. Uybat VII
E 84. Ayna III
E 85. Ayna IV
E 86. Oçurı'dan Taş Tılsım
E 87. Taş Ağırşak I
E 88. Ağırşak-Damga
E 89. Övür I
E 90. Övür II
E 91. Bedelig Valun
E 92. Demir-Sug
E 93. Yır-Sayır I
E 94. Yır-Sayır II
E 95. Hemçik-Bom I
E 96. Hemçik-Bom II
E 97. Hemçik-Bom III
E 98. Uybat VI
E 99. Ortqa-Tey
E 100. Bayan-Kol
E 101. Baykalovo
E 102. Arjan I
E 103. Arjan II
E 104. Oznaçennaya II
E 105. Tuva Koleksiyonundaki
Levha
E 106. Çerbi
E 107. Hadınnıg
E 108. Uyük-Oorzak I
E 109. Uyük-Oorzak II
E 110. Uyük Oorzak III
E 111. Tepsey I
E 112. Tepsey II
E 113. Tepsey III
E 114. Tepsey IV
E 115. Tepsey V
E 116. Tepsey VI
E 117. Tepsey VII
E 118. Turan I
E 119. Sağlı
E 120. Tugutüp I
E 121. Tugutüp II
E 122. İyme II
E 123. Tepsey VIII
E 124. Tepsey IX
E 125. Tepsey X
E 126. Tepsey XI
E 127. Ayna V
E 128. Ayna Parçası VI
E 129. Ayna Parçası VII
E 130. Ayna Parçası VIII
E 131. Bronz Levha
E 132. Uybat VIII
E 133. Kopön Altın Küp III
E 134. Ust-Sos
E 135. Ust-Kulog

E 136. Mugur-Sargol I	E 145. Mugur-Sargol III
E 137. Kres-Haya	E 146. -
E 138. Kara-Yüs II	E 147. Yeerbek I
E 139. Çaptıkov Taşı	E 148. -
E 140. Mugur-Sargol II	E 149. Yeerbek II
E 141. Aymırlıg Kurganından Yay Kılıfı I	E 150. -
E 142. Aymırlıg Kurganından Yay Kılıfı II	E 151. -
E 143. Ayna Parçası IX	E 152. Şançi III
E 144. Novosyolovo	E 153. Alaş I
	E 154. Alaş II

Numarasız Yenisey Yazıtları'nın adları da aşağıda verilmiştir.

Lisiç'ya I	Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt
Lisiç'ya II	Sargol
Kök Haya	Ozernaya II
Kunya Dağı Kaya Yazıtı	Edegey I
Beyskoye Köyünden Gümüş Kama	Edegey II
Knışi Köyünden Bronz Ayna Starı	Edegey III
Kamenka Köyünden Bronz Para	Çinge
Bronz Para – Krasnoyarsk	Edegey IV
Devlet Ermitajı'ndan Gümüş Kap	Edegey V
Kulplu Sedyarski Maşrapası	Edegey VI
Kulplu Gümüş Maşrapa	

1.2.3. Dağlık Altay Bölgesi Yazıtları

- A 1. Çarış
A 2. Katanda
A 3. Tuekta I
A 4. Kuray I
A 5. Kuray II
A 6. Mendur-Sokkon 1-1
A 7. Mendur-Sokkon 1-2
A 8. Mendur-Sokkon 1-3
A 9. Mendur-Sokkon 1-4
A 10. Mendur-Sokkon II
A 11. Mendur-Sokkon III
A 12. Mendur-Sokkon IV
A 13. Biçiktu-Boom I
A 14. Biçiktu-Boom II—1
A 15. Biçiktu-Boom II—2
A 16. Biçiktu-Boom III
A 17. Biçiktu-Boom VI
A 18. Bar Burgazı I
A 19. Adır Kaya / Adır-Kan
A 20. Taldu-Ayn
A 21. Bar Burgazı II
A 22. Bar Burgazı III
A 23. Yalbak-Taş I / Kalbak-Taş I
A 24. Yalbak-Taş III / Kalbak-Taş III
A 25. Yalbak-Taş IV- VI / Kalbak-Taş IV-VI
A 26. Yalbak-Taş V / Kalbak-Taş V
A 27. Yalbak-Taş VII / Kalbak-Taş VII
A 28. Yalbak-Taş VIII / Kalbak-Taş VIII
A 29. Yalbak-Taş IX/ Kalbak-Taş IX
A 30. Yalbak-Taş X / Kalbak-Taş X
A 31. Yalbak-Taş XI / Kalbak-Taş XI
A 32. Yalbak-Taş XII / Kalbak-Taş XII
A 33. Yalbak-Taş II-XV / Kalbak-Taş II-XV
A 34. Jalgız-Töbe I
A 35. Jalgız-Töbe II
A 36. Mendur-Sokkon V
A 37. Biçiktu-Boom XI-XII
A 38. Mendur-Sokkon IX
A 39. Yalbak-Taş XIII / Kalbak-Taş XIII
A 40. Yalbak-Taş XVII / Kalbak - Taş XVII
A 41. Yalbak-Taş XVIII / Kalbak - Taş XVIII
A 42. Yalbak-Taş XIX / Kalbak-Taş XIX
A 43. Yalbak-Taş XX / Kalbak-Taş XX
A 44. Yalbak-Taş XXI / Kalbak-Taş XXI
A 45. Yalbak-Taş XXII / Kalbak - Taş XXII
A 46. Yalbak-Taş XXIII / Kalbak - Taş XXIII
A 47. Yalbak-Taş XXIV / Kalbak - Taş XXIV

- A 48. Yalbak-Taş XXVI / Kalbak - Taş XXVI
- A 49. Kupçegen
- A 50. Karban
- A 51. Tuekta II
- A 52. Tuekta III
- A 53. Teke-Turu
- A 54. Biçiletu Boom IV
- A 55. Biçiktu-Boom V
- A 56. Yalbak-Taş XIV / Kalbak-Taş XIV
- A 57. Yalbak-Taş XVI / Kalbak-Taş XVI
- A 58. Yalbak-Taş XXX / Kalbak - Taş XXX
- A 59. Yalbak-Taş XXXI / Kalbak - Taş XXXI
- A 60. Yalbak-Taş XXV / Kalbak - Taş XXV
- A 61. Yalbak-Taş XXVII / Kalbak - Taş XXVII
- A 62. Yalbak-Taş XXVIII / Kalbak - Taş XXVIII
- A 63. Yalbak-Taş XXIX / Kalbak - Taş XXIX
- A 64. Manırlu-Kobı I
- A 65. Manırlu-Kobı II
- A 66. Sogodek
- A 67. Tekpenek
- A 68. Çirik-Taş
- A 69. Biçiktu-Boom VII
- A 70. Kara-Boom / Semisart
- A 71. Mendur-Sokkon VII
- A 72. Ustyugi Sarı-Kobı
- A 73. Mendur-Sokkon VI
- A 74. Sakıyla-Kobı I / Bely-Boom I
- A 75. Sakıyla-Kobı II / Bely-Boom II
- A 76. Biçiktu-Boom VIII
- A 77. Biçiktu-Boom X
- A 78. Kurgak I
- A 79. Kızıl-Kabak I
- A 80. Kızıl-Kabak II
- A 81. Biçiktu-Boom IX
- A 82. Mendur-Sokkon VIII
- A 83. Bolşoy-Yaloman
- A 84. Yabogan
- A 85. İnegen I / Nijniy İnegen / Kızık Telan
- A 86. İnegen II / Nijniy İnegen / Kızık Telan
- A 87. Kurgak II
- A 88. Tuekta IV
- A 89. Ust-Uba
- A 90. Tuekta V
- (Aydın 2017:39-40)

1.2.4. Kırgızistan Bölgesi (Tanrı Dağı) Yazıtları

Tanrı Dağları Moğolistan, Yenisey havzası, Altay ve Doğu Türkistan'la birlikte Türk runik yazılı anıtların bulunduğu ana merkezlerden biridir. Bölgede bulunan Türk runik yazılı anıtların sayısı günümüzde 40'ı geçmiş durumdadır. Talas bölgesindekiler ağırlıklı

olarak nehir yatağı taşları üzerine hakkedilmiş mezar yazıtlarıyken, Koçkor ve Issık-Göl'de bulunanların çoğu kaya yazıtlarıdır. Tanrı Dağlarında Moğolistan ve Güney Sibiry (Yenisey) bölgesinde keşfedilen Türk runik yazısıyla kaydedilmiş anıtların benzerlerinin bulunması zamanında bilim dünyasında büyük heyecan uyandırmıştır (Alimov 2013:9).

Bu çalışmaya göre Kırgızistan yazıtları şu şekilde listelenebilir:

1. Talas-1	20. Koçkor-1 (Kök-Say 1)
2. Talas-2	21. Koçkor-2 (Kök-Say 2)
3. Talas-3	22. Koçkor-3 (Kök-Say 3)
4. Talas-4	23. Koçkor-4 (Kök-Say 4)
5. Talas-5	24. Koçkor-5 (Kök-Say 5)
6. Talas-6	25. Koçkor-6 (Kök-Say 6)
7. Talas-7	26. Koçkor-7 (Kök-Say 7)
8. Talas-8	27. Koçkor-8 (Kök-Say 8)
9. Talas-9	28. Koçkor-9 (Kök-Say 9)
10. Talas-10	29. Koçkor-10 (Kök-Say 10)
11. Talas-11	30. Koçkor-11 (Kök-Say 11)
12. Talas-12	Töö-Karın Grubu Yazıtları
13. Talas-13	31. Koçkor-12 (Töö-Karın 1)
14. Talas-14	32. Koçkor-13 (Töö-Karın 2)
15. Talas-15 (Kuru-Bakayır Kaya Yazıtları)	33. Koçkor-14 (Töö-Karın 3)
16. Talas-16 (Taş Maske Üzerindeki Yazıt)	34. Koçkor-15 (Töö-Karın 4)
17. Talas-17 (Çaçıkey Kaya Yazıtı)	35. Koçkor-16 (Töö-Karın 5)
Issık-Göl Bölgesi Yazıtları	36. Koçkor-17 (Töö-Karın 6)
18. Koy Sarı Yazıtı	37. Koçkor-18 (Töö-Karın 7)
19. Ak Ölon Yazıtı	38. Koçkor-19 (Kızıl-Bulak 1)
Koçkor Bölgesi Yazıtları/Kök-Say Grubu Yazıtları	Böyrök-Bulak Grubu Yazıtları
	39. Koçkor-20 (Böyrök-Bulak 1)
	40. Koçkor-21 (Böyrök-Bulak 2)
	41. Koçkor-22 (Böyrök-Bulak 3)
	42. Koçkor-23 (Böyrök-Bulak 4)
	43. Koçkor-24 (Kalmak-Taş 1)

1.2.5. Çin Halk Cumhuriyeti Bölgesi Yazıtları

Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde de Türk runik harfli yazıtların olduğu bilinmektedir. Bu yazıtların bir bölümü ilk bulunanlardan, bir bölümü ise son zamanlarda bulunanlardır. Yazıtların önemli bir bölümü, Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi sınırları içerisinde, bir iki tanesi İç Moğolistan Özerk Bölgesi sınırları içerisinde, bir tanesi ise çoğunlukla Çinlilerin yaşadığı bölgede bulunmuştur.

Aşağıda yazıtların bir listesi ve yazıtlara verilen türlü adlar bulunmaktadır:

1. Xi'an / Karı Çor Tegin

2. Cimsar / Yemiş Tutuk

3. Çagan Obuga / Yorçı

4. Turfan'da Bulunan Çince
Tapınak Kitabesi Üzerindeki Yazıt
I / Kutlug Kunçuy

5. Turfan'da Bulunan Çince
Tapınak Kitabesi Üzerindeki Yazıt
II / Şāriputri/Saripu

6. Yar-gol Yazıtları

6.1. Tudun Yazıtı

6.2. Ay teg Yazıtı

6.3. Ay Beg Yazıtı

6.4. Körü Yazıtları

6.4.1. I. Körü Yazıtı

6.4.2. II. Körü Yazıtı

6.5. Yilig Çor Yazıtları

6.5.1. I. Yilig Çor Yazıtı

6.5.2. II. Yilig Çor Yazıtı

6.6. İnçkü Yazıtı

6.7. Beş Balık Yazıtı

6.8. İllük Yazıtı

6.9. İşar Yazıtı

6.10. Ataç Yazıtı

6.11. Ay Yazıtı

6.12. Şakyamuni Yazıtı

6. (Kök)türk harfli diğer yazıtlar
(Alyılmaz 2015)

7. Kumtura I

8. Kumtura II

9. Hoten Çubuğu

(Aydın 2017:41-42)

1.2.6. Kâğıda Yazılı Türk-Runik Metinler

II. Türk Kağanlığı döneminden kâğıda yazılı metin elimizde bulunmamaktadır. Uygur Kağanlığı döneminden günümüze hem taşta hem de kâğıda yazılı metinler ulaşmıştır. 20.yüzyılın başlarında İngiliz, Alman, Fransız, Japon, Rus bilim adamları Doğu Türkistan'a yapmış oldukları gezilerde çok sayıda belgeye ulaşmışlardır. Sir Aurel Stein, Tun-Huang (Bin Buda) Mağaraları'nda bulunan çeşitli yazma eserleri Londra British Museum'a taşımıştır. Albert Grünwedel ve Albert Augst von Le Coq yönetimindeki Alman heyet, yaptıkları geziler sonucunda binlerce fragmanı Almanya'ya getirmişlerdir. Ayrıca Japonya, Rusya, Fransa gibi ülkelere de yazma parçaları götürülmüştür (Yıldırım, 2016: 393-396). Eserler bugün Londra'daki British Museum ve British Library'de, Paris'teki Bibliothèque Nationale'de, St. Petersburg'daki Ermitaj Müzesi ve Rusya Fen Bilimleri Akademisinin Doğu Enstitüsünde, Kyoto'da Ryukoku Üniversitesi'nde muhafaza edilmektedir. Maniheist ve farklı dini çevrelerde yazılmış runik harfli metinler yer almaktadır (Yıldırım, 2017: 17-18).

Kâğıda yazılı Türk runik harfli metinler içinde en hacimli ve bütünlüklü olan, İngiltere British Museum'da Or. 8212/161 katalog numaralı Irk Bitig "Fal Kitabı" adlı eserdir (Yıldırım, 2016: 397). Bu kitap Doğu Türkistan'da Tun-huang'da, Bin Buda Mağaraları'ndaki el yazmaları deposunda bulunmuştur. Kitap, 9. yüzyıl Uygur diyalekti Türk runik harfi ile sarı renkli, iyi kaliteli kalın bir Çin kâğıdı üzerine yazılmıştır. Yazmanın çeşitli yerlerinde Çince yazılar vardır (Tekin, 2013: 13).

Yapraklar hâlinde ele geçmiş Türk runik harfli metinler, Almanya, İngiltere, Japonya, Rusya ve Fransa'da bulunmaktadır. Okunabilen metinlerde, tüccar, kadın, astrolojiden bahseden hikâyeler, dini tören ilahileri, vaazlar, beş değerli taşın nitelikleri, mektup, askeri personelle ilgili kayıt, atasözleri yer almaktadır.

1. Almanya'da Bulunan Orhon Yazılı Metinler

1.1. Mainz 388 No.lu Yazma Parçası

1.2. MIK III 35a+b No.lu Yazma Parçası

1.3. U 178 No.lu Yazma Parçası

1.4. Mainz 172 No.lu Yazma Parçası

1.5. U 180 No.lu Yazma Parçası

- 1.6.** TM 332 No.lu Yazma Parçası
- 1.7.** U 179 No.lu Yazma Parçası
- 1.8.** U 171 a,b No.lu Yazma Parçası
- 1.9.** U 174a,b No.lu Yazma Parçası
- 1.10.** Mainz 385a-d No.lu Yazma Parçası
- 1.11.** Mainz 175a, b No.lu Yazma Parçası
- 1.12.** Mainz 403a, b No.lu Yazma Parçası
- 1.13.** Mainz 402 No.lu Yazma Parçası
- 1.14.** U 175 No.lu Yazma Parçası
- 1.15.** Mainz 171 No.lu Yazma Parçası
- 1.16.** U 177 No.lu Yazma Parçası
- 1.17.** U 5 No.lu Yazma Parçası
- 1.18.** Mainz 386 No.lu Yazma Parçası
- 1.19.** Mainz 400 No.lu Yazma Parçası
- 1.20.** Mainz 167 No.lu Yazma Parçası
- 1.21.** Mainz 169a,b+c,d No.lu Yazma Parçası
- 1.22.** Mainz 173a,b No.lu Yazma Parçası
- 1.23.** Mainz 174a-e No.lu Yazma Parçası
- 1.24.** U 172 No.lu Yazma Parçası
- 1.25.** Mainz 387 No.lu Yazma Parçası
- 1.26.** Mainz 383 No.lu Yazma Parçası
- 1.27.** T II T 14 No.lu Yazma Parçası
- 1.28.** MIK III 34b No.lu Yazma Parçası

1.29. Mainz 377 No.lu Yazma Parçası

1.30. U 181 No.lu Yazma Parçası

1.31. U 173 No.lu Yazma Parçası

1.32. U 176 No.lu Yazma Parçası

1.33. M... No.lu Yazma Parçası

1.34. MIK III 200 I No.lu Yazma Parçası

2. İngiltere’de Bulunan Orhon Yazılı Metinler

2.1. Or. 8212/76 No.lu Yazma Parçası

2.2. Or. 8212/77 No.lu Yazma Parçası

2.3. Or. 8212/78 No.lu Yazma Parçası

2.4. Or. 8212/79 No.lu Yazma Parçası

2.5. Or. 8212/104 No.lu Yazma Parçası

2.6. Or. 8212/161 No.lu Yazma

2.7. Or. 8212/1692 No.lu Yazma Parçası

3. Japonya’da Bulunan Orhon Yazılı Metinler

3.1. Ot. Ry. 6432 No.lu Yazma Parçası

3.2. Ot. Ry. 8129 No.lu Yazma Parçası

3.3. Ot. Ry. 8130 No.lu Yazma Parçası

4. Rusya’da Bulunan Orhon Yazılı Metin

4.1. O. 1 No.lu Yazma Parçası

5. Fransa’da Bulunan Orhon Yazılı Metin

5.1. Pelliot tibetain Touen-houang 2132 No.lu Yazma Parçası (Polat 2019:29-31)

2. SÖZ YAPIMI

Orhon Türkçesinde iki türlü gövde vardır: yalın (birincil) gövdeler, türeme (ikincil) gövdeler. Yalın gövdeler *ab* “av”, *taş* “dış”, *kel-* “gelmek” gibi daha fazla çözümlenemeyen gövdelerdir. Türeme gövdeler, yalın gövdelerden ya ekleme ya da birleştirme yolu ile elde edilen gövdelerdir: *abla-* “avlamak”, *taşık-* “çıkmaq”, *kelür-* “getirmek”, *yir sub* “bölge, ülke” (*yir* “yer, toprak”, *sub* “su, ırmak”).

Orhon Türkçesi biçimbilgisinin önemli özelliklerinden biri yakın kavramları belirten ad ve eylem gövdelerinin kesin olarak birbirinden ayırt edilmesidir. Eş sesli ad ve eylem gövdeleri son derece azdır: *āç* “aç” ve *āç-* “acıkmak”, *karı* “yaşlı”, *karı-* “yaşlanmak”.

Türetme ekleri de dörde ayrılır: 1. Addan ad türeten ekler, 2. Addan eylem türeten ekler, 3. Eylemden ad türeten ekler, 4. Eylemden eylem türeten ekler (Tekin 2016:79).

3. İNCELEME

3.1. İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ

Söz yapımının bu grubunda, yirmi beş farklı yapım eki tespit edilmiştir. Kullanım sıklığı ve yelpazesi bakımından eklemeye söz yapımı verilerinin yaklaşık yarısını isimden isim yapım ekleri oluşturmaktadır. Gramatikal bakımdan çoğunlukla sıfat yapımında kullanılan sözcükler tematik açıdan hitap sözcükleri, meslek ve akrabalık adları yapımında kullanılmışlardır.

3.1.1. +Aş

Ekle ilgili yalnızca tek örnek tespit edildiğinden ‘*küneş*’ sözcüğü üzerine etimolojik bilgiler verilmesi yerinde olacaktır. Öncelikle Clauson’un sözcük için ‘*kün*’ formunu işaret ederek ‘gün/güneş ışığı’ anlamlarını verir (ED 734a). Tietze’nin çalışmasında güneş sözcüğü için ‘1. güneş ışığı; güneş ışığının aydınlattığı ve ısıttığı yer, 2. Büyük gök cismi anlamları verilerek eskicil biçimi için Clauson’un çalışmasındaki bilgiler verilmiştir (2021:306). Tarihi ve Çağdaş Türk lehçelerinde ‘*kün/gün*’ ve ‘*küneş/güneş*’ sözcüğünün büyük ölçüde aynı anlamda kullanıldığı dikkate alındığında +Aş ekiyle birlikte oluşturulan ‘*küneş*’ formunun daha sonraki dönemlerde de görüldüğü gibi bir araçsallık işlevi verecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bugün Türkiye Türkçesinde ‘*gün*’ sözcüğünden farklı olarak ‘*güneş*’ sözcüğünün ağırlıklı olarak bir gök cismini karşılayacak şekilde kullanılması +Aş ekiyle yapılmış söz yapımının ortaya koyduğu sözlükselleşmeyi açıklamaktadır.

küneşke olurur ol

(Irk Bitig 57. Fal)

3.1.2. +çI

Ekin büyük ölçüde meslek adları yapımında kullanıldığı görülmüştür. Dilbilgisel açıdan ad, adlaşmış sıfat ve sıfat yapımında kullanılmıştır. Yazıt bölgelerinden çoğunlukla Moğolistan ve Kâğıda Yazılı grupta kullanılmıştır. Dağlık Altay ve Çin bölgesi yazıtlarında bu ekin tespiti yapılmamıştır.

kaganta bedizçi kelürtüm **(KT G 11)**

(KT G 12) (KT K-D) (BK K 14) (BK K 14)

yogçı sıgıtçı öñre **(KT D 4)**

(KT K 11) (BK D 5)

yogçı sıgıtçı öñre **(KT D 4)**

(KT K 11) (BK D 5)

armakçısın üçün **(KT D 6)**

türgêş kaganta makaraç tamgaçı **(KT K 13)**

(KT K 13)

bark êtgüçi bediz yaratıgma bitig **(KT K 13)**

(KT K 13)

çorakka tegip yolagçı <...> **(BK G-D)**

yërçi tiledim **(T1 D 6 (23))**

(T1 K 2 (26)) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

yagıçısı yeme ben ök ertim **(T2 G 6 (50))**

(E 44 / Kızıl-Çıraa II)

kutlug çigşi akınçu alp bilge çigşi **(Ta K 1)**

<...> <i>bitigçi</i> <...>	(E 32 / Uybat III)
<i>atçı alp totok</i>	(E 48 / Abakan)
<i>ewçim esiz e</i>	(E 66 / Kara – Bulun II)
<i>tugçı borg(u)çı y(a)g(i)z çor tigr(a)gı</i>	(Tevş) (H Şirin, 2016a:657)
(Tevş) (H Şirin, 2016a:657), (U 180)	
<i>tugçı borg(u)çı y(a)g(i)z çor tigr(a)gı</i>	(Tevş) (H Şirin, 2016a:657)
(Tevş) (H Şirin, 2016a:657)	
<i>sarıg atlıg savçı</i>	(Irk Bitig 11. Fal)
(Irk Bitig 55. Fal)	
<i>satıgçı er</i>	(Mainz 388 A Yüzü)
<i>unıt{m}az ötügçi yañılmaz bêtekeçi</i>	(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

3.1.3. +çUk

M. Erdal, +çUk eki için +AçUk ekinin sesli harfle biten sözcüklere eklendiğinde oluşmuş bir varyantı olduğunu belirtir (OTWF 57). Bu ek, runik metinler içerisinde yalnızca Taryat yazıtında aynı sözcükte iki kez tespit edilmiştir.

<i>bıñ(ng)a kagas ataçuk</i>	(Ta B 9)
(Ta K 2)	

3.1.4. +ç

Eski Türkçe devresi kaynaklarda genel olarak tanıkladığı üzere Erdal, ilgili çalışmasında +ç ekinin her zaman akrabalık terimlerini ifade eden yapılarda kullanıldığını belirtir (OTWF 45). Ekin çoğunlukla ünlülerle kullanıldığını belirten Erdal, sıklıkla ‘a’ sesiyle olan örneklerle karşılaştığını belirtir (OTWF 46).

Eski Türkçede genellikle düz/dar vokalli sözcüklere yine düz/dar şeklinde yardımcı bir vokal alan (*begiç* ve *içiç* gibi.), yuvarlak vokalli sözcüklerde de aynı çizgide olan (*öğüç* gibi.); ünlü ile biten sözcüklere sadece +ç şeklinde eklenen (ataç gibi.) biçimbirimin Türkiye

Türkçesindeki kullanımı bunlara ek olarak çeşitlilik (maviş, ciciş vs.) ve düzensizlik (babiş~baboş; fatoş~fatmoş vs.) göstermektedir (Ekici 2022:265).

Eski Türkçede +(X)ç ekinin küçültme bağlamında sevgiyi ifade ettiği açık olarak görülmesinin yanında eklerin yapısına ve işlevine bakıldığında küçültme, sevgi ve sevimlilik anlamında kullanılan bir +(X)ş ekine rastlanmamaktadır. Eski Türkçede yakın akrabalar için duygusal bağlarla kullanılmasından dolayı ekin söz konusu sevgiyle doğrudan ilişkili olduğu açıktır. Seyrek olarak kullanıldığı belirtilen ve sınırlı sayıda örnekte görülen ekin günümüzde +(X)ş biçiminde Türkiye Türkçesinde varlığını koruması ve sözcük yapımında kullanılması, daha önce sayılan nedenlerden ötürü olası görünmektedir. Ekin Türkiye Türkçesinde /ç/ > /ş/ biçimine ne zaman dönüştüğü ve hangi sözcüklerde ilk olarak meydana geldiği eldeki verilerle kestirilememektedir (Ekici 2022:266).

Yazıtlar kapsamında da söz yapımında ekin akabinde iyelik ekinin tespit edilen her örnekte kullanılmış olması dikkat çekicidir. İyelik ekinin kazandırdığı bu aidiyet vurgusu doğrultusunda +ç ekinin akrabalık terimlerine ‘yakınlık, içtenlik’ anlamı kazandırmak amaçlı kullanıldığını söylemek mümkündür.

bilge ataçım yoguñ koruğunun kazgantım (O K 4 (12))

(O 13 (Ek Yazıt)), (O 15 (Ek Yazıt)), (O 16 (Ek Yazıt)), (O 19 (Ek Yazıt)),

(E 32 / Uybat III), (E 152 / Şançi III)

küç eçiçim e (E 32 / Uybat III)

(E 32 / Uybat III), (E 32 / Uybat III), (E 32 / Uybat III), (E 69 Çer-Çarık)

er erdemimdaki egeçim e (E 41 / Hemçik-Çırgakı)

bökmedök kañıçım (E 48 / Abakan)

bökmedi begiçim (E 48 / Abakan)

adrıldımız a anaçım a adrıldımız a (A 46 / Kalbak Taş XXIII)

(Koçkor 3), (Koçkor 4), (Koçkor 5), (Koçkor 7), (Koçkor 11), (Koçkor 16),

(Koçkor 17), (Koçkor 20), (Koçkor 21)

3.1.5. +daş

Bu biçimbirim eski Türkçede kullanım itibarıyla geldiği isim köküyle birlikte Erdal'ın da ifadesiyle; eşlik ya da ortaklık anlamı verecek biçimde işletilir (OTWF 119). Akrabalık terimleri yapımındaki +ç ekinde olduğu gibi burada da iyelik ekinin aynı doğrultuda söz yapımını pekiştirdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra 'adaş' örneğinde anlamın bir eşlik ve ortaklık içermesinden hareketle ekin +daş olması gerektiğine dayanarak burada verilmiştir.

[alt]mış er ad[d]aşınız elig er edgü eşiniz (E 26 / Oçurı)

eligin kagadaşım esizim (E 41 / Hemçik-Çırgakı)

yüz er kadaşım (E 42 / Bay – Bulun I)

(E 42 / Bay – Bulun I), (E 44 / Kızıl-Çıraa II), (E 45 / Köjeelig – Hovu), (E 49 / Bay – Bulun II), (E 50 / Tuva B), (E 51 / Tuva D), (E 56 / Malinovka), (E 59 / Herbis – Baarı), (E 59 / Herbis – Baarı), (E 59 / Herbis – Baarı), (E 65 / Kara – Bulun I), (E 68 / El – Baji), (E 68 / El – Baji), (E 120 / Tugutüp I), (E 149 / Yeerbek II)

3.1.6. +dem

Ekin yalnızca sıfat yapımında kullanıldığını belirten Erdal, yazıtlarda *är+däm* sıfatında bulunduğu bilgisini verir (OTWF 68) Sözcüğün büyük ölçüde Yenisey grubunda yoğun kullanımı dikkat çekicidir. Yalnızca “er + erdem” tamlama yapısı içerisinde kullanılmış olması bunun kalıplaşmış bir ifade olduğunu göstermektedir. Sözcüğün anlamının ‘kahramanlık, unvan’ olduğu çoğunlukla kabul görmeye birlikte ‘erdem’ özellikle Yenisey grubunda bir terim sözcüğü olarak işletilmiştir.

alpı erdemi anta kükdi (KÇ B 4 (4))

(KÇ B 7 (7)), (KÇ B 12 (12))

er erdemim ewim ukar(ukaz?) (E 2 / Uyük-Arjan)

er erdemi tokuz at bodun (E 5 / Barık I)

(E 10 / Elegest I), (E 11 / Begre), (E 13 / Çaa-Höl I), (E 13 / Çaa-Höl I), (E 23 / Çaa-Höl XI), (E 24 / Haya-Baji), (E 24 / Haya – Baji), (E 26 / Oçurı), (E 26 / Oçurı), (E 28 / Altın- Köl I), (E 28 / Altın- Köl I), (E 28 / Altın- Köl I), (E 29 / Altın – Köl II), (E 29 / Altın – Köl II),

(E 29 / Altın – Köl II), (E 29 / Altın – Köl II), (E 29 / Altın – Köl II), (E 29 / Altın – Köl II)

(E 30 / Uybat I), (E 30 / Uybat I), (E 31 / Uybat II), (E 32 / Uybat III), (E 32 / Uybat III)

(E 32 / Uybat III), (E 32 / Uybat III), (E 32 / Uybat III), (E 40 / Taşeba), (E 41 / Hemçik-Çırgakı), (E 41 / Hemçik-Çırgakı), (E 41 / Hemçik-Çırgakı), (E 42 / Bay – Bulun I), (E 42 / Bay – Bulun I), (E 43 / Kızıl-Çıraa I), (E 44 / Kızıl-Çıraa II), (E 44 / Kızıl-Çıraa II), (E 46 / Telee), (E 48 / Abakan), (E 48 / Abakan), (E 48 / Abakan), (E 49 / Bay – Bulun II), (E 51 / Tuva D), (E 52 / Elegest II), (E 53 / Elegest III), (E 56 / Malinovka), (E 66 / Kara – Bulun II), (E 68 / El – Bajı), (E 71 / Podkuninskaya), (E 98 / Uybat VI), (E 108 / Uyuk – Oorzak I), (E 108 / Uyuk – Oorzak I), (E 108 / Uyuk – Oorzak I), (E 109 / Uyuk – Oorzak II) , (E 110 / Uyuk – Oorzak III), (E 149 / Yeerbek II), (E 152 / Şançi III), (Irk Bitig 10. Fal), (T II T 14 A Yüzü), (T II T 14 A Yüzü)

3.1.7. +DI

Ekin yazıtlar kapsamında zarf yapıcı bir işlevde kullanıldığı görülmektedir. Anlam açısından ağırlıklı olarak durumu bildiren örnekler olmakla birlikte yalnızca ‘*amtı*’ örneğinde zaman bildiren bir örnek görülmektedir. Bununla birlikte ekin Yenisey grubunda tespit edilmemiş olması ilginçtir.

bo sawımın edgüti eşid (KT G 2)

(T1 K 10 (34)) (A 84 / Yabogan) (Irk Bitig 14. Fal) (Irk Bitig 19. Fal) (Irk Bitig 19. Fal) (Irk Bitig 42. Fal)

edgüti eşid katıgdı tıñla (KT G 2)

(KT K 11) (Irk Bitig 14. Fal) (Irk Bitig 33. Fal)

ol amtı añıg yok (KT G 3)

(KT G 11) (KT D 9) (BK K 2) (BK K 8) (BK G 13) (BK G 14) (O D 7 (7)) (Su 8) (Irk Bitig 66. Fal)

yëgdi igidiür ertigiz (KT G-D)

3.1.8. +gU

Eski Türkçe metinleri içerisinde ağırlıklı olarak *edgü* sözcüğünde görülen +gU eki, bu sözcük dışındaki birkaç sözcükte daha kullanılmakla birlikte yalnızca Moğolistan bölgesinde

tespit edilmiştir. Ekin *edgü* sözcüğündeki kullanımında görülen kalıplaşmanın yanında dilbilgisel açıdan sıfat yapıcı yönünün de öne çıktığı görülmektedir. Tekin, ekin nitelik adları ürettiğini ifade ederek äd: mal, değerli şey köküne dayandırdığı argümanını Uygurca ädsiz ‘faydasız’, ädlig ‘değerli, kıymetli’, DLT’de geçen ädlig ‘değerli, kıymetli’, ädgär- ‘gelişmek’ örnekleriyle kökün farklı söz yapımlarında kullanılışlarını da vererek destekler (2016:81).

bo sawımın edgüti eşid

(KT G 2)

(KT G 6) (KT G 6) (KT G 7) (BK K 4) (BK K 4) (BK K 5) (BK K 14) (BK G 12) (T1 K 10 (34)) (O 18 (Ek Yazıt)) (KÇ B 3 (3)) (E 11 / Begre) (E 13 / Çaa-Höl I) (E 15 / Çaa-Höl III) (E 24 / Haya-Baji) (E 26 / Oçurı) (E 42 / Bay – Bulun I) (E 42 / Bay – Bulun I) (E 71 / Podkuninskaya) (A 84 / Yabogan) (Irk Bitig 1. Fal) (Irk Bitig 2. Fal), (Irk Bitig 3. Fal) (Irk Bitig 5. Fal) (Irk Bitig 7. Fal) (Irk Bitig 11. Fal) (Irk Bitig 7. Fal) (Irk Bitig 11. Fal), (Irk Bitig 14. Fal), (Irk Bitig 15. Fal), (Irk Bitig 17. Fal), (Irk Bitig 18. Fal), (Irk Bitig 19. Fal), (Irk Bitig 20. Fal), (Irk Bitig 19. Fal), (Irk Bitig 19. Fal) (Irk Bitig 23. Fal) (Irk Bitig 26. Fal) (Irk Bitig 27. Fal) (Irk Bitig 28. Fal) (Irk Bitig 28. Fal) (Irk Bitig 29. Fal) (Irk Bitig 30. Fal) (Irk Bitig 31. Fal) (Irk Bitig 32. Fal) (Irk Bitig 34. Fal) (Irk Bitig 35. Fal) (Irk Bitig 38. Fal) (Irk Bitig 40. Fal) (Irk Bitig 41. Fal) (Irk Bitig 42. Fal) (Irk Bitig 42. Fal) (Irk Bitig 47. Fal) (Irk Bitig 48. Fal) (Irk Bitig 49. Fal) (Irk Bitig 52. Fal) (Irk Bitig 53. Fal) (Irk Bitig 53. Fal) (Irk Bitig 54. Fal) (Irk Bitig 53. Fal) (Irk Bitig 56. Fal) (Irk Bitig 57. Fal) (Irk Bitig 58. Fal) (Irk Bitig 59. Fal) (Irk Bitig 59. Fal) (Irk Bitig 60. Fal) (Irk Bitig 62. Fal) (Irk Bitig 63. Fal) (Irk Bitig 64. Fal) (Irk Bitig 66. Fal) (Mainz 169 A Frag. A Yüzü)

beṅgü el tuta olortaçı sen

(KT G 8)

(KT G 11) (KT G 11) (A 32 / Kalbak Taş XII)

beṅkü yerdek[i] aṅar

(A 45 / Kalbak Taş XXII)

başgu boz at binip

(KT D 37)

(KT D 37)

men iniligü bunça başlayu kazganmasar

(BK D 33)

ëki üç kişiligü tezip bardı

(BK D 41)

negüde bulgay ol tär

(Irk Bitig 24. Fal)

3.1.9. +II

Ekin, renk adları yapımı için iki örnekte (yaşıl, kızıl) kullanıldığı tespit edilmiştir. Anlam açısından bakıldığında benzetmeye dayalı bir işlev üzerinden söz yapımının gerçekleştiği görülmektedir. Clauson'a göre yaşıl sözcüğü, “*yaşıl*” biçiminde olup ünsüz düşmesi sonucu “*yaşıl*” biçimini almıştır. Bitkilerin taze hâlinin rengini ifade etmede kullanılan sözcük, bugün söz konusu renklerin tamamı için kullanılmaktadır (ED 978a). T. Tekin, Orhon Türkçesi Grameri adlı çalışmasında “+II” eki için renk adları türettiğini belirterek “*yaşıl*” ve “*kızıl*” sözcüklerini örnek verir (T. Tekin, 2016:81).

ilgerü yaşıl ügüz (KT D 17)

(BK D 15) (Irk Bitig 51. Fal) (T II T 14 A Yüzü)

kızıl kanım töküti (T2 D 2 (52))

(Irk Bitig 51. Fal)

3.1.10. +kAn

Bu ek; ilahî varlıklar, saygı ifadeleri vb. adları yapmak için kullanılır. Bu adlardan en açık ve şeffaf olanı Ongi yazıtında birkaç kez geçen “*tänrikän*” sözcük birimidir (OTWF 77).

Erdal, Eski Türklerde kutsal sayılan iki yer adı olan “*ötüken*” ve “*kadırkan*” için “*ötüken*”in “*ötüg*”den geldiğine şüpheyle bakmakla birlikte “*kadırkan*”ın “*kadır*”dan (sert, güçlü) türediğine emindir (OTWF 77).

Sertkaya, *kadırkan* sözcüğü için sırasıyla Radloff’un *kadarkan* ve Thomsen’in *kadırkan* okuyuşunu verdikten sonra kendi okuyuşu olan *kadrakan* formunu verir. Bu okuyuş için d>y fonetik değişimi suretiyle Tıva Halk Cumhuriyeti’ndeki kayrakan dağ silsilesi ile aynileştirdiğini ifade eder (2021:1657).

Doerfer, *ötüg* için ‘ein beim Chan eingereichtes Gesuch, Eingabe’(Han’a sunulan talep, sunuş) anlamını verip fiilin Türkçeden Moğolcaya *öçi-* olarak geçtiğini bildirir (TMEN II, No. 574). Clauson *ötüg* için ‘request, memorial to a superior’ (talep, rica, yüce olanın anısına) anlamını verir ve Moğolcaya *öçi-* ‘to report, propose’ (arz etmek, bildirmek, sunmak) olarak ödünç verildiğini ve bunun da ihtiyatla Türkçe *öti-* fiilinden alındığını belirtir (ED 51a). Hem Doerfer hem de Clauson *ötüg*’ü *ötüken* ile birleştirecek bir ifade kullanmaz. Eğer

Doerfer ve Clauson'un dediği gibi düşünülürse Moğollarca bilinen ve MGT'de 'yer, arz' anlamında kullanılan *etügen* (Gabain 1950:36) ile *ötüken*'i birleştirmek mümkün olmayacaktır. *ötü-* fiili Türkçeden Moğolcaya *öçi-* biçiminde geçmişse bu durumda *etügen*'in *eçügen* olması beklenirdi. Bu durumda Türkçe *ötü-* fiili çok eski zamanlarda *öçi-* olarak *ötüken* adı ise yakın zamanlarda *etügen* Moğolcaya verilmiş olmalıdır (Aydın, 2018:165). Poppe, +*kAn* ekinin günümüz Moğol yazı dilinde adlara gelerek küçültme ve bazen de dişilik yapmaya yaradığını örnekler vererek anlatır (1992:124). Ekin, Moğolcada organ adları yapmada da kullanıldığını bildiren Poppe, bu ekle ilgili birçok örnek verir. Örneğin: Mo. *Udugan* < *idukän 'Schamanin', Bur. *Od'ogoñ* 'ay', Dagurcadaki *yadagañ* biçiminin de <*idukän'den geldiğini belirtir (1973:225-226).

W. Heissig, bugün, Çin sınırları içerisinde bulunan İç Moğolistan özerk bölgesinde yarı Şamanist ayinlerde kadın şamanların yani *idugan*'ların bulunduğunu bildirir (1990:224). Kadın şaman anlamına gelen *idugan/idugen*'in Türkçe *ötüken* adı ile ilgili olması gerekir. Gerçekten +*kAn* ekinin günümüz Moğolcasında dişilik yapmada da kullanılıyor olması önemli bir veridir. Çünkü özellikle Yenisey yazıtlarında çok sayıda örneği bulunan *yer-suv* ifadesinde yer-suyun dişi olarak kişiselleştirildiği bilinmektedir (Aydın, 2018:165). İsimlerden isim yapan +*kAn* eki, Bang ve Gabain'in saptamasına göre saygınlık bildiren ad ve unvanlar ile kutsal sayılan yer adlarının yapımında görev alır. Erdal, *Ötüken* yer adında, *teñriken* (yüce, ulu, majeste) unvanında, *burkan* adında bu ekin bulunduğunu; ekin "kağan" anlamı *kan* sözcüğüyle ilişkisinin açık olduğunu belirtir. (Şirin 2015:157)

Ötüken adında +*kAn* eki olduğu düşünülebilir. Rachewiltz'in, klasik Moğolcada sıkça geçen ve önceki sözcüğe eklenebilen +*kan*'ın özellikle unvan, dağ ve ırmak yapımında kullanıldığı görüşünü belirten Erdal bununla ilgili *Kadırkan* ve *Burxan* örneklerini verir ve *Kadırkan*'ı *kadır* 'harsh' Ötüken'i ise *ötüg* 'prayer' tabanından getirir (OTWF 77). Gerçekten de Ötüken'in en gerçekçi açıklaması *ötüg+ken*'dir (E.Aydın, 2016a:123).

ötü(g)ken *yış olorsar*

(KT G 3)

(KT G 4), (KT G 4), (KT G 8), (KT G 8), (KT D 23), (BK K 2), (BK K 3), (BK K 3), (BK K 6), (T1 G 8 (15)), (T1 G 10 (17)), (T1 G 10 (17)), (Ta D 3), (Ta G 6), (Ta B 1), (Ta B 2), (Ta B 5), (Ta B 5), (ŞU K 2), (ŞU D 7), (ŞU G 4), (HT VII 2), (Baga Hayrhan I) (R. Munkhtulga, 2012:31)

kadırkan *yışka tegi*

(KT D 2)

(KT D 21) (BK D 17) (BK D 39)

b(ä)g (ä)r t(ä)ŋr(i)k(ä)n(i)m

(**Hangiday**)(S. B. Özönder 2000:125)

qara käräkü teŋriken

(**Hutug Uul**) (Tryjarski, Hamilton, 1975:174)

O 5,6,8, KarB I, I/1, HT VI/1, Ar 1, 2,

W. Bang, mektuplarında sözcüğü *teŋri kan* biçiminde düşünür (1980:17). Gabain, ‘ilahi, hazretleri’ anlamını verir (1988:48). Clauson’a göre bu, özel addan daha çok betimleyici bir unvan olup, en geçerli ve mantıklı anlamın ‘His sacred majesty’ (Kutsal majesteleri) olabileceğini belirtir (1959:185). Arhanan yazıtındaki *teŋriken*, ‘His sacred majesty’ (Kutsal majesteleri) olarak anlamlandırılmış, sözcüğün Uygur asıllı olduğuna değinilmiş ve *teŋriken*’in Uygur yazıtlarında, *teŋriteg*’in ise Kök Türk yazıtlarında geçtiğine dair bir genelleme yapılmıştır (Klyaşornıy-Tryjarski 1990:66-67). Sözcük, Yenisey yazıtlarından Erdal’ın yayımladığı “Adrianov Koleksiyonundan Bilinmeyen Yazıt”ta iki kez tanıklanmıştır (1998:92). Kâşgarlı’nın *teŋriken* için verdiği ‘*älimu’n-näsiku bi-lugati’l-kafarati* cümlesi, Dankoff ve Kelly tarafından ‘A wise man, a pious man. Dialect of the infidels’ (Kâfirlerin diyalektinde bilge bir adam, dindar bir adam) biçiminde anlamlandırılmıştır (1985:185). Ayrıca krş (Hamilton 1986:51), (Aydın 2008:35), (Aydın 2013:126).

3.1.11. +kñA

Türk runik sahada yalnızca Moğolistan bölgesinde tespit edilmiştir. Ekin eklendiği sözcüğün anlamı pekiştirdiği görülmektedir. Asıl biçimin *azkña* olduğunu belirten Erdal, Uygurca olağan biçimi +kIyA ekinin DLT’de de olduğunu belirtir. Bunun yanında +kInA biçiminin de olduğunu ancak n- ağzıyla yazılmamış metinlerde /y/ nin esas ñ yi de içerdiğini belirtir (OTWF 47-48). Ağca, yazıtlardaki +kInA ekinin eski Uygurcada genellikle +kIyA şeklinde geçtiğini belirtir. Mani metinlerinden M I 23, 32 numaralı yazmada geçen *birkiñe* örneğinde ekin asli şekliyle yazıldığını, küçültme ekinin bu metinde yazıtlardaki gibi değişmemiş olmasını söz konusu metinlerin yazıtlara yakın, erken tarihli bir Uygur metni olarak değerlendirir (2021:146). Ek üzerine tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları üzerine yaptığı çalışmasında Alkaya; Tatar Türkçesi (-gına -gâne, -kına, -kâne), Başkurt Türkçesi (-ğına -gâne, -qına, -kâne), Kırgız Türkçesi (-gana), Kazak Türkçesi (-ğana, -gene, -qana, -kene), Karakalpak Türkçesi (-ğana, -kene), Karay Türkçesi (-ğına, -ğana, -gine), Kırım-Tatar Türkçesi (-kene, -ğana), Nogay Türkçesi (-ğana, -gene, -qana, -kene), Kumuk

Türkçesi (-*gine*), Özbek Türkçesi (-*ginä*, -*qinä*, -*kinä*), Yeni Uygur Türkçesi (-*ğina*, -*gine*, -*qina*, -*kine*), Hakas Türkçesi (-*hın*, -*hına*) tespitlerini paylaşır (2008:47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54). Yukarıdaki tespitlerin tamamında ekin küçültme işleviyle kullanıldığı tespitini yapan Alkaya, özellikle Kıpçak grubu Türk lehçelerinde yaygın ve kelimeye bitişmeden kullanılmakla birlikte sıfat ve zarf yapıcı işlevlere de sahip olduğunu belirtir (2008:54). Ekin, bugün çağdaş Türk lehçeleri arasında yalnızca Sibiryâ Tatar Türkçesinin Baraba ağzında tespiti yapılmıştır (Alkaya 2008:55).

ulug' erkin azkiña erin (KT D 34)

ança idmiş azkiña türk (T1 G 2 (9))

3.1.12. +II

Sıfat yapımında sık kullanılan bir ekin yinelenen yapılar için kullanımı dikkat çekicidir. Kırgızistan (Tanrı Dağı) bölgesi haricindeki diğer yazıt bölgelerinde tespit edilmiştir. Kullanım alanı geniş olan ek, ağırlıklı olarak Moğolistan bölgesinde kullanılmıştır. Ekin, çekim eki olabileceği üzerinde de durulmuştur. Willi Bang Kaup, +II ekinin umumiyetle birbirine zıt iki unsuru birleştirdiğini (1980:10-11); A. von Gabain, ekin kelime gruplarında kelimeleri birbirine bağladığını (1988: §361); Tekin'in +II ekinin iki kelimeyi birleştirip 'koordine yapı' oluşturduğunu ifade ederek eki 'koordine edici bağlama eki' olarak tanımladığını (1968:124-125); Tezcan'ın ekin tekrarlarla kullanıldığını, eklendikleri kelimelerin 've', 'hem ... hem' anlamını veren bağlaç görevinde olduğunu (1983:146b); Räsänen'in (1957:104 -105) ve Brockelmann'ın (1954: 119-121) ekin 'birbirine bağlı çiftler yapan edata yakın' işlevini yerine getirdiğini yerine getirdiğini belirtirler ve ekin Willi Bang Kaup gibi 'asmak, bağlamak' zarf-fiilinin kısalmasıyla teşekkül ettiğini düşünürler. Hamilton (1998:257), eki 'yığılma anlamı veren ya da bildirme özelliği olan ve nesnelere çift ya da dizi halinde belirtmekte kullanılan, isimden isim eki' olarak tarif eder. Kaup, Räsänen ve Brockelmann gibi ekin kökenini *i/-* 'takılı, bağlı, ekli, ilintili olmak' ile ilgili görür ve daha önce Brockelmann tarafından ileri sürülen *-gII* ekinde de bu ekin mevcut olduğu fikrine iştirak eder (akt: Uçar 2012a:135-136). Yukarıda kapsamlı bir ölçüde ek üzerine görüşleri paylaşan Uçar, +II eki için 'sentaktik' bir işleve sahip, cümle unsurlarının birbirleriyle ilişkisini sağlayan, çekimli olarak kullanılan bir hal eki olduğu için yapım eki olarak değerlendirilmesinin doğru olmayacağını belirtir (2012a: 142). Ek ile ilgili anlamsal açıdan

durum ifade edici yönündeki görüşler tutarlıdır; ancak ekin sıfat yapmak gibi bir dilbilgisel işlevi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanı sıra söz yapımı üzerine bu çalışmada kapsama dahil etmediğimiz; ancak bir söz yapımı türü olarak değerlendirilen yinelemenin (ikileme) de burada görülmektedir. Bağlama işlevi yönüyle çekim eki olarak düşünülen ekin yukarıda belirttiğimiz iki gerekçeyle ihtiyatla *+II* ekini bir yapım eki olarak değerlendirmek uygun görülmüştür.

erkli yagı boltı (KT K 1)

(BK D 29) (T1 G 1 (8)) (T1 G 6 (13)) (ŞU D 1) (ŞU D 5)

inili [êçili kıkşürtökin için] (BK D 6)

(E 28 / Altın- Köl I)

êki üç kişiligü tezip bardı (BK D 41)

tünli künli yêti ödüşke suwsuz keçdim (BK G-D)

tünli künli yêti ödüşke suwsuz keçdim (BK G-D)

toruk bukaltı semiz bukaltı irakda (T1 B 5 (5))

(T1 B 5 (5))

anı bitigli anıyın (E 24 / Haya – Baji)

ukuglı kişi erke sözleyü bërtim (Adrianov Koleksiyonu'ndan Bir Yazıt)

tokuz aralı sıgun këyik men (Irk Bitig 60. Fal)

ögügli er (U 5 II A Yüzü)

ö[ç s]ürügli erler (Mainz 386 B Yüzü)

3.1.13. +I(X)g

Ek üzerine yaptığı işlevsel çalışmada onu varlık eki olarak tanımlayan Olgaç: *+IIg* varlık ekinin mevcudiyeti *+sIz* yokluk ekinin mevcudiyetini zorunlu kılmıştır. Aynı şekilde *+sIz* yokluk ekinin mevcudiyeti de *+IIg* varlık ekinin mevcudiyetini zorunlu kılmıştır. Yani bu iki ek birbirine benzeyen ve birbiriyle bütün olan iki ektir. İncelenen metinler kapsamında *+IIg* varlık ekinin isim, sıfat, zarf ve hatta edat meydana getirdiği, çekim ekleri ve iyelik

ekleri ile birleşebildiği, üzerine başka morfepleri alarak *+llgIn*, *+ligin*, *+llgllg*, *+llgsIz* - *mAkllg*, *-mAkllgça*, *-mAkllglln*, *+Inçllg*, *-Iglg* gibi analitik formlar ortaya çıkarabildiği, yeni bir tür meydana getirebildiği, ikilemelerin teşkilinde rol oynadığı, üzerine yapım eklerini alabildiği gibi çekim eklerini de alabildiği tespit edildiği sonucuna ulaşır (2020:68). Bu ekte de tıpkı +II ekinde olduğu gibi karmaşık bir durum söz konusudur. Burada da görüldüğü üzere ekin yüklendiği kapsamlı dilbilgisel işlev ve özellikle bu ekle +sIz ekinin bir tür karşıt çift oluşturduğu bilgisi yapısal açıdan bu ekin bir yapım eki olarak değerlendirilmesini özellikle Türk runik harfli metinlerdeki örnekler göz önüne alındığında daha muhtemel görünmektedir.

Dolayısıyla ek için isimden isim yapım ekidir demek yeterli bir tanım değildir çünkü ek isimden yalnızca isim yapmaz. Ek her zaman yapım eki gibi de hareket etmez. Kimi zaman bir çekim eki gibi davranır.

İsim yapım ekleri içerisinde Türk runik sahasında en işlek eklerden biri olan +I(X)g ekinin hem belli başlı sözcüklerde sık kullanımı hem de bu dönem yapım eklerinin kullanımına oranla çok fazla sözcükte kullanımı önemlidir.

Yazıt bölgelerinin tamamında görülen ek, ağırlıklı olarak Moğolistan bölgesinde ve Kâğıda yazılılar çerçevesi içinde Irk Bitig’de görülmektedir.

başlıgıg yüküntürmiş (KT D 2)

(KT D 15) (KT D 18) (BK K 10) (BK D 3) (BK D 13) (BK D 16) (T2 G 2 (46)) (Irk Bitig 8. Fal)

tizligig sökürmiş (KT D 2)

(KT D 15) (KT D 18) (BK K 10) (BK D 3) (BK D 13)

antag külüg kagan (KT D 4)

(E 24 / Haya-Baji) (E 24 / Haya – Baji) (E 59 / Herbis – Baarı) (E 70 / Elegest IV) (E 123 / Tepsey VIII) (E 136 / Mugur – Sargol I) (E 149 / Yeerbek II) (Biger III (Şirin, 2016a:659)) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü)

kü ‘ün, şan’ anlamındaki sözcüğe +IUg ekinin eklenmesiyle oluşmuş külüg ‘ünlü’ sözcüğü ile aynı sözcüktür. Bu unvan niteleyicisinin ‘ünlü’ anlamından başka anlamının da olması gerekir (Aydın, 2018:155). Doerfer de *kü* adından alarak ‘vortrefflich’(mükemmel)

anlamını verir, Türkçe>Moğolca geçişini belirtir ve MGT'den örneklerle destekler (TMEN III, No. 1686). Clauson da *kü* 'famous' (ünlü) sözcüğünden alır (ED 717b-718a).

tewligin kürlüg<in> üçün (KT D 6)

tewligin kürlüg<in> üçün (KT D 6)

ellig bodun ertim (KT D 9)

(KT D 15) (KT D 18) (KT D 29) (BK D 8) (BK D 13) (BK D 24)

kaganlıg bodun ertim (KT D 9)

(KT D 15) (KT D 18) (BK D 9) (BK D 13) (BK D 24) (T2 D 6 (56))

kul kullug bolmuş [erti] (KT D 21)

(BK D 18)

yaraklıg kantan kelip (KT D 23)

(KT D 32) (BK D 19) (T2 D 4 (54))

sünüglüg kantan kelipen (KT D 23)

(BK D 19)

bodunug tonlug <kultım> (KT D 29)

(BK D 23) (Mainz 403 B Frag. A Yüzü) (Mainz 403 B Frag. A Yüzü)

kedimlig torug at binip (KT D 33)

(ŞU G 9)

üdsig ötülüg kişi (BK D 34)

kırgalıg kotayın (BK K 11)

kinlig işgitisin (BK K 11)

buşsuz kultım üze teñri erklig (BK K 12)

(T1 G 6 (13)) (E 28 / Altın- Köl I) (İhe Ashete) (H. N. Orkun 2011:315) (İrk Bitig 12. Fal) (İrk Bitig 55. Fal) (İrk Bitig 66. Fal) (U 5 II A Yüzü) (Mainz 383 B Yüzü)

kul kullug küñ küñlüg bolmış erti (BK D 18)

èki èltewerlig bodun <...> (BK D 38)

at bèrtim kiçig atlıgı (BK D 41)

(BK G 1) (Devlet Ermitajı'ndan Gümüş Kap) (Or. 8212/77 A (B?) Yüzü)

èki ülügi atlıg erti (T1 B 4 (4))

(Tes K 3) (Ta D 2) (Ta D 6) (Ta K 2) (ŞU D 2) (ŞU D 5) (Irk Bitig 2. Fal) (Irk Bitig 11. Fal) (Irk Bitig 11. Fal) (Irk Bitig 36. Fal) (Irk Bitig 36. Fal) (Mainz 403 B Frag. A Yüzü)

artuk kırkız küçlüg kagan (T1 D 3 (20))

(O K 4 (12)) (KarB I/IV) (E 49 / Bay – Bulun II) (Irk Bitig 3. Fal) (Irk Bitig 20. Fal) (Irk Bitig 60. Fal)

aytıgma benlig ek tagıg ertü (T2 B 9 (44))

tügünlüg atıg yügürtmedim (T2 D 4 (54))

tarkan aymaglıg bès èçim atım (O D 4 (4))

tokuz yaşınğa azıgıg toñuz ölürti (KÇ D 6 (18))

(E 98 / Uybat VI)

sinligde küç kara bod[un er]miş (Ta G 5)

kutlug çigşi akınçu alp bilge çigşi (Ta K 1)

(Ta K 3) (Ta K 3) (Ta K 3) (Ta K 5) (Ta K 5) (Ta K 5) (Ta K 6), (HT VI 1)(HT VI 5) (HT XIV 5) (HT XV 4) (HT XV 7) (Su 1) (Su 2) (Ar 2) (Ar 3) (E 19 / Çaa-Höl VI) (E 114 / Tepsey IV) (E 115 Tepsey / V) (Bömbögör(Şirin 2010:64)) (Mutrıñ Temdeg (Şirin, 2016:658)) (Talas IX) (Talas IX) (Irk Bitig 23. Fal) (Irk Bitig 56. Fal)

Sözcük, Türkçe *kut* adından +*IUg* ekiyle kurulmuştur. İlteriş Kağan'ın Çin kaynaklarında 'Guduolu' olarak geçen bu unvan, Türkçe *kutlug* sözcüğünün Çince söylenişinden başka bir şey olmaması gerekir (Aydın, 2018:154). Ayrıca krş. (DTS 473), (Aydın 2016c:18).

<...>-mızka korkunu ayınu? inançlıg (KarB I/IV)

(Koçkor 2) (Koçkor 22)

yüzlüg kunçuy (HT III 1)

(E 9 / Kara-Sug) (Or. 8212/77 A (B?) Yüzü)

Toplamda iki satır olan HT III yazıtının ilk satırındaki *yüzlüg kunçuy* ifadesi de Türk runik harfli metinlerde örneği bulunmayan ifadelerdendir. Tespitlerimize göre *yüzlüg* sözcüğü HT III/1'den başka Kara-Sug (E 9) yazıtının 3. satırında da tanıklanmıştır (Aydın 2018a:202). Buradaki satır şöyledir: <...> m >...>r da beñüsü(i?) yok ermiş yalañ yüzlügd<e> “<...> ebedî taşı yok imiş, yalın yüzlüde (?)”(Aydın 2019a:63). Clauson, *yüzlüg* maddesinde ‘yüzlü, yüzü olan’ anlamında örnekler verir; ancak M II 8, 2'deki *yüzlügüm* ibaresini ‘my (beautiful?) faced one’(güzel yüzlüm?) biçiminde anlamlandırır (ED 987a). Manichaica'daki bu örnekler önemlidir; ancak Uygur dönemi metinleriyle sonraki dönem Türkçe metinlerde tanıklanan *yüzlüg* sözcüğünün ‘güzel’ anlamı tespit edilmemiştir. Ne var ki HT III yazıtındaki *yüzlüg* sözcüğünün ‘güzel’ anlamından başka anlamı olmaması gerekir. Herhâlde buradaki ‘güzel’ anlamı temel değil mecazdır (Aydın 2008:202). Ayrıca krş. (Aydın 2013b: 150).

yaglıg kamıç bulupan yalgayu tirilmiş (Irk Bitig 13. Fal)

(Sevrey 1)

altunlıg kemiş belimte bantım (E 3 / Uyük-Turan)

(E 10 / Elegest I)

teñri elimte yemliĝ ben (E 3 / Uyük-Turan)

sekiz adaklıg barımım (E 10 / Elegest I)

(E 11 / Begre) (E 42 / Bay – Bulun I)

antlıg adaşım a antsızda edgü eşim (E 11 / Begre)

yêrdeki tamkalıg yılka buñs[uz erti] (E 26 / Oçurı)

bars tegim e erdemliĝim e bökm[edim] (E 28 / Altın- Köl I)

(E 29 / Altın – Köl II) (E 48 / Abakan) (Irk Bitig 10. Fal)

<i>inilig bört una?</i>	(E 28 / Altın- Köl I)
(Devlet Ermitajı'ndan Gümüş Kap)	
<i>kümülüg er üküş boltı</i>	(E 45 / Köjeelig – Hovu)
<i>beniñ bitigim eki baglıgka</i>	(E 71 / Podkuninskaya)
(Kök Haya)	
<i>bedizlig kaya</i>	(E 111 / Tepsey I)
(E 118 / Turan I)	
<i>ölüg uyarlig ermiş</i>	(İhe Ashete) (H. N. Orkun 2011:314)
<i>b(a)sm(i)l(l)ig bod(u)n(u)g (?)</i>	(Bömbögör) (Şirin 2010:64)
<i>atamlig ay ol teñrim küç bëriñ</i>	(Yamaanı Us) (A.Badam 2012:95)
<i>tuñlug tör tegi ilte tür kan</i>	(Gurvan Mandal II)(T.Battulga
2005:136)	
<i>yeg etmiş keşlig sökgeli teg</i>	(A 16 / Biçiktu Boom III)
<i>seviglig ö içlenmez üçün</i>	(A 88 / Tuekta IV)
<i>teñlig birle</i>	(A 34 / Jalgız Töbe I)
<i>el kişim erligün unaş</i>	(A 4 / Kuray I)
<i>tegsik aşlig</i>	(A 38 / Mendur – Sokkon IX)
<i>ak at altun ederlig-a</i>	(A 84 / Yabogan)
(A 84 / Yabogan) (A 84 / Yabogan)	
<i>kılınçlig inal umadok ökünçlüg</i>	(Talas VIII)
(Talas XIV) (U 5 I A Yüzü)	
<i>kılınçlig inal umadok ökünçlüg</i>	(Talas VIII)
<i>altun kanatlig talım kara kuş men</i>	(Irk Bitig 3. Fal)

<i>altun tuyuglug adgırlık yaragay</i>	(Irk Bitig 5. Fal)
<i>altun budlalıg bugralık yaragay</i>	(Irk Bitig 5. Fal)
<i>meñilıg beg er ermiş</i>	(Irk Bitig 5. Fal)
(Irk Bitig 62. Fal)	
<i>teñrilıg kurtga yurt<t>a kalmış</i>	(Irk Bitig 13. Fal)
<i>körklüg ol</i>	(Irk Bitig 18. Fal)
(Irk Bitig 64. Fal)	
<i>udıgma odgur<u> yatııg turguru</i>	(Irk Bitig 20. Fal)
<i>uzuntonlug köñüsün kölke ıçgınmış</i>	(Irk Bitig 22. Fal)
(Irk Bitig 42. Fal)	
<i>ança bilıñler munlug ol</i>	(Irk Bitig 22. Fal)
<i>uçruglug kotuñ yok</i>	(Irk Bitig 36. Fal)
<i>er busuşlug teñri bulıtıg boltı</i>	(Irk Bitig 52. Fal)
<i>er busuşlug teñri bulıtıg boltı</i>	(Irk Bitig 52. Fal)
<i>ögrünçülüg atı yetıglig kelir</i>	(Irk Bitig 55. Fal)
<i>ögrünçülüg atı yetıglig kelir</i>	(Irk Bitig 55. Fal)
<i>kuşlug ıgaç kışlagım</i>	(Irk Bitig 56. Fal)
<i>begıg ol</i>	(Irk Bitig 57. Fal)
<i>yagakıg tograk üze tüşüpen</i>	(Irk Bitig 64. Fal)
<i>étmiş yaratmış tatıglug aş</i>	(U 5 I A Yüzü)
<i>türlüg</i>	(Mainz 386 B Yüzü)
(T II T 14 A Yüzü)	
<i>erdemi belgülüg</i>	(T II T 14 A Yüzü)

tözlüg ol

(T II T 14 A Yüzü)

(T II T 14 A Yüzü) (T II T 14 A Yüzü) (T II T 14 A Yüzü) (T II T 14 A Yüzü)

yarlıg yarlıkasar kop[da]

(T II T 14 A Yüzü)

(U 181 B Yüzü (?)) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. B Yüzü)

orkon balıklıg beltirinte

(ŞU G 10)

Gabain, *balık* sözcüğünde *bal* ‘toprak’ kökünü düşündüğü için, *balçık* sözcüğüyle ilişkilendirir ve balçıktan yapılmış duvarlar bulunduğunu belirtir (1950:44). Bu yer adının *balık+lıg* biçiminden kurulduğu düşünüldüğünde ileri öge olarak değerlendirilmesi mümkündür (Aydın, 2018:104). Ayrıca krş. (ED 338a); (Aydın 2016a:45).

aguluğ kurt koñuz

(T II T 14 A Yüzü)

tanukluğ sav tamgalıg bitig

(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

tanukluğ sav tamgalıg bitig

(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

bilgelıg yañılmaz yerçilig azmaz

(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

bilgelig yañılmaz yerçilig azmaz

(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

ötüglüg öl

(Or. 8212/79 A (B?) Yüzü)

3.1.14. +l(X)k

Bir önceki başlıkta ele alınan +l(X)g ekinin bir türevi olarak da değerlendirilebilen +l(X)k eki gerek kullanım sıklığı gerek kullanım yelpazesi açısından +l(X)g ekiyle paralellik göstermektedir.

beglik urı oglın

(KT D 7)

(KT D 24) (BK D 7) (BK D 20) (E 26 / Oçurı) (E 81 / Kopön Altın Küp I) (İrk Bitig 5. Fal)

<i>eşilik kız oğlın</i>	(KT D 7)
(KT D 24) (BK D 7) (BK D 20)	
<i>teñri yarlıkazu kutum bar üçün</i>	(KT D 29)
(BK K 9) (BK K 10) (BK D 13) (BK D 23) (BK D 33) (BK D 34) (T1 G 9 (16)) (T2 B 5 (40)) (T2 D 3 (53)) (O D 6 (6)) (Ta B 3) (Ta K 6) (ŞU D 2) (E 32 / Uybat III) (Mainz 169 A Frag. B Yüzü) (Mainz 169 B Frag. A Yüzü) (T II T 14 A Yüzü)	
<i>ak adgırığ udlıkın</i>	(KT D 36)
<i>özlik atın adgırın</i>	(BK K 11)
(BK G 12) (KÇ B 4 (4)) (KÇ D 3 (15)) (KÇ D 3 (15)) (E 28 / Altın- Köl I) (Irk Bitig 17. Fal)	
<i>kokılık ö/ü <...> altun kümüş</i>	(BK G 11)
<i>topulguluk alp ermiş</i>	(T1 G 6 (13))
<i>yogun bolsar üzgülük alp ermiş</i>	(T1 G 7 (14))
<i>üç tugluk türük bodunka anta yétinç ay</i>	(Ta D 7)
(ŞU B 7)	
<i>bıñ yullık tümen künlük bitigimin</i>	(ŞU D 9)
(Ta B 2)	
<i>bıñ yıl<l>ık tümen künlük bitigimin</i>	(Ta B 2)
(ŞU D 9)	
<i>(a)lp öz (i)n(ä)nçu kür(ä)glik</i>	(Örük) (S.B. Özönder 2000:123)
<i>asığa añ eşliki ev</i>	(A 85 / İnegen I)
<i>teñrideki teglük tegin</i>	(Ak Ölön Yazıtı)
<i>adıglık üni özi bir</i>	(Ak Ölön Yazıtı)
<i>teñrideki teglük tegin</i>	(Çiyin Taş I)(Useev, 2019:322)
<i>altun tuyuglug adgırlık yaragay</i>	(Irk Bitig 5. Fal)

<i>altun budlalıg bugralıık yaragay</i>	(Irk Bitig 5. Fal)
<i>ıdokluk yaragay</i>	(Irk Bitig 41. Fal)
<i>kanıgı nelük ölgey ol</i>	(Irk Bitig 57. Fal)
(Irk Bitig 57. Fal)	
<i>kanlık süsi avka ünmiş</i>	(Irk Bitig 63. Fal)
(O. 1. (Rusyada Bulunan Metin))	
<i>bo sav[lar] (è)şidgülük ermez</i>	(Mainz 388 A Yüzü)
<i>yartımlık erür</i>	(Or. 8212/77 A (B?) Yüzü)

3.1.15. +mAn

Eski Türkçede birkaç sözcükte kullanılan +mAn ekinin hem isimlere hem sıfatlara eklendiği bilgisini veren Erdal, eklendiği yapıya benzerlik gösterdiğini belirtir (OTWF 73).

Ekin işlevinin belli olmadığını belirten Clauson, ‘kö:z’ (kor) > közmen (közde pişmiş ekmek). İşlek olmayan bu ek sonraki Farsçadan gelen ve ‘benzer’ anlamı veren -mand ekinin ikinci şekli olarak karşımızda çıktığını ve Türk> Türkmen örneğinde bu sonradan ortaya çıkan ekin görüldüğünü belirtir (2007:190).

<i>ataman tarkan tonyukuk</i>	(BK G 14)
<i>kögmen <i>ligerü uçı</i>	(Ta B 5)
(ŞU D 11)	

Bazin’e göre *kögmen* adı kök+men (kök ‘mavi’) biçiminde kurulmuş olmalıdır (1993:34).

3.1.16. +nç\t

Sıra belirten bu ek, özellikle Eski Türk Yazıtlarında büyük ölçüde zaman ifadelerinde kullanılmıştır. Tespitler doğrultusunda yalnızca sayılarda kullanılan ek, ağırlıklı olarak Moğolistan bölgesi ve Kâğıda yazılılarda kullanılmakla birlikte Dağlık Altay ve Kırgızistan bölgesinde tespit edilmemiştir.

<i>ol ekinti ışwara yamtar</i>	(KT D 33)
--------------------------------	------------------

(BK G 1) (T2 B 4 (39)) (Ta G 1) (ŞU K 9) (ŞU D 7) (ŞU B 4) (ŞU B 7) (Irk Bitig 67 – Kolofon) (Mainz 388 A Yüzü) (Mainz 403 B Frag. A Yüzü) (U 5 II A Yüzü)

üçünç yegen silig begin (KT D 33)

(KT K 6) (BK D 30) (HT XI 3) (Çöyr) (S. B. Özönder 2006:113) (Irk Bitig 5. Fal) (Irk Bitig 15. Fal) (Mainz 403 B Frag. B Yüzü) (Mainz 386 A Yüzü)

yétinç erig kılıçladı (KT K 5)

(KT K-D) (O K 4 (12)) (Ta D 7) (HT II 1) (HT VIII 1) (HT XII 3)

törtünç çuş başınta (KT K 6)

(BK D 31) (ŞU D 3) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü)

lagzın yıl bəşinç ay yéti otuzka yog ertürtüm (BK G 10)

(KT K 7) (Ta G 2) (ŞU D 3) (ŞU D 4) (ŞU D 9) (ŞU G 5) (Or. 8212/77 A (B?) Yüzü)

késre toguzunç ayka értim (HT VIII 4)

tokuzunç ay yéti otuzka (KT K-D)

(ŞU B 3) (HT XV 2) (O. 1. (Rusyada Bulunan Metin))

it yıl onunç ay altı otuzka uça bardı (BK G 10)

(ŞU B 2) (HT XVI 1) (E 109 / Uyük – Oorzak II)

sekizinç ay bir yanıka sü yorıyın tédim (ŞU D 5)

(ŞU D 6) (ŞU G 6) (ŞU B 1) (E 96 / Hemçik – Bom II)

bir yègirmİNç ay sekiz.yègirmike (ŞU G 1)

(ŞU G 11) (U 179)

it yıl altınç ay ék[i] <...> (HT VII 1)

altınç ayka (KÇor 16)

3.1.17. +rAk

Yalnızca tek örneğini bulduğumuz; ancak yazıtlar sonrası dönemlerde de varlığını sürdüren bu ekin işlevinin sıfat ve kıyaslama yapan sözcüklerin yapımı olduğunu belirten Erdal, genel olarak ekin çok yaygın olmadığını bildirir (OTWF 62).

begrekim e esizim e adrıldım

(E 5 Barık I)

(E 98 Uybat VI)

3.1.18. +sIg

Kullanım alanı bakımından yalnızca Moğolistan ve Dağlık Altay bölgelerinde tespiti yapılan +sIg ekinin üç farklı sözcükteki tespitine bakıldığında ilk ikisinde Gabain'in de aşağıda belirttiği gibi benzerlik anlamı verdiği görülmektedir. Üçüncü tespit *adınçığ* sözcüğünde Clauson, *adınçığ* ve *adınsığ* maddelerini eşdeğer tutmakta ve kök sözcük adın için 'diğer, başka' anlamlarını vermektedir (ED:60).

Clauson ve Gabain'deki verilerden hareketle bu örnekte benzerliğin aksine 'benzeri olmayan ya da benzemeyen' anlamının ağır bastığı bu doğrultuda neşirlerde de görüldüğü üzere 'muhteşem, olağanüstü' anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ekin pek işlek olmadığını belirten Erdal, bununla birlikte dilin her döneminde görüldüğünü, tüm örneklerin zarf olarak da kullanılabilen sıfatlar olduğunu belirtir (OTWF 70). A. von Gabain bu ekin ikincil olarak +çığ/+çığ şeklinde "gibi, benzer" anlamında kullanıldığını ifade eder. Söz konusu +sığ/+sığ ekinin "ç" ile biten bir sözcüğe geldiğinde doğrudan +çığ/+çığ olarak kullanıldığını belirtir (Gabain, 1988: 48).

sawı süçig agısı yımşak

(KT G 5)

süçig sawın yımşak agın

(KT G 5)

(KT G 6) (BK K 4) (BK K 4) (BK K 5) (A 47 / Kalbak Taş XXIV)

üdsig ötülüg kişi

(BK D 34)

Bunun yanında W. Bang, *adınçığ* < *adınsığ* biçimindeki +sIg ekinin Osm. +sI eki ile eşdeğer olduğunu "erkeksi, kadınsı" örneklerini vererek belirtir (Bang, 30:1980).

adınçığ bark yaraturtum

(KT G 12)

(KT G 12) (BK K 14) (BK K 14)

3.1.19. +sIz

Yokluk sıfatları üreten (Tekin 2016:83) +sIz eki, isim yapan eklerden +l(X)g/k eklerinin karşıt anlamlısı olarak düşünülebilir. Kullanım alanı ve yelpazesi de tıpkı karşıtları gibi geniştir.

buşsuz ança bérür

(KT G 5)

(BK K 4) (BK K 12) (BK K 14) (BK D 29) (T2 G 4 (48)) (E 26 / Oçurı)

buşusuz erde ben erdim

(E 6 / Barık II)

(E 7 / Barık III)

idi oksuz

(KT D 3)

(BK D 4)

biligsiz kagan

(KT D 5)

(KT D 5) (BK D 6) (BK D 6)

bodunı tüzsüz için

(KT D 6)

(BK D 6)

içre aşsız taşra tonsuz

(KT D 26)

(BK D 21)

içre aşsız taşra tonsuz

(KT D 26)

(BK D 21)

yağısız kiltım kop maña körti

(BK D 24)

(KT D 30)

altun kümüş kergeksiz kelürti

(KT K 12)

(BK G 11)

yèr suw idisiz kalmazun tèyin

(BK D 17)

(BK D 16)

<i>tünli künli yéti ödüşke suwsuz keçdim</i>	(BK G-D)
(Irk Bitig 45. Fal)	
<i>sansız kelürüp kop ko<d>tı <...></i>	(BK G 12)
(Su 5)	
<i>on ok süsi kalısız taşıkdı</i>	(T1 K 9 (33))
<i>altun yışig yolsızın aşdım<ız></i>	(T1 K 11 (35))
<i>értiş ügüzüg keçıgsızın keçdimiz</i>	(T1 K 11 (35))
<i>sinsızde küç kara suw ermiş</i>	(Ta G 5)
<i><...>-tıdıgsız <...></i>	(KarB I/IV)
<i><...>-miz? ol urugsuz bilg[e] <...></i>	(KarB I/IV)
<i><...> [b]ir eki? d <...> emgeksızın t <...></i>	(KarB I/IV)
<i>kızımın kalırsız bértim</i>	(Su 7)
<i>köni tirig üç yaşımnda kaşrsız boldum</i>	(E 6 / Barık II)
(E 8 / Barık IV) (E 32 / Uybat III) (E 45 / Köjeelig – Hovu)(E 98 / Uybat VI)	
<i>antlıg adaşım a antsızda edgü eşim</i>	(E 11 / Begre)
<i>tokuz yégirmi yaşımga ögsüz</i>	(E 45 / Köjeelig – Hovu)
<i>otsuz suvsuz kaltı</i>	(Irk Bitig 45. Fal)
<i>uksuzda</i>	(U 178)
<i>törösüz</i>	(Mainz 403 B Frag. A Yüzü)
<i>körüksüz korkınçig</i>	(Mainz 386 A Yüzü)

3.1.20. +TAg

Dilde sözcük türetme yöntemlerinden biri de dilbilgiselleşme yöntemidir. Dilbilgiselleşme dilde bazen işlev değişimi ile de sağlanır. Edatların anlamsal ve söz dizimsel işlevleri çerçevesinde kurduğu öbek yapılar eş kullanımlılık ve bu kullanımlığın sıklığı ile

dilbilgiselleşmeye etki edebilir. Bu örneklerden biri de Eski Türkçede *teg* edatının kurduğu yapılarda görülmektedir. Eski Türkçede *antag*, *muntag*, *antagın*, *muntagın*, *netek* yapılarında görülen edat öbeklerinin; *teg* edatının *ol*, *bu*, *ne* tamlayıcıları ile eş kullanımlılığı ve bu eş kullanımlılığın sıklık göstermesi yoluyla dilbilgiselleşme eğilimi göstermesinden kaynaklanmaktadır (Karacan 2022:292).

İki örnekte tespit edilen ek, *Teg* edatının ekleşmesiyle oluşmuştur. Moğolistan, Yenisey bölgelerinde ve Kâğıda yazılılarda görülmektedir. Söz konusu edatın da anlamı paralelinde benzerlik anlamı vermektedir.

açsık ömez sen antagın (KT G 8)

(KT D 4) (KT D 40) (BK K 6), (BK D 5), (T1 G 2 (9)), (T1 K 5 (29)), (T2 B 1 (36)), (Irk Bitig 3. Fal), (Irk Bitig 10. Fal), (Irk Bitig 20. Fal), (Irk Bitig 40. Fal), (Irk Bitig 44. Fal), (Irk Bitig 60. Fal)

andag ermiş esin<i> (E 29 / Altın – Köl II)

teñritegim yıta bökm[edim] (E 59 / Herbis – Baarı)

3.1.21. +tIr

Çıgıltır adındaki +*tIr*'ın ek olduğu ve *bagatur*'daki +*tUr* ile bir ve aynı olduğu ileri sürülebilir. *Bagatur* adı için genellikle *baga+tur* açılımı önerilir. Bu açılımdaki +*tUr* ekinin Moğolca olduğu belirtilmiş olsa da Doerfer, +*tUr* ekinin Moğolcada durum eki olduğunu, dolayısıyla bu ek ile açıklamanın mümkün olmadığını belirtir. Bu bakımdan Doerfer, *bagatur*'u doğrudan eski Türkçe olarak açıklamayı önerir (TMEN II, No: 817). +*tUr* eki Moğolcada yönelme bulunma durumu ekidir (Poppe 1992:285). Bugün Anadolu'da Bayındır, Çandır, Eğirdir gibi bazı yer adlarında bulunan +*dIr*/*dUr* biçimbiriminin de aynı ek olduğu görülmektedir. Bizce, sözü edilen yer adlarındaki +*dIr*/*dUr* eki, eski bir (Moğolca?) bulunma durumu eki olup –*da*/–*de*/–*ta*/–*te* anlamı veriyordu. Ekin, yer adlarında kullanımı sonucunda kalıplaştığı ve durum eki fonksiyonunu yitirdiği savunulabilir (Aydın 2018a:123,124).

çıgıltır költe kañuy kezü süñüşdim (ŞU D 6)

atım bagatur çigşi (Or. 8212/77)

3.1.22. +Un

Yalnızca tek örnekte görülmekle birlikte bu örneğin çok yoğun bir kullanımı söz konusudur. Çokluk anlamı katmasıyla birlikte yeni bir topluluk adının yapımını gerçekleştirdiği için yapım eki olarak değerlendirilir. Kullanım alanının üçte ikisinden fazlası Kağanlık yazıtlarında geçmektedir. Bu sözcüğün kök tabanı olan bod iki kez yalnızca Tonyukuk yazıtında T1 B4, T2 K2 satırlarında geçmiştir.

birki uguşum bodunum (KT G 1)

tokuz oguz begleri bodunu (KT G 2)

anta içreki bodun (KT G 2)

(KT G 2, G 4, G 5, G 6, G 6, G 6, G 7, G 8, G 8, G 10, G 10, G 10, G 10, G 10, G 10, G 11, D 1, D 2, D 3, D 4, D 6, D 6, D 6, D 7, D 9, D 9, D 9, D 10, D 11, D 11, D 13, D 13, D 13, D 13, D 14, D 16, D 17, D 19, D 19, D 20, D 20, D 21, D 21, D 22, D 25, D 25, D 26, D 26, D 27, D 27, D 28, D 28, D 28, D 28, D 28, D 29, D 29, D 29, D 29, D 30, D 35, D 37, D 38, D 38, D 39, D 39, D 40, K 1, K 2, K 3, K 3, K 3, K 4, K 4, K 6, K 7, K 11, K 11, K 12), (Kap 1), (Kap 2), (BK K 2, K 4, K 4, K 4, K 5, K 5, K 5, K 6, K 6, K 7, K 7, K 7, K 8, K 8, K 8, K 9, K 9, K 11, K 12, K 13, D 1, D 3, D 3, D 4, D 5, D 6, D 6, D 7, D 7, D 8, D 8, D 9, D 9, D 10, D 10, D 12, D 12, D 12, D 12, D 12, D 14, D 15, D 16, D 16, D 17, D 17, D 17, D 18, D 18, D 19, D 19, D 19, D 20, D 21, D 21, D 21, D 22, D 22, D 22, D 22, D 23, D 23, D 23, D 23, D 23, D 23, D 23, D 24, D 24, D 24, D 25, D 25, D 26, D 27, D 29, D 29, D 29, D 29, D 30, D 33, D 33, D 34, D 35, D 35, D 36, D 37, D 38, D 38, D 39, D 39, D 40, D 41, G 4, G 7, G 10, G 12, G 15, G 15) (T1 B 1 (1)), (T1 B 2 (2)), (T1 B 3 (3)), (T1 B 3 (3)), (T1 G 1 (8)) (T1 G 2 (9)), (T1 G 4 (11)) (T1 G 10 (17)), (T1 G 10 (17)) (T1 G 10 (17)), (T1 D 1 (18)) (T1 D 4 (21)), (T1 D 5 (22)), (T1 K 4 (28)), (T2 B 7 (42)), (T2 B 7 (42)), (T2 B 8 (43)), (T2 B 8 (43)), (T2 G 2 (46)), (T2 G 2 (46)), (T2 D 4 (54)), (T2 D 5 (55)), (T2 D 6 (56)), (T2 D 6 (56)), (T2 D 6 (56)), (T2 K 2 (60)), (T2 K 2 (60)), (T2 K 3 (61)), (T2 K 4 (62)), (T2 K 4 (62)), (O D 2 (2)), (O D 3 (3)), (O D 3 (3)), (O D 8 (8)), (O K 3 (11)), (KÇ B 4 (4)), (KÇ B 6 (6)), (KÇ D 2 (14)), (KÇ G 2 (27)), (Tes K 2), (Tes K 4), (Tes D 5), (Ta D 7), (Ta D 8), (Ta G 4), (Ta G 5), (Ta B 3), (Ta B 3), (Ta B 4), (Ta B 5), (Ta B 6), (Ta B 9), (Ta B 9), (Ta K 1), (Ta K 1), (Ta K 2), (Ta K 3), (Ta K 3), (Ta K 3), (Ta K 4), (Ta K 4), (Ta K 4), (Ta K 4), (Ta K 4), (Ta K 5), (ŞU K 3), (ŞU K 5), (ŞU K 8), (ŞU K 10), (ŞU K 10), (ŞU K 12), (ŞU D 1), (ŞU D 2), (ŞU D 2), (ŞU D 5), (ŞU D 6), (ŞU D 7), (ŞU G 2), (ŞU G 2), (ŞU G 8), (ŞU G 9), (ŞU G 10), (ŞU B 3), (ŞU B 4), (E 1 /

Uyuk-Tarlak), (E 1 / Uyuk-Tarlak), (E 5 / Barık I), (E 5 / Barık I), (E 10 / Elegest I), (E 10 / Elegest I), (E 11 / Begre), (E 13 / Çaa-Höl I), (E 15 / Çaa-Höl III), (E 19 / Çaa-Höl VI), (E 27 / Oya), (E 29 / Altın – Köl II), (E 29 / Altın – Köl II), (E 29 / Altın – Köl II), (E 29 / Altın – Köl II), (E 32 / Uybat III), (E 32 / Uybat III), (E 32 / Uybat III), (E 42 / Bay – Bulun I), (E 43 / Kızıl-Çıraa I), (E 44 / Kızıl-Çıraa II), (E 45 / Köjeelig – Hovu), (E 45 / Köjeelig – Hovu), (E 49 / Bay – Bulun II), (E 49 / Bay – Bulun II), (E 59 / Herbis – Baarı), (E 68 / El – Baji), (E 147 / Yeerbek I), (E 152 / Şançi III), (Bömbögör) (Şirin 2010:64), (Baga Hayrhan I) (R. Munkhtulga, 2012:31)(Irk Bitig 53. Fal) (Hirgisiyn Ovoo 2) (Ölmez 2018:26)

3.1.23. +z

Yalnızca Uygur Kağanlığı yazıtlarında geçen tek örnek bir yer adı olarak kullanılmakta ve ekin renk adı türetmekte kullanıldığı üzerinde durulmaktadır.

ötüken ortosınta as öñüz baş (Ta G 6)

(Ta B 2), (ŞU D 9)

Tekin, Ta B 2 ve G 6’da geçen bu yer adını *as öñüz* okuyup Kâşgarlı’daki *as* (Atalay, 1992/I, 80) ile karşılaştırır, *as* için ‘ak, beyaz’ anlamını verir, *öñüz*’ün de ‘renk’ anlamındaki *öng* sözcüğünden -z ekiyle türetilmiş olabileceğini önerir. Krş. Uyg. *meñ* ‘ben, benek’, *meñiz* ‘yüz,beniz’ (1983:815-816).

3.2. İSİMDEN FİİL YAPIM EKLERİ

İsimden fiil yapım ekleri çerçevesinde elde edilen bulgulara bakıldığında genel olarak bir +A- ve +I- fonemi etrafında, bunların türevleri sayılabilecek morphem yapılarının geliştiği görülür. Söz yapımı üzerinden elde edilen verilerin çoğunluğunda isimden fiil yapım ekleri cümle içinde yeniden isimleştirilerek kullanılmıştır. Tematik bakımdan Kağanlık yazıtlarında sıkça karşılaşılmamasının yanı sıra politik anlam içerebilecek sözlerin yapımında kullanıldıkları görülür.

3.2.1. +A-

Ekle ilgili tespitlerin ağırlıklı bir kısmı yeniden bir fiilden isim yapım eki almıştır. Bununla birlikte bir ara morphem birimi olarak değerlendirilebilir. Yazıt bölgeleri dikkate alındığında Kırgızistan (Tanrı Dağı) bölgesi haricindeki bölgelerde tespit edilmiştir.

ëşidgil ulayu iniygünüm (KT G 1)

süçig agısı yımşak ermiş (KT G 5)

(KT G 5)

sıgtamış yoglamış (KT D 4)

(BK D 5)

yoñaşurtokın için (KT D 6)

(BK D 7)

Şirin; *yoñaşur-* eyleminin kökünün, “suçlama, itham” anlamı taşıyan *yoñ* ad köküne bağlamaktadır. Bu sözcüğün addan eylem yapma eki –A ile türeyen *yoña-* biçiminin “birisine yalan veya yanlış ithamda bulunmak; birisini suçlamak” anlamı taşıdığını belirtir. Söz konusu anlamlarla KB ve DLT’de geçen örneklerini de vermekle birlikte KB ve DLT’de *yoñag* biçimindeki “beye birini çekiştiren ya da gammazlayan” türevinin de kayıtlı olduğu bilgisini vermektedir. (Şirin, 2015:171)

teñri yarlıkazu kutum bar için (KT D 29)

(KT G 9) (BK K 9) (BK K 10) (BK D 13) (BK D 23) (BK D 33) (BK D 34) (T1 G 9 (16)) (T2 B 5 (40)) (T2 D 3 (53)) (O D 6 (6)) (Ta B 3) (Ta K 6) (E 10 / Elegest I) (E 10 / Elegest I) (E 32 / Uybat III) (Mainz 169 A Frag. B Yüzü) (T II T 14 A Yüzü)

aşangalı? Tüşürtümüz (T1 K 3 (27))

kagan atanıp katun atanıp ötüken ortosınta (Ta G 6)

(Ta G 6) (Ta G 6) (Ta G 6) (Ta G 6) (Ta B 1) (ŞU K 12)

buñusuz ulgatım buñ bo ermiş (E 7 Barık III)

Yukarıdaki söz yapımını Tekin, +Ad- eki altında değerlendirmiştir (2016:84). Aydın (2019:60) ve Kormuşin’in(2017:234) neşirlerine bakıldığında *ulgatım* için ‘büyüdüm’ anlamı verilmiştir. Bu doğrultuda söz konusu -t- sesini geçmiş zaman kipi olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Bezgek yağlakar kan (Xi’an/Karı Çor Tegin) (Alyılmaz 2013a:20)

Karı Çor Tegin (Xi'an) yazıtının ilgili kısmı Alyılmaz tarafından *bezgek* olarak okunmuştur (2013:20). Söz konusu çalışmada sözcüğü bez-GAK biçiminde çözümleyerek eski Uyгур Türkçesinden de örnekler vermiş ve -GAK biçim birimini işaret etmiştir (2013:30). Clauson'daki bezig maddesi (ED:391) dikkate alındığında sözcük, *bez(i)ge-* fiil gövdesinden *bez(i)ge+k* olarak türediği tarafımızca çözümlenmiştir.

eşgü bezegeli korum ne yeg öl (A 44 / Kalbak Taş XXI)

böke bezedim a... (A 51 / Tuekta II)

oynağ (Mainz 403 B Frag. A Yüzü)

oynaşık (Mainz 403 B Frag. B Yüzü)

öçeşmişler (U 5 II A Yüzü)

3.2.2. +Ad-

Ekin belli birtakım isim köklerine geldiği görülmektedir. Bunula birlikte Orhon grubu da denilen Kağanlık yazıtlarında ve E 7 Barık III yazıtında görülmektedir. E 7 Barık III, E 110 Uyuk-Oorzak III numaralı yazıtta geçen *ogadmadım* okuyuşları net olmadığı için tespitler içerisinde değerlendirilmemiştir.

bedizçi kelürtüm bedizet<d>im (KT G 11)

(BK G-B) (KÇ D 12 (24))

yokadu barır ermiş (KT D 10)

bodunug küñedmiş kuladmiş (KT D 13)

bodunug küñedmiş kuladmiş (KT D 13)

köl teginig közedü olort[um] (KT B)

ku señün başadu tört tümen (BK G 8)

(BK G 11)

buñadıp kagan yelü kör temiş (T1 K 2 (26))

3.2.3. +(A)r-

Ek, yalnızca tek örnekte görülmektedir.

tañ tañlardı

(Irk Bitig 26. Fal)

3.2.4. +gAr-

Yalnızca *içger-* ve *taşgar-* sözcüklerinde tespit edilen ek, Kağanlık yazıtlarında ve bir el yazmasında tespit edilmiştir. Sözcük kökleri dikkate alındığında *içik-* ve *taşık-* kökleri ile bir düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı kök birim *iç(i)g-* ve *taş(i)g-* olarak alınmıştır.

türük bodunug anta iç(i)gertim anta yana **(Ta D 8)**

(BK D 25) (BK D 26) (Ta G 3) (ŞU K 7) (ŞU G 4)

Ramstedt'ten beri fiilin *içigir-* okunduğu ve *içik-* fiilinin ettirgen şekli olduğu düşünülmekteydi: *içigir-* 'unterwerfen, mit dem reich vereinen, inkorporieren' (1913:45). Clauson, *içger-* okur: *içgerip an[ı iç]germedim* (ED 25a). Tekin, Ramstedt ve diğerlerinin okudukları *içigir-* biçiminin yanlışlığına değinerek *içger-* 'tâbi kılmak' okumayı ve anlamlandırmayı önerir (1983:813). Erdal da aynı doğrultuda *içger-<iç+ger-* 'to introduce something into something else, to subdue, conquer (metaphorically as well)' (OTWF 743) ve *içger-* 'to introduce, subdue, conquer'. Erdal, *taşgar-* 'to bring, give or get out' fiiliyle de karşılaştırır (2004:79 ve 177).

siz taşıkıñ çikig taş(i)garıñ temiş **(ŞU D 10)**

(U 177 B Yüzü)

3.2.5. +I-

Geçişli eylemler türeten ek (Tekin 2016:84), Moğolistan, Yenisey, Dağlık Altay bölgesi yazıtlarında ve Kâğıda yazılı metinlerde tespit edilmiştir.

yaguk erser edgü agı

(KT G 7)

tokuz erig egire tokıdı

(KT K 6)

(BK D 31) (BK G 8) (ŞU D 6) (ŞU D 8) (ŞU D 8) (ŞU D 9) (ŞU G 2) (ŞU B 2)

(ŞU B 3) (Darvi (Şirin, 2016a:658))

kün keçü sü ağız ben ağırdım (Yamaanı Us) (A.Badam 2012:94)

Türk runik harfli metinlerde yaygın olarak kullanılmış olan *biti-* fiili için Clauson, Çince ‘pi’ (yazı fırçası) sözcüğü üzerinden Giles’in çalışmasını işaret eder (ED 299b). Giles’in sözlük çalışmasında; tabletlere yazmak için kullanılan bambu veya tahta kalemden, terimin aktarıldığı deve tüyü fırçanın icadına kadar (M.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısı); yazmak, çizmek için yazmak. Para miktarlarının sayısal karşılığı; bilgisini verir (1912: 1096). Bu verilerden hareketle ‘bit’ isim kökü üzerinden değerlendirme yapmak uygun bulunmuştur.

Tokıtdım bitidim (KT G 13)

yorçı a bitigim (Çagan Obuga/Yorçı) (Alyılmaz 2013b:35)

(KT G 13) (KT G 13) (KT G 13) (BK G-B) (BK G-B) (T2 D 8 (58)) (O 13 (Ek Yazıt) (KÇ G 3 (28)) (KÇ B 1 (30)) (Tes G 3) (Ta B 2) (Ta K 2) (Ta K 5) (ŞU D 8) (ŞU D 9) (ŞU G Ek 2) (ŞU G Ek 2) (HT V 1) (HT XI 2) (KÇor 1,2) (Ar 2) (Ar 2) (Gur) (Çalgı Üzerindeki Metin (20) (Mo 121) Osawa 2014:24)) (E 24 / Haya- Baji) (E 24 / Haya-Baji) (E 24 / Haya – Baji) (E 24 / Haya – Baji) (E 24 / Haya – Baji) (E 32 / Uybat III) (E 34 / Uybat V) (E 42 / Bay – Bulun I)(E 71 / Podkuninskaya) (E 126 / Tepsey XI) (E 135 / Ust – Kulog) (E 136 / Mugur – Sargol I) (E 138 / Kara-Yüs II) (E 138 / Kara-Yüs II) (Lisiç’ya) (Çöyr (S. B. Özönder 2006:113)) (Hangiday(S. B. Özönder 2000:125)) (Darvi) (Şirin, 2016a:658) (Darvi) (Şirin, 2016a:658) (Darvi) (Şirin, 2016a:658) (İh Biçigt) (Şirin, 2016:658) (A 14 / Biçiktu Boom II-1) (A 17 / Biçiktu Boom VI) (A 33 / Kalbak Taş II-XV) (A 41 / Kalbak Taş XVIII) (A 42 / Kalbak Taş XIX) (A 46 / Kalbak Taş XXIII) (A 62 / Kalbak Taş XXVIII) (A 49 / Küpçegen) (A 52 / Tuekta III) (A 53 / Teke Turu) (A 6 / Mendur – Sokkon I-1) (M...) (Or. 8212/77 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/104 B Yüzü) (Or. 8212/1692 A Yüzü / Sol Sütun) (Or. 8212/1692 A Yüzü / Sol Sütun)

Er erdemin biçigin (bitigin?) (Kök Haya)

3.2.6. +(I)k-

Yalnızca Moğolistan bölgesinde tespit edilen ek, üç sözcüğün yapımında kullanılmıştır.

oglanım birki uguşum (KT G 1)

(KT D 27)

yana içikmiş

(KT D 10)

(KT D 38) (BK D 9) (BK D 37) (BK D 37) (T1 B 2 (2)) (T1 B 3 (3)) (T1 B 3 (3)) (T1 K 4 (28)) (ŞU D 5) (ŞU D 7) (ŞU G 10) (ŞU B 5) (Çöyr (S. B. Özönder 2006:113))

yėti yégirmi erin taşıkmiş

(KT D 11)

(KT D 12) (T1 K 6 (30)) (T1 K 9 (33)) (T1 K 9 (33)) (ŞU D 5) (ŞU D 10) (ŞU D 10)

3.2.7. +urKA

Tek örnekte tespit edilmiş, *tok* ismine; kendini tok saymak (Tekin 2016:86) anlamı katmıştır.

türük bodun tokurkak sen

(KT G 8)

türük bodun tokurkak sen

(BK K 6)

3.2.8. +IA

İsimden fiil yapan ekler arasında en işlek yapı +IA ekidir. Özellikle Kağanlık yazıtlarında ve Irk Bitig’de çok sayıda farklı sözcük yapımında kullanılmıştır.

şantuñ yazıka tegi süledim

(KT G 3)

(KT G 3) (KT G 4) (KT G 4) (KT D 2) (KT D 8) (KT D 8) (KT D 15) (KT D 17) (KT D 17) (KT D 18) (KT D 31) (KT D 35) (KT D 39) (BK K 3) (BK K 3) (BK D 3) (BK D 8) (BK D 8) (BK D 11) (BK D 13) (BK D 15) (BK D 15) (BK D 24) (BK D 25) (BK D 25) (BK D 26) (BK D 26) (BK D 26) (BK D 28) (BK D 32) (BK D 33) (BK D 38) (BK D 39)(BK D 40) (BK D 41) (BK G 2) (BK G 2) (T1 D 1 (18)) (T1 D 3 (20)) (T1 D 3 (20)) (T1 D 4 (21)) (T2 B 8 (43)) (T2 B 9 (44))(T2 D 3 (53)) (O D 7 (7)) (KÇ D 4 (16)) (KÇ D 10 (22))(E 96 / Hemçik – Bom II) (U 180) (U 171 A Frag. B Yüzü)

sıgtamış yoglamış

(KT D 4)

(BK D 5) (T1 K 7 (31)) (KÇ D 12 (24)) (KÇ G 2 (27)) (KÇor 14) (E 42 / Bay – Bulun I)

türük bodun èlledök èlin

(KT D 6)

(BK D 7)

kaganladok kaganın (KT D 7)

(BK D 7) (O D 2 (2))

başlayu baz kaganıg balbal tikmiş (KT D 16)

(KT D 25) (KT K 8) (KT K 11) (BK D 13) (BK D 20) (BK D 33) (BK D 33) (BK G 13) (BK G 14) (BK G 14) (E 32 / Uybat III) (E 45 / Köjeelig – Hovu) (MIK III 35 a+b B Yüzü) (U 175 B Yüzü) (T II T 14 A Yüzü) (Or. 8212/77 A (B?) Yüzü)

köl tegin birle sözleşdimiz (KT D 26)

(BK D 21) (Adrianov Koleksiyonu'ndan Bir Yazıt) (Adrianov Koleksiyonu'ndan Bir Yazıt) (A 11 / Mendur – Sokkon III) (A 11 / Mendur – Sokkon III)

köl tegin yadagin oplayu tegdi (KT D 32)

(KT D 36) (KT K 2) (KT K 3) (KT K 5) (KT K 5) (KÇ B 10 (10)) (KÇ B 11 (11))(KÇ D 7 (19)) (KÇ D 11 (23))

yaraklıgdi kaganka ançoladı (KT D 32)

(ŞU G 2)

Çince *anchang* sözcüğü üzerinden Türkçe *+la* ekinin eklenmesiyle türetildiği görüşünün (Ölmez, 1995:228) yanı sıra Tekin, Moğolca *ancu* ile karşılaştırır (1968:109). Clauson, *ançu* adından türetildiği ve 'to present, offer (something)' anlamında olduğu görüşündedir (ED 175b).

sü teğişinte yetinç erig kılıçladı (KT K 5)

amgı korgan kışladokda yut boltı (BK D 31)

(ŞU D 7) (Irk Bitig 51. Fal) (Irk Bitig 56. Fal)

[ëçim] kagan kutı taplamadı erinç (BK D 35)

tawgaçda adrılı kanlantı kanın kodup (T1 B 2 (2))

ol üç kagan ögleşip (T1 D 3 (20))

(T1 D 3 (20))

yérçi yér yañılıp boguzlantı (T1 K 2 (26))

tegiþ inime ogluma ança ütledim (O K 3 (11))

(O K 3 (11))

aw awlasar ermeli? teg erti (KÇ B 9 (9))

karlok atlantı (KÇ D 8 (20))

[ön]re tawgaçka bazlanmış (Tes K 5)

Türk runik harfli metinlerde ‘bağımlı, tâbi’ anlamıyla tanıklanan (KT D 2, 15, 30, BK K 10, BK D 3, 13, 24) *baz* sözcüğünden yapıldığı açıktır. Ayrıca Dokuz Oğuzların liderinin adı da Baz Kağan’dır (KT D 14, 16, BK D 12, 13). Bu kağan adı Hangiday (Mo 23) yazıtının 2. satırında *baz kan* biçiminde tanıklanmıştır (Aydın 2018a:108).

örgin yaratdı yayladı (Tes G 2)

qara basıg yaylatım (Taikhar Çuluu) (Badam 2012:67)

(Ta B 2) (Ta B 2) (Ta B 5) (ŞU D 8) (ŞU D 9) (ŞU G 2) (HT II 3) (Irk Bitig 51. Fal) (Irk Bitig 56. Fal) (Irk Bitig 62. Fal) (Irk Bitig 62. Fal) (Irk Bitig 64. Fal)

yılladım beşinç ay üç yegirmike kalışdı (Ta G 2)

ekin ara ilagım tarıglagım (Ta B 4)

(Ta B 5)

ekin ara ilagım tarıglagım (Ta B 4)

Erdal, sözcüğün ekini +lAg olarak düşünür (OTWF 108-109). S. Şen, sözcük hakkındaki makalesinde, sözcüğün tahlilini *ı+lag* biçiminde vererek ‘ormanlık, koruluk’ anlamlarıyla karşılar ve *tarıglag* sözcüğüyle birlikte ikileme olarak işletildiğini ve ‘arazilerim’ biçiminde anlaşılması gerektiği üzerinde durur. Uygurca metinlerde *ı tarıg* ikilemesinin çok örneği olduğunu ancak *ilag tarıglag* ikilemesinin metinlerde tanıklanmadığını belirtir (2010:105-106).

ışwara señün yaglakar (Ta B 7)

<i>yaka anta yakaladım</i>	(ŞU D 8)
(ŞU G 2)	
<i><...> eşidip yañılayu ol<...></i>	(KarB I/III)
<i>ewledim oglumın</i>	(Su 6)
<i>kanka tap katıglan</i>	(Su 9)
(E 10 / Elegest I) (E 11 / Begre) (E 45 / Köjeelig – Hovu)	
<i>kaniñız yoklayur</i>	(E 25 / Oznaçennaya I)
(E 32 / Uybat III) (E 32 / Uybat III) (E 32 / Uybat III)	
<i>enleyü yogladıñ<ız></i>	(E 42 / Bay – Bulun I)
(Irk Bitig 49. Fal)	
<i>benü yerlendim</i>	(E 42 / Bay – Bulun I)
<i>taş yağıg yağladım</i>	(E 45 / Köjeelig – Hovu)
<i>kuşladaçı bilge totok</i>	(E 48 / Abakan)
<i>ewledök üçün</i>	(E 68 / El – Bajı)
<i>kubr(a)p tolt(u)nl(a)dı</i>	(Bömbögör) (Şirin 2010:64)
<i>b(ä)ñil(ä)dük(ü)m(ü)z</i>	(Biger II) (Şirin, 2016a:659)
<i>yene yükledim</i>	(A 34 / Jalgız Töbe I)
<i>yıglayın adrıltımız-a</i>	(A 79 / Kızıl Kabak I)
<i>seviglig ö içlenmez üçün</i>	(A 88 / Tuekta IV)

Yukarıdaki örnek için bir +lAn- eki de düşünülebilir; ancak cümle içi bağlam itibariyle -n- sesinin dönüşlülük eki olarak değerlendirilebileceği ağır basmaktadır. İlgili sözcüğü Şirin, *s(ä)b(i)gl(i)g ög(ü)ç (ä)r(ä)n(i)m(i)z (ü)ç(ü)n* olarak çözümlemiş(2016b:171); ancak Erdal (2012:104) ve Mozioglu (2016:278)'de verilen estampaj görsellerinde söz konusu sözcüğün

içlenmez biçiminde okunmasının daha muhtemel olduğu tarafımızca değerlendirildiği için bu aktarım formu üzerinde durulmuştur.

örġin ũze olurupan meŋileyürmen (Irk Bitig 1. Fal)

(Irk Bitig 28. Fal) (Irk Bitig 51. Fal) (Irk Bitig 56. Fal)

tapladukumin tutar men (Irk Bitig 3. Fal)

ak bēsi kulunlamıŝ (Irk Bitig 5. Fal)

ürünġ ingeni botolamıŝ (Irk Bitig 5. Fal)

üçünç kunçuyı urılanmış (Irk Bitig 5. Fal)

er terkleyü kelir (Irk Bitig 7. Fal)

tērilipen meŋileyür bedizleyür (Irk Bitig 28. Fal)

ingek buzagulaçı bolmış (Irk Bitig 41. Fal)

kuşı kuşlayu barmış (Irk Bitig 43. Fal)

er ümeleyü barmış (Irk Bitig 47. Fal)

eŋleyü meŋleyü barmış (Irk Bitig 49. Fal)

övkelepen tezipen barmış (Irk Bitig 58. Fal)

kaŋım savın tuŋlayın tēp (Irk Bitig 58. Fal)

körklüg kayaka konupan közleyür men (Irk Bitig 64. Fal)

men koluladokum (U 5 II A Yüzü)

3.2.9. +rA-

Irk Bitig’de üç örnekte tespit edilmiştir. Yansıma eylemler üretir (Tekin 2016:85).

yarın yaŋrayur (Irk Bitig 22. Fal)

Keçe keŋrenür (Irk Bitig 22. Fal)

tiz ũze ünüpen müŋreyür men (Irk Bitig 60. Fal)

3.2.10. +sIrA-

Yoksunluk eki olan ek, Kağanlık yazıtlarından Köl Tegin ve Bilge Kağan'da ve Yenisey bölgesi yazıtlarında görülmektedir.

ölüreyin urugsıratayın (KT D 10)

élsiremiş kagansıramış (KT D 13)

(KT D 15) (KT D 18) (E 105 / Tuva Koleksiyonundaki Levha)

élsiremiş kagansıramış (KT D 13)

(KT D 15) (KT D 18) (BK D 13)

élligig élsiretmiş kaganlıgıg kagansıratmış (BK D 13)

altı yaşımta kaşstradım bilinmedim (E 32 / Uybat III)

3.2.11. +U-

Söz konusu ekin kök sözcüğe dahil olup olmadığı tartışmalı sayılmaktadır. Clauson iki ayrı *yaru* maddesi verir. İsim kökü olarak verdiği maddede *yar-* fiil kökünden getirerek 'bir şeyin ikiye bölünmesi anlamını verirken fiil kökü olarak verdiği maddede 'olmak, parlamak, ışımak' anlamları verilmiştir (ED: 955-956). Türk runik metinlerde de her iki anlamı içeren kullanımlar görülmektedir. Ekin işletimi neticesinde ortaya anlam farklılıkları çıkmaktadır; ancak her ikisi için de ortak bir *yar* kökü varsayıldığından burada yer verilmiştir.

yıl yarumazkan etdi (Irk Bitig 21. Fal)

udu yer yarudı (Irk Bitig 26. Fal)

yaruk batar erkli süñüşdüm (ŞU D 1)

(E 15 / Çaa-Höl III) (Del Uul II) (Talas VI) (Irk Bitig 26. Fal)

Çalışmada ör- kökünden ör-(i/ü)g-I-n çözümlemesi esas alınmıştır.

örgin yaratdı yayladı (Tes G 2)

örgin bunta yaratı<t>dım (Ta B 2)

(Irk Bitig 1. Fal)

Anta örgipen étitdim

(ŞU G 10)

[ö]rginte in-...

(KarB I/II)

Clauson, *örge-* fiilinden alır ve ‘throne’ anlamını verir (ED 225b). Clark, Moğolca kabul ettiği sözcüğün tabanını *ör-* ‘to rise’ fiilinden alarak *-gin/-gin* ekini fiilden isim yapan ek sayar ve *tér-* ‘to gather, together’, *tèrgin* ‘gathered, together, concentration’; *yel-* ‘to trot, amble’, *yelgin* ‘one who rides fast, traveller’; *kev-* ‘to chew’, *kevgin* ‘indigestible food’ sözcükleriyle karşılaştırır (1977:142). Yerden biraz yükseğe yapılan kağan otağı *örgin*, *örgi-* ‘yükseltmek’ fiilinden yapılmıştır. Çünkü *örgi-* fiili ŞU G 10’da bir kez tanıklanmıştır. Clark’ın *ör-* fiilinden getirip *-gIn* eki ile ad yapılmış olduğunu öne sürmesi kandırıcı görünmemektedir. *Örgi-* fiilinin Moğolcası *ergü-*, *örgü-*; *örgin* sözcüğünün Moğolcası ise *ergüge(n)*, *örgüge(n)*’dir (Tekin, 1983:816). Her ne kadar Ramstedt, Räsänen, ve Clark bu sözcüğün Moğolca olduğunu belirtmiş olsa da Türkçeden Moğolcaya verilmiş ödünç bir sözcük olduğu düşünülebilir (Aydın, 2018:162). Ayrıca krş. (Menges 1958), (Esztergár 1963:39), (Erdal, 1978:88).

Aydın, daha sonra 2018’deki görüşlerini geliştirerek: “Şine Usu yazıtının güney yüzünün 10. satırında bir kez geçen *örgi-* fiilinin *ör-* ‘yükseltmek’ ile ilişkisinden de söz edilebilir. Ancak böyle olsa bile *ör-* fiilinden *-G+* ile isim yapıldıktan sonra ancak *örgi-* fiili elde edilmiş olabilir. Çünkü *ör-* fiili ‘yükseltmek’ değil, ‘yükselmek’ anlamındadır. Her ne kadar Ramstedt, Räsänen ve Clark bu sözcüğün Moğolca olduğunu belirtmiş olsa da Türkçeden Moğolcaya verilmiş ödünç bir sözcük olduğu da göz önüne alınabilir ve dolayısıyla sözcüğün anlamının ‘taht’ değil, ‘kağanlık otağı’, veya ‘yönetim merkezi’ olması gerektiği öne sürülebilir. (2021:12)” açıklamasını yapar.

3.3. FİILDEN İSİM YAPIM EKLERİ

Fiilden isim yapan ekler, Türk runik metinlerde kullanılan yapım ekleri içerisinde en geniş kümedir. Tespitler dahilinde aşağıda otuz dokuz ek incelenmiştir. Bu başlık altında Dilbilgisel açıdan fiilimsi olarak adlandırılan sözcük türünün ekleri ayrı alt başlıklar hâlinde ele alınmıştır.

3.3.1. +(X)ç

Ekin, tüm yazıt bölgelerinde tespiti yapılmıştır. Oldukça sık kullanılan ekin tüm tespitlerinde bir *n+ç* durumu görülmektedir. Birçok araştırmacıya göre ekin *+nç* olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak söz yapımı örneklerinin morfolojik çözümlemesi

yapıldığında +n sesinin birçoğunun dönüşlülük kipi olarak işletildiği bir kısmının ise kök sözcüğe dahil bir sesbirim olarak kabul edildiği görülmektedir.

bilge ermiş erinç

(KT D 3)

kişnägäy ärinç

(A 84 / Yabogan) (Şirin 2013b:458)

(KT D 3) (KT D 3) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 11) (KT D 24) (KT D 26) (BK D 4) (BK D 4) (BK D 4) (BK D 5) (BK D 6) (BK D 6) (BK D 6) (BK D 6) (BK D 6) (BK D 6) (BK D 10) (BK D 10) (BK D 20) (BK D 33) (BK D 35) (T1 B 2 (2)) (T1 B 3 (3)) (T2 B 3 (38)) (O K 2 (10)) (KÇ D 11 (23)) (E 24 / Haya-Baji) (E 24 / Haya-Baji) (E 29 / Altın – Köl II) (E 45 / Köjeelig – Hovu) (E 109 / Uyuk – Oorzak II)

ötüntök ötünçümün eşidü bërti

(T1 G 8 (15))

türk bodunu yeme bulganç ol

(T1 D 5 (22))

oguzı yeme tarkınç ol

(T1 D 5 (22))

unç tédim sakıntım

(T1 D 7 (24))

(E 5 Barık I)

ödkünç kagan ermiş <...>

(Tes D 2)

Tekin, sözcüğü *ödkünç* ‘uydurma, sahte’ olarak düşünüp Türkçe metinlerde tanıklanmamış *ödkün-* ‘taklit etmek’ fiiline bağlamak üzerinde durur. Tekin’e göre sözcük, Kutadgu Bilig’de iki kez geçmiş; ama Arat, sözcüğü *ödgünç* okumuş ve Clauson da Arat’ı izlemiştir. Tekin, Osmanlıca ve Çağatayca *öykün-* ‘taklit etmek’ fiili ile bir ve aynı görmektedir. Tekin, Türk yazı dillerinden Şor, Sagay *ökten-* ve *öktön-* biçimlerinin ise göçüşmeli biçim olduğunu Yakutça *ütügün-* biçiminin de *ödkün-* fiiline gittiğini belirtir (1990:394-395). Tekin’in sözünü ettiği Kutadgu Bilig’deki örnekler (Arat, 1979:366) ve Clauson’un *ötgünç* ve *ötgün-* biçimleri için krş. (ED 52a).

Erdal da sözcüğe temkinli yaklaşmakla birlikte sözcüğün asıl biçiminin **ödkün-* olabileceğini düşünür (OTWF 277). Gülensoy, *ökün-* (hlk) maddesinde *ökün-* ‘pişman olmak’, *ökünç* ‘pişmanlık’ ile karşılaştırır (2007:657). Aydın, bu çözümleme için “*ökün-* ‘pişman olmak’ başka bir fiil olup *ökün-* (hlk) ile yazı dilindeki *öykün-* ‘taklit etmek’ fiilleri **ödkün-*

fiiline gider. Zaten sözlükte verilen Teleütçe *öktön-* ‘taklit etmek’ biçimi bunu doğrular niteliktedir” biçiminde bir açıklama getirir (2018:161). Ayrıca krş. (Aydın, 2016b:293).

kılınç s küsgü yilk[a] <...> aşdım (ŞU K 12)

<...>-ki ögrünç <...> (KarB I/II)

<...>-mızka korkunu ayınu? inançlıg (KarB I/IV)

ukunç (KarB II 1)

elim ökünçünj e (E 28 / Altın- Köl I)

(E 42 / Bay – Bulun I) (E 60 / Sargal – Aksı) (E 68 / El – Bajt) (E 100 / Bayan – Kol) (A 78 / Kurgak I)(A 78 / Kurgak I) (A 78 / Kurgak I) (Talas VIII)

ézençüm e küzençüm e (E 28 / Altın- Köl I)

ézençüm e küzençüm e (E 28 / Altın- Köl I)

kılınçlıg inal umadok ökünçlüg (Talas VIII)

(Talas XIV) (U 5 I A Yüzü)

er atım on ok inançlıg (Koçkor 2)

(Koçkor 22)

çıgañ er kazgança barmış (Irk Bitig 30. Fal)

üküş atlıg ögrünçünj yok (Irk Bitig 36. Fal)

kovi atlıg korkunçınj yok (Irk Bitig 36. Fal)

(Mainz 386 A Yüzü)

busanç ara meñi kelir (Irk Bitig 52. Fal)

3.3.2. +gA

Yaygın ve sık kullanılan eklerden biri olan +gA eki bir morfem birimi olarak da türevleri sayılabilecek biçimbirimlerden biridir. Dağlık Altay bölgesi haricindeki diğer yazıt bölgelerinde tespiti yapılmıştır.

türük bilge kagan

(KT G 1)

(KT G 6) (KT D 3) (KT D 3) (KT D 23) (KT K 13) (KT B) (BK K 1) (BK D 1) (BK D 4) (BK D 4) (BK G 13) (BK G 13) (BK B 1) (T1 B 1 (1)) (T1 B 5 (5)) (T1 B 6 (6)) (T1 B 7 (7)) (T1 G 3 (10)) (T1 G 8 (15)) (T1 G 10 (17)) (T1 D 4 (21)) (T1 K 5 (29)) (T1 K 7 (31)) (T1 K 10 (34))(T2 B 2 (37)) (T2 G 3 (47)) (T2 G 4 (48)) (T2 G 6 (50)) (T2 D 8 (58)) (T2 D 8 (58)) (T2 K 1 (59)) (T2 K 3 (61)) (T2 K 4 (62)) (O D 4 (4)) (O K 2 (10)) (O K 3 (11)) (O K 3 (11)) (O K 4 (12)) (O 16 (Ek Yazıt)) (O 17 (Ek Yazıt)) (KÇ B 7 (7)) (KÇ B 8 (8)) (KÇ D 2 (14)) (KÇ D 5 (17)) (KÇ D 7 (19)) (KÇ D 10 (22)) (KÇ D 12 (24)) (Tes D 5) (Tes G 1) (Ta G 6) (Ta G 6) (Ta B 1) (Ta B 1) (Ta B 6) (Ta B 6) (Ta K 1) (Ta K 3) (Ta K 3) (Ta K 5) (Ta K 5) (ŞU K 1) (ŞU K 5) (ŞU K 11) (ŞU D 5) (ŞU B 8) (KarB I/I) (KarB I/IV)(HT V 2) (HT VI 1) (HT VI 2) (HT VI 5) (KÇor 8,9)(E 13 / Çaa-Höl I) (E 13 / Çaa-Höl I)(E 24 / Haya - Baji) (E 24 / Haya – Baji) (E 26 / Oçurı) (E 31 / Uybat II) (E 32 / Uybat III) (E 48 / Abakan)(E 48 / Abakan)(E 48 / Abakan)(E 71 / Podkuninskaya) (Çöyr) (S. B. Özönder 2006:113)(Bömbögör) (Şirin 2010:64) (Koçkor 24) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

yarlukadı bayırku tarduş bilige tarkan **(Ta K 6)**

(Ta K 6)

Sözcük, ‘bilge, hâkim’ anlamlarında kullanılıp *bil-* ‘bilmek’ fiilinden -gA eki ile kurulmuştur (ED 340a-b), (Erdal, 2004:242-243). Unvan niteleyicisinin, *katunlar* tarafından da kullanıldığına dair yazıtlardan çok sayıda örnek vermek mümkündür. Uygur yazmalarında ise unvandan çok, felsefi bir anlam kazandığı görülmektedir. Bunda Budizm ve Manihaizmin etkisi olmalıdır. Ta K 3’te iki kez *bilige* yazılmış olup farklı bir anlamı bulunmamaktadır (Aydın, 2018:114).

öge tirig begler bilgesin üçün

(HT VI/2)

(Su 3) (Or 8212/76:(A)A 11) (Or 8212/76:(C)A 2(bk. bir)) (Or 8212/76:(C)A 5(?)(bk tay))

Gabain, *ög-* ‘övmek’ fiilinden alır (1988:51). Clauson, *ö-* fiilinden alıp ‘yüksek bir unvan’ olduğunu belirtir ve İslami dönemdeki vezir ile aynı düzeyde olduğunu vurgular (ED 101 a-b) ve *ö+ge* biçiminde değerlendirir (1967:25). Tekin, ihtiyatla *ö-* ‘düşünmek’ fiilinden -ge eki ile türetilmiş sıfat olduğunu düşünür (2000:83). Aydın, sözcüğün yapısının karışık olup *ö-* veya *ög-* fiilleriyle kolayca açıklanamayacağı görüşündedir (Aydın 2018a:161).

tarkan bukug biḡ(ng)a (Ta B 8)

(Ta B 9) (ŞU D 11) (ŞU G 2)

tokıdım anta olorup biḡ(ng)e ı<d>tım (ŞU B 3)

Ramstedt, *biḡa* sözcüğünü *biḡ-biḡ* sayısı ile ilişkilendirir ve Moğolca *ming-gan* ‘bin’ ile karşılaştırır (1913:45). Berta da *biḡ* sayısı ile ilişki kurar; ancak yine ŞU’daki ön ünlülü *biḡe* biçiminden hareket ederek *bin-* fiilinden *-gA* eki ile yapılmış isim sayar, birincil biçimin *binge* olduğunu, *ḡ* ünsüzünün kalınlaştırıcı etkisinden dolayı *biḡa*’nın daha sonra ortaya çıkmış olabileceğini belirtir (2002:138).

Sertkaya, ‘süvari, süvariler’ anlamı vermekle birlikte Berta’nın aksine *biḡa*’nın birincil olduğu görüşündedir (2003:28). Erdal da askerlikle ilgili bir terim olduğunu ve Ramstedt gibi Moğolca *minggan* ile karşılaştırılabileceğini düşünmektedir (2004:57).

tanuklug sav tamgalıg bitig (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

3.3.3. +gAç

Ekin geçtiği tek örnek kökü bakımından tartışmalıdır. Tav kökü aşağıda etimolojik açıdan farklı görüşlere neden olmakla birlikte +gAç ekinin Köktürkçe için tipolojik sayılmasından ötürü yer verilmiştir.

tawgaç bodun birle tüzültüm (KT G 4)

(KT G 4, 5, 11, 12) (KT D 4,6,7,7,7,8,9,14,28,31) (BK K 3) (BK K 4)

Hamilton, T’o-pa’ların adı olan Tabgaç/Tavgaç adını *tab-* ~ *tav-* “sahip olmak” ile birleştirir. Anlamı ise “sahip, malik” olarak belirler (1997: 197).

Tavgaçların (T’o-pa) ~ (Kuzey Wei) muhtemelen standart Türkçe değilse de bir l/r lehçesi fakat kaçınılmaz şekilde Türkçe konuştukları iddia edilir (Clauson 1960 (1999): 91). Bunun yanı sıra Karahanlı hükümdarlarının Tavgaç’ı unvan olarak kullanmaları da ilginçtir (Vásáry 2007:70-71).

Gabain ise Tavgaç: "Çin", Çinli olmayan Kuzey Wei'nin hanedan isminden türetilmiş, (1970: 436-557). Tay-to: Çin Tai-t'ang Büyük Tang (Hanedanı), (1970 : 608-917) biçiminde bir çözümlene yapar.

3.3.4. +gAk

Tek örneğin aşağıda etimolojik açıklamasının da görüldüğü üzere mevcut durumundan ötürü bu ek, burada dikkatlere sunulmuştur.

kara buluk öñ[dü]n suk(g)ak yulı (ŞU G 11)

Sözcük, Kâşgarlı'da *sukak* 'sığın, geyik, beyaz geyik' biçiminde geçer (Atalay, 1992/I, 214; II, 287). Erdal, sözcüğü *suk-gak<suk- 'to thrust (with the horns)' biçiminde düşünür (2004:112). Sözcük Türkçenin öteki dönemlerinde de kullanılmıştır: *sukak* 'beyaz geyik' (Ş. Tekin, 1976:461). *sukag* 'cerf de la grande espèce, dont le bois sert à faire des manches de couteau; rue étroite'(Courteille, 1972:357). *sukag* 'bir nevi büyük geyik' (ŞS 191), *sokak* 'ala renkli geyik' (KTS 238).

3.3.5. +gAll

Büyük ölçüde zarf-fiil yapımında kullanılan ek, başta Orhon yazıtları grubunda, Dağlık Altay yazıtlarında ve Kâğıda yazılı metinler grubunda görülmektedir.

Sibirya Tatar Türkçesi üzerinden -gAll ekinin işlevleri için detaylı bir betimleme yapan Alkaya, en eski metinlerden itibaren kullanımını görülen ekin -GAll formuyla işlendiğinin tespitini yapar. Ekin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki işlevlerini, yaygın şekillerinden başlayarak, şu şekilde sıralar:

1. Fiilin başlangıç noktasını ifade etmek, zaman sınırlaması yapmak (Göktürk, Uygur, Karahanlı, Kıpçak, Harezmi, Eski Anadolu, Çağatay, Kırgız, Karakalpak, Nogay, Karaçay-Balkar, Kumuk, Türkiye, Türkmen, Özbek, Uygur, Altay, Hakas, Tuva).

2. Fiilin amacını, asıl fiildeki iş, oluş veya hareketin meydana geliş sebebinin bildirmek (Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay, Kırgız, Kazak, Özbek, Kırgız).

3. Yaklaşma işleviyle birleşik fiiller oluşturması (Karahanlı, Çağatay, Yeni Uygur).

4. Gelecek zaman ifadesinde tasviri fiile gelerek "-mek üzere olmak; -AcAk olmak" anlamıyla kullanılması (Uygur, Karahanlı, Kırgız).

5. Kimi yardımcı fiillerle birlikte yeterlik ifadesi için kullanılması (Uygur, Yeni Uygur).

6. Hareketin aralıksız yapıldığını belirterek zaman bakımından pekiştirme yapması (Yeni Uygur, Türkiye).

7. Zarf-fiilin gösterdiği hareketle asıl fiilin gösterdiği hareketin aynı zaman kesitinde gerçekleştiğini göstermesi (Karahanlı).

8. İşin, hareketin başladığını bildirmesi (Yeni Uygur).

9. Mastar eki işleviyle isim-fiil olarak kullanılması (Göktürk). (2011:163)

<i>kişi oğlu kop ölgeli törömiş</i>	(KT K 10)
<i>yawız boltı tēp algalı kelti</i>	(BK D 32)
<i>ewig barkıg yulıgali bardı</i>	(BK D 32)
<i>sınar süsi süñüşgeli kelti</i>	(BK D 32)
<i>erkli topulgalı uçuz ermiş</i>	(T1 G 6 (13))
<i>yinçge erklig üzgeli uçuz <ermiş></i>	(T1 G 6 (13))
<i>türk bodun kılınğalı</i>	(T1 D 1 (18))
<i>türk kagan olorgalı</i>	(T1 D 1 (18))
<i>aşangalı? tüşürtümüz</i>	(T1 K 3 (27))
<i>[k]arlokug sançğalı süledi süñüşüp</i>	(KÇ D 10 (22))
<i>yeg etmiş keşlig sökgeli teg</i>	(A 16 / Biçiktu Boom III)
<i>bedzegeli uz ermiş a</i>	(A 43 / Kalbak Taş XX)
<i>eşgü bezegeli korum ne yeg öl</i>	(A 44 / Kalbak Taş XXI)
<i>oş iç oyg<a>:-lı barmış</i>	(Irk Bitig 29. Fal)
<i>alıg buluşğalı</i>	(U 5 II A Yüzü)

3.3.6. +GInça

Ek, işlek olmamakla birlikte Türkiye Türkçesindeki *-InçA* ekinin arkaik biçimi olarak gösterilebilir. Uçar, çalışmasında aktardığı üzere *-gInça* Köktürk dönemi eserlerinde (Runik harfli metinlerde) görülmez (Schulz 1978: 124). IX. yüzyıldan kaldığı düşünülen Irk Bitig’te sadece *topulgınça* örneğinde bir kez geçer (Tekin 2004: 50).2 *-gInça*’nın kullanım sahasına çıkıp yaygınlaşması Uygurcada olmuştur. ‘As long as, until’ anlamı taşıyan zarf vazifeli kelimelerin teşkilinde kullanılmıştır (Erdal 2004: 317–318). Ayrıca ek, Uygurcada ilginç bir şekilde *ança* zamirine de eklenerek *ançaginça* ‘then, thereupon, in the meantime’ yapısının teşkilinde vazife görmüştür (Erdal 2004: 202) (2012b:49). Uçar, ek ile ilgili kendi görüşünü ise; ‘bizim ekin kökeni hakkındaki görüşümüz, ekin sıfat fiil kaynaklı oluşu ve sıfat fiil ekinin iyelik ve hal eki ile birleşerek *-gInça* ekini oluşturduğu yönündedir. *-gU* sıfat fiil ekinin üzerine iyelik eki *+(s)I(n+)* ve *+çA* eşitlik eki gelmiş, iyelik ekinin tesiriyle oluşan gerileyici benzeşme neticesinde *-gInça* meydana gelmiş olmalıdır.’ şeklinde ifade eder (2012b: 49).

Ekin ilk ünlüsünün Eski Türkçe döneminde her zaman düz–dar olmasının sebebi de bu olsa gerek.

eşidmekinç<e> barıp (E 39 / Kara – Yüs I)

topulgınça teritzün (Irk Bitig 50. Fal)

3.3.7. +GU/I

Ek, dilbilgisel açıdan doğrudan isim yapımında kullanılmıştır. Kullanım sıklığı bakımından işlek olan *+GU/I* eki, tüm yazıt bölgelerinde görülmektedir.

bark étgüçi bediz yaratıgma bitig (KT K 13)

(KT K 13)

küregünün için igidmiş kaganıña (BK D 19)

ertingü timag? ètdi (BK G 15)

(BK G 15)

topulguluk alp ermiş (T1 G 6 (13))

bilge ataçım yoguñ korugunun kazgantım (O K 4 (12))

urun(ng)u yüz başı ulug urungu (Ta B 7)

(Ta B 7) (E 10 / Elegest I) (E 10 / Elegest I) (E 16 / Çaa-Höl IV) (E 32 / Uybat III) (E 70 / Elegest IV) (E 153 / Alaş I) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü)(Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. B Yüzü)(Or. 8212/76 B Frag. B Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. B Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. B Yüzü)(Or. 8212/76 C Frag. A (B?) Yüzü)

Sözcüğün anlamı “savaşçı, muharip” (Gabain 1988:305) olmakla birlikte unvan olarak da kullanılmıştır (Tekin 1983:836), (Tekin 2000:257). Sözcüğün asıl biçiminin *urun-gu* olduğu daha sonra *uruğu* biçimine dönüştüğü anlaşılmaktadır (Aydın 2018a:189). Gabain, unvanın *urun-* ‘kendi kendine vurmak, vurmak’ fiilinden *-gU* ekiyle kurulduğunu belirtir ve ‘savaşçı’ anlamını verir (1988:52). Clauson, ‘flag, standard’ anlamını verip Türkçe *uruğ-* ‘something set up’ fiilinden yapılmış olabileceğini ve Moğolca biçimin *oronga* olduğunu belirtir(ED 236a-b).

teη tükemiş közη(ng)üm üzük? (E 77 / Ayna II)

ël aras<ı> yak? ökün(ng)üm (ökünçüm?) (E 140 / Mugur – Sargol II)

ben bitidim beş el kirgü (A 33 / Kalbak Taş II-XV)

yelgü a am tedi (A 52 / Tuekta III)

(A 52 / Tuekta III)

beñgü yalım kaya bitig (A 88 / Tuekta IV)

(A 1 / Çarış)

el kü ayalmış ayargu (A 84 / Yabogan)

ayun yatgu ewi (Koçkor 12)

meñkü el bolzun (Koyarı Yazıtı – Issık Köl Bölgesi)

uzuntonlug közη(ng)üsin kölke ıçgınnıış (Irk Bitig 22. Fal)

bo sav[lar] (è)şidgülik ermez (Mainz 388 A Yüzü)

belgüsin bitigin bo urtu (Tes G 3)

erdemî belgülig (T II T 14 A Yüzü)

(Ta B 2) (ŞU D 8,9) (T II T 14 A Yüzü)

Räsänen, sözcüğü *bel kökünden alıp öteki Türk yazı dillerinden örnekler verir (VEWT 69). Türk runik harfli metinlerde *tamga* ‘damga’ sözcüğü tanıklanmamıştır; ancak *tamgaçı* (KT K 13, 13) sözcüğü vardır. Uygur yazıtlarında *tamga* sözcüğü yerine *belgü* sözcüğünün bulunmasını diyalektik öge olarak nitelendirmek mümkündür (Aydın, 2018: 109).

3.3.8. +gUçI / +gAçI

Yalnızca belli başlı sözcüklerin yapımında kullanıldığı görülen ek, iki ayrı ekin birleşimi olarak da değerlendirilebilir; ancak söz yapımı odaklı bakıldığında +gUçI/+gAçI biçiminde değerlendirmek daha doğru olacaktır.

ayguçısı bilge ermiş (T1 G 3 (10))

(T1 D 4 (21)) (T1 K 5 (29)) (T2 G 5 (49))

ewdigüçi er anta ı<d>t[ım] (ŞU G 3)

Ramstedt, sözcüğü Yakutça *biti-* ‘dans etmek, dönmek’; Moğolca *büji-*; Kırgızca *bij-* ile karşılaştırır (1913:57). Orkun da *bidgüçi* okur ve çeviride ‘*bidgüçi(?)*’ olarak belirler; ancak sözlükte *bitkeçi* maddesinde ‘kayıd memuru, kâtip’ (1941:29) anlamını verir. Ramstedt’in verdiği runik metne göre sözcüğün *bidgüçi* olduğu açıktır. Sözcük, Kâşgarlı’da *büdimek* ‘ oynamak, raksetmek’ (Atalay, 1992/III, 259) fiiline benzetilmiş; böylece kimi naşirlerce bu anlamla karşılanmıştır. Bang, Kâşgarlı Mahmud’da geçen *büdi-* ‘ oynamak, dans etmek’ fiilinin ihtiyatla **bi-*, **be-* fiillerinden yapıldığını ve Moğolcaya da *bil*, *bel*, *pil*, *pel* ‘kreuz, taille’ olarak ödünç verildiğini düşünür (1993:39-40). Satırın tamamı göz önüne alındığında ‘oynama’ ya da ‘raksetme’yi gerektirecek herhangi bir durum olmadığı açıktır. Ancak yukarıdaki örnek için Yong-Song Li, *äbdi-/ewdi-* (gather, pick up: toplamak, bir araya getirmek ED 7b) fiil köküne dayandırarak *äbdigüçi* okumasını yapar (2018:187). Aydın da çalışmasında Li’nin bu çalışmasını makul bulduğunu ve *ewdigüçi* okuyuşuna ilgili çalışmasında yer verir (2019b:68).

bêtgeçi isiz yavız kul bitidim (Or. 8212/77 A (B?) Yüzü)

unıt{m}az ötügçi yanılmaz bêtkeçi (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

(Or. 8212/78 B Frag /A (B?) Yüzü)

Sözcük *biti-* fiilinden *-gUçI* ekiyle yapılmış ve ‘kaydedici, kaydeden’ (Osmanlı’daki nişancı (?)) benzeri) bir ad olmalıdır. Eski Uygur metinlerinde de *-GUçI* ile yapılmış adlar hatta mesleklerin olduğu bilinmektedir (Aydın, 2018:113). Örneğin *ölürgüçi* ‘cani, katil’, *kolguçi* ‘dilenci’, *kınagçı* ‘eziyet eden, eziyet edici’ (Gabain, 1988: *115). *Bitgeçi*, *bitkeçi*, *bitigeçi*, *bitigüçi* eski Uygur metinlerinde geçen bütün bu biçimlerin *biti-* ‘yazmak’ (ED 299b-300a) fiilinden yapıldığı açıktır. Altın Orda yarlıklarında da *bitkeçi* biçiminde tespit edilen sözcük, burada da ‘yazıcı, kâtip’ anlamındadır (Özyetgin, 2005:53).

3.3.9. +(X)g

Ek, tüm yazıt bölgelerinde tespit edilmiş, sık kullanımı olan bir ektir. Dilbilgisel açıdan isim ve sıfat yapımında kullanılmıştır.

teñri teg teñride bolmış (KT G 1)

(BK K 1) (KT K 10) (KT K 10) (BK K 1) (BK D 1) (BK D 6) (BK D 11) (BK D 11) (BK G 13) (T1 G 1 (8)) (T1 G 6 (13)) (KÇ B 9 (9)) (Ta K 1) (Ar 1) (E 26 / Oçurı) (E 98 / Uybat VI) (E 135 / Ust – Kulog) (A 16 / Biçiktu BoomIII) (A 76 / Biçiktu Boom VIII) (Talas VIII) (Irk Bitig 18. Fal) (Irk Bitig 18. Fal) (Irk Bitig18. Fal) (U 5 I A Yüzü)

edgüiti eşid katıgdı tıñla (KT G 2)

taloyka kiçig tegmedim (KT G 3)

(KT G 3) (E 147 / Yeerbek I) (Talas II) (Talas XIII) (Irk Bitig 67 – Kolofon)

añig bilig anta öyür ermiş (KT G 5)

(KT G 7) (KT D 5) (KT D 5) (KT K 10) (KT G 5)(BK D 6) (BK D 6) (T1 B 6 (6)) (KÇ G 3 (28))(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

érig yerte erser (KT G 13)

(KT G 13)

bo bitig bitigme (KT G 13)

yorçı a bitigim (Çagan Obuga/Yorçı) (Alyılmaz 2013b:35)

(KT K 13) (KT K-D) (KT G-D) (O 13 (Ek Yazıt)) (KÇ G 3 (28)) (KÇ B 1 (30)) (Tes G 3) (Ta B 2)(ŞU D 8) (ŞU D 9) (ŞU G Ek 2) (ŞU G Ek 2) (KÇor 1,2) (Ar 2) (E 24 / Haya- Baji) (E 24 / Haya – Baji) (E 32 / Uybat III) (E 34 / Uybat V) (E 71 / Podkuninskaya) (E 126 / Tepsey XI)(E 135 / Ust – Kulog) (E 138 / Kara-Yüs II) (A 88 / Tuekta IV) (Irk Bitig 66. Fal) (Or. 8212/77 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

yılsığ bodunka olormadım (KT D 26)

teñri[de] tirigdekiçe (KT G-D)

ötügi kelmez tēyin yayın süledim (BK D 39)

(Talas XIV) (Irk Bitig 19. Fal) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/79 A (B?) Yüzü)

ança olurur erkli oguzduntun küreg kelti (T1 G 1 (8))

(T1 G 2 (9)) (T1 K 5 (29)) (T1 K 9 (33))

tug ewirü bardımız (T1 K 2 (26))

értiş ügüzüg keçıgsızın keçdimiz (T1 K 11 (35))

(E 24 / Haya-Baji) (E 24 / Haya- Baji)

yaylagım ötüken kuzı (Ta B 5)

(Irk Bitig 51. Fal) (Irk Bitig 56. Fal) (Irk Bitig 62. Fal)

örğın yaratdı yayladı (Tes G 2)

örğın bunta yaratı<t>dım (Ta B 2)

(Irk Bitig 1. Fal)

anta örgıpen étıtdım (ŞU G 10)

[ö]rgınte in-... (KarB I/II)

ékin ara ılagım tarıglagım (Ta B 4)

(Ta B 5)

ékin ara ılagım tarıglagım (Ta B 4)

ekin ara ilagım tarıglagım (Ta B 4)

ulug tarkan bukug bıña (Ta B 8)

Bazin, Osmanlıca sözlüklerde de geçen *bog* sözcüğü ile Slavca *bog* ‘dieu’ arasında bir ilişkiden söz eder. Günümüz Türkçesindeki *başbuğ* sözcüğünün *başbog*’dan geliştiği görüşündedir (1948:211-212). T. Tekin, Bazin’in *bokug-bukug*’un büzülerek *bog-bug* biçimine dönüştüğü görüşünde değildir. Ona göre **bug* - **bog* sözcüğüne +*Uk* küçültme ekiyle türemiş olabileceği üzerinde durur(1993:50).

tapıg bèrt[i] <...> (ŞU B 5)

Clauson, sözcüğün kökünü *tap-* ‘service’ olarak düşünür. Uygur metinlerinden ve Türk dilinin diğer dönem metinlerinden örnekler verir (ED 437 a-b).

mançu bilge tirig ölügin? <...> (E 26 / Oçurı)

mançu bilge tirig ölügin? <...> (E 26 / Oçurı)

yürägi adgü bagim-a (E 71 Podkuninskaya)

Şirin, ilgili yazıt için Rıgdılın ve Vasilyev’in sırasıyla $\Gamma\grave{\text{y}}\acute{\text{y}}\text{f}$ ve $\Gamma\grave{\text{y}}\acute{\text{y}}\text{f}h$ biçiminde kopyalanan sözcüğün ‘?’ (y^2) yerine yanlış kopyalandığını belirtir (2013a:554)

er erdemın biçigin (bitigin?) (Kök Haya)

ukuglı kişi erke sözleyü bèrtim (Adrianov Koleksiyonu’ndan Bir Yazıt)

(Kök Haya)

ölüg uyarlıg ermiş (İhe Ashete) (H. N. Orkun 2011:314)

eşginig bedizegli (A 43 / Kalbak Taş XX)

seviglig ö içlenmez üçün (A 88 / Tuekta IV)

... ülüg ay türk ... (Talas XII)

(İrk Bitig 41. Fal)

üç bulugta talulapan (İrk Bitig 19. Fal)

udıgma odgur<u> yatıglıg turguru (İrk Bitig 20. Fal)

<i>erkek yunt<t>a emig tileyür</i>	(Irk Bitig 24. Fal)
<i>er oğlanın kisisin tutug urupan</i>	(Irk Bitig 29. Fal)
<i>yazıg kudi yadrat</i>	(Irk Bitig 50. Fal)
<i>kızıl kaya kışlagım</i>	(Irk Bitig 51. Fal)
<i>(Irk Bitig 56. Fal)</i>	
<i>tarıg bişdi</i>	(Irk Bitig 53. Fal)
<i>ögrünçülüğ atı yetiglig kelir</i>	(Irk Bitig 55. Fal)
<i>kentü ülügi erklig ol</i>	(Irk Bitig 66. Fal)
<i>satıgçı er</i>	(Mainz 388 A Yüzü)
<i>oynag</i>	(Mainz 403 B Frag. A Yüzü)
<i>étmiş yaratmış tatıglıg aş</i>	(U 5 I A Yüzü)
<i>alıg buluşgalı</i>	(U 5 II A Yüzü)
<i>ögügli er</i>	(U 5 II A Yüzü)
<i>ö[ç s]ürügli erler</i>	(Mainz 386 B Yüzü)

3.3.10. +I

Tek örnekte görülen +I eki, isim yapımında kullanılmıştır.

ilgerü şantun yazıka **(KT G 3)**

(KT G 7)

3.3.11. +(X)k

Tüm yazıt bölgelerinde görülen ve oldukça sık kullanılan +k eki dilbilgisel açıdan büyük ölçüde isim ve sıfat yapımında kullanılmıştır.

teñride bolmış türiük bilge kagan **(KT G 1)**

(KT G 3) (KT G 6) (KT G 6) (KT G 7) (KT G 8) (KT G 8) (KT G 10) (KT G 10) (KT G 11)

(KT D 1) (KT D 3) (KT D 7) (KT D 7) (KT D 8) (KT D 10) (KT D 10) (KT D 10) (KT D 11)

(KT D 13) (KT D 16) (KT D 18) (KT D 21) (KT D 22) (KT D 25) (KT D 25) (KT D 27) (KT D 34) (KT K 6) (KT B) (BK K 1) (BK K 2) (BK K 5) (BK K 5) (BK K 5) (BK K 6) (BK K 6) (BK K 8) (BK K 8) (BK K 8) (BK K 12) (BK K 13) (BK K 13) (BK K 13) (BK D 1) (BK D 1) (BK D 2) (BK D 3) (BK D 4) (BK D 7) (BK D 7) (BK D 7) (BK D 8) (BK D 9) (BK D 10) (BK D 10) (BK D 14) (BK D 16) (BK D 18) (BK D 19) (BK D 19) (BK D 20) (BK D 21) (BK D 22) (BK D 30) (BK D 33) (BK D 33) (BK D 36) (BK D 38) (BK G 10) (BK G 13) (BK G 13) (BK G 13) (BK G 15) (BK G 15) (T2 G 2 (46)) (T2 G 6 (50)) (T2 G 6 (50)) (T2 D 4 (54)) (T2 D 8 (58)) (T2 K 2 (60)) (T2 K 3 (61)) (T2 K 4 (62)) (T2 K 4 (62)) (KÇ B 8 (8)) (Ta D 5) (Ta D 7) (Ta D 8) (ŞU K 4) (ŞU K 8) (ŞU K 10) (ŞU G 8)

türk bodun tawğaçka körür erti (T1 B 1 (1))

(T1 B 2 (2)) (T1 B 3 (3)) (T1 G 2 (9)) (T1 G 4 (11)) (T1 G 10 (17)) (T1 G 10 (17)) (T1 D 1 (18)) (T1 D 1 (18)) (T1 D 3 (20)) (T1 D 5 (22)) (O D 2 (2)) (O D 3 (3)) (O D 3 (3)) (KÇ B 4 (4)) (KÇ B 6 (6)) (E 32 / Uybat III) (Örük (S.B. Özönder 2000:123)) (Talas XII) (Hirgisiyn Ovoo 2) (Ölmez 2018:26)

yırya tarkat buyruk begler (KT G 1)

(KT D 3) (KT D 5) (KT D 19) (KT D 38) (BK D 4) (BK D 6) (BK D 16) (BK G 14) (BK G 14) (BK G 14) (Tes G 4) (Ta G 4) (Ta B 6) (Ta B 6) (Ta K 2) (Ta K 3) (HT II 4)(Su 2) (KarB II 2) (E 71 / Podkuninskaya) (Mainz 377 A Yüzü) (Mainz 377 A Yüzü) (Mainz 377 A Yüzü)

Unvan, Doerfer'e göre, 'Reichkanzler, Grosswesir; Befehl' anlamında olmalıdır (TMEN II, No. 815). Clauson, askerî veya sivil olabileceğini belirtir ve *buyur-* fiil kökünden getirir (ED 387a-b). Tekin, 'yüksek görevli kumandan' anlamını verir (2000:242). İkinci hecedeki ünlü Brahmi harfli metinlerde *u* ile yazılmıştır. Hotence metinlerde ise ek *-Uk* biçimindedir (OTWF 231). Unvanı *buyur-* kökünde alan Şirin User, *buyur-* fiilinin Divanu Lügâti't-Türk'e gelinceye kadar eski Türkçe metinlerde geçmediğini tespit eder ve sözcüğü oluşturan *-k* ekinin ise sık kullanılan eklerden olduğunu belirler (2006:229).

ol amtı aňıg yok (KT G 3)

(KT G 3) (KT G 4)

sawı süçig agısı yımşak (KT G 5)

(KT G 5) (KT G 6) (BK K 4) (BK K 4) (BK K 5)

agın arıp ırak bodunug (KT G 5)

(KT G 7) (BK K 4) (BK K 5) (T1 B 5 (5))

yaguk erser edgü agı (KT G 7)

(BK K 5)

türük bodun tokurkak sen (KT G 8)

(KT G 8) (BK K 6) (BK K 6)

kırk artukı yeti yolu sülemiş (KT D 15)

(KT D 33) (KT K-D) (BK D 28) (BK D 34) (BK D 38) (BK G 1) (BK G 2) (BK G 9) (BK G-B) (T1 D 3 (20)) (T2 B 5 (40)) (KÇ D 13 (25)) (E 48 / Abakan) (E 71 / Podkuninskaya)

on ok bodun emgek körti (KT D 19)

yarıkınta yalmasınta (KT D 33)

(Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü)
(Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü)
(Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü)
(Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. B Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. B Yüzü)
(Or. 8212/76 C Frag. A (B?) Yüzü) (Or. 8212/76 C Frag. A (B?) Yüzü) (Or. 8212/76 C Frag.
A (B?) Yüzü) (Or. 8212/76 C Frag. A (B?) Yüzü) (Or. 8212/76 C Frag. A (B?) Yüzü)

biziñ sü atı toruk azukı yok erti (KT D 39)

kagan eli kamşak boltokınta (KT K 3)

teñri yer bulgakın üçün (KT K 4)

(E 15 / Çaa-Höl III)

köl tegin kergek boltı (KT K 10)

(KT K 12) (KÇ D 11 (23))

çorakka tegip yolagçı <...> (BK G-D)

yagımız tegre uçuk teg erti (T1 G 1 (8))

yaruk batar erkli süjüşdüm (ŞU D 1)
(E 15 / Çaa-Höl III) (Del Uul II) (Talas VI) (Irk Bitig 26. Fal) (MIK III 35 a+b A Yüzü)

Bezgek yaglakar kan (Karı Çor Tegin) (Alyılmaz 2013:20)

teñri elimke kazgakım (E 3 / Uyuk-Turan)

(E 108 / Uyuk – Oorzak I)

sekiz adaklıg barımım (E 42 / Bay – Bulun I)

er erdemimde egsüküm yok (E 44 / Kızıl-Çıraa II)

(E 108 / Uyuk – Oorzak I)

tilek bitidin? biti<g> (E 135 / Ust – Kulog)

alıp körki ökünçe (A 78 / Kurgak I)

(Mainz 386 A Yüzü)

ékiz yaşuk er atım adınç (Koçkor 5)

Not: Yazıtın neşrini yapan Alimov, yaşuk sözcüğüne parıltı (2014:187) anlamı vermiştir. Bu doğrultuda sözcüğün söz yapımını yukarıdaki gibi değerlendirdik.

er atı kesik (Koçkor 23)

köznüki ne teg (Irk Bitig 18. Fal)

ürünj köpükümin saçar men (Irk Bitig 20. Fal)

sınukıñın sapar men (Irk Bitig 48. Fal)

üzükiñin ulayur men (Irk Bitig 48. Fal)

oynaşık (Mainz 403 B Frag. B Yüzü)

turuk suv (U 5 I A Yüzü)

körüksüz korkınçig (Mainz 386 A Yüzü)

işi yorık bolgay (T II T 14 A Yüzü)

bir yarık yoşuk birle (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü)

tanuklug sav tamgalig bitig (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

3.3.12. +I

Yalnızca üç sözcükte tespit edilen ek, Kağanlık yazıtları, Yeinsey bölgesi ve Kâğıda yazılı metinlerde tespit edilmiştir. Tespit edilen *inal/inel* ve *köl* sözcüklerinde unvan yapımında kullanıldıkları görülmektedir.

sü başı inel kağan tarduş şad barzun tedi (T1 K7 (31))

inel kağanka <...> tagka tezük tokar (T2 G1 (45))

<...> *isig inal elim e* <...> E 23/4

(E 38/4) (E 42/7) (E 45/1) (E 65/2) (K 8/2) (K 10/2) (E 68/19) (E 49/2)

Zieme hem runik hem de Uygur metinlerinde çok sayıda *inal* adı geçtiğini ve *inal*'ın **ina-* fiilinden yapılmış olabileceğini belirtir (Zieme, Onomasticon I, s. 73).

kop esen tükel körüşmiş (Irk Bitig 15. Fal)

(Irk Bitig 27. Fal) (Irk Bitig 42. Fal)

inim köl tegin birle sözleşdimiz (KT D 26)

(KT D 27) (KT D 30) (KT D 30) (KT D 31) (KT D 32) (KT D 34) (KT D 35) (KT D 37) (KT K 1) (KT K 2) (KT K 2) (KT K 3) (KT K 5) (KT K 5) (KT K 6) (KT K 7) (KT K 7) (KT K 8) (KT K 8) (KT K 10) (KT K 10) (KT K-D) (KT K-D) (KT G-D) (KT G-B) (KT B)(KT B)(KT D 40) (KT Kap 3) (BK D 21) (BK D 22) (Tes G 1) (ŞU K 5) (HT VI/3) (Sevrey 3) (Ar 1)(E 25 Oznaçennaya I)

Köl unvanı için ilk okuma önerilerinin daha çok *kül* biçiminde olduğunu biliyoruz. *Köl* biçiminde okuma gayretlerinin temelinde ise Dîvânu Lugâti't-Türk'teki *köl irkin* sözcüğü ve Kâşgarlı Mahmud'un sözcüğe verdiği "aklı göl gibi toplanmış, dolmuş" (DLT I, s. 108) anlamının yattığını söyleyebiliriz (Aydın 2018b:74). S Barutçu, sözcüğün kökünü Türkçe *köñ-* 'yanmak' fiili ile ilişkilendirir. *Köñ-* fiilinin **kö-* fiilinden yapılmış olabileceğini öne süren Barutçu, *köl* unvanını da *-l+* ile yapılmış isim olarak değerlendirir. Sözcüğün bugün *kül* biçiminde kullanılmasını ise ince ünlülü *k* sesinin yuvarlak ünlüleri darlaştırıcı etkisine bağlar (Barutçu 1983:013-104).

3.3.13. +(X)m

Orhon ve Yenisey'deki örneklerinde görüldüğü üzere bu ekin bir ölçü birimi anlamı verecek bir işlevi olduğu da söylenebilir. Moğolistan, Yenisey bölgelerinde ve Kâğıda yazılı metinlerde örneklerini görülen ekin dilbilgisel açıdan büyük ölçüde isim ve adlaşmış sıfat yapımında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Sünük batımı karıg söküpen (KT D 35)

Kırkız tapa süledim sünüg batımı (BK D 26)

Bir tegimde sekiz er ölürdüm (E 10 / Elegest I)

(KarB II 11) (E 28 / Altın- Köl I)

Sekiz adaklıg barımım (E 42 / Bay – Bulun I)

Bir yarlıg boltı kedim uruñuka (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü)

yartımlık erür (Or. 8212/77 A (B?) Yüzü)

3.3.14. +mAn

Yalnızca tek örnekte tespit edilen ek, sıfat yapımında kullanılmıştır.

Köl tegin azman akıg binip (KT K 5)

3.3.15. +mAzkAn

Yalnızca Irk Bitig'de tespit edilen ekin zarf yapıcı bir işlevi vardır. Mevcut örnek göz önüne alındığında ekin bir +mAz sıfat-fiil üzerine +kAn zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluştuğu düşünülebilir.

tanım tüsi takı tüke- -mezken (Irk Bitig 3. Fal)

yıl yaru:mazkan étđ (Irk Bitig 21. Fal)

3.3.16. +(X)n

Ek, Moğolistan, Yenisey bölgelerinde ve Kâğıda yazılı metinlerde tespit edilmiştir. Birçok örneğinde bir sözcükte ara ses olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilbilgisel açıdan isim, sıfat ve unvan yapımında kullanılmıştır.

Tört buluñ kop yağı ermiş (KT D 2)

(KT D 2) (BK K 9) (BK K 9) (BK D 2) (BK D 3) (BK D 3) (BK D 24) (O D 1 (1)) (Ta B 4)
(E 31 / Uybat II) (Irk Bitig 28. Fal)

Kıymıg könlünçe ay (T1 K 8 (32))

Kutlug çigşi akınçu alp bilge çigşi (Ta K 1)

Oynag (Mainz 403 B Frag. A Yüzü)

Oynaşık (Mainz 403 B Frag. B Yüzü)

örgin yaratdı yayladı (Tes G 2)

örgin bunta yaratı<t>dım (Ta B 2)

(Irk Bitig 1. Fal)

[ö]rginte in-... (KarB I/II)

Anta adın ödkünç kağan ermiş (Tes D 2)

Adınçig bark yaraturtum (KT G 12)

(KT G 12) (BK K 14) (BK K 14)

Erdal, adın sözcüğünün temelde *adır-* “to separate” fiilinden olması gerektiğini belirtir (2004:160-334). W. Bang, sözcüğü ad-(1)n biçiminde çözümleyip -n ekini fiilden isim yapım eki olarak değerlendirir (1980:30). Röhrborn, Bang’ın görüşü doğrultusunda Uygur metinlerindeki sözcüğün durum eklerine göre tespit edilen örneklerini verir (UW 48-51). Y. S. Li, *ad-* “başka türlü olmak” fiilinden -n zarf-fiil ekiyle yapıldığını ve ayrılma durumu ekiyle kullanıldığı görüşündedir. Li de Uygur metinlerinden örnekler vermenin yanı sıra çağdaş Türk yazı dillerinden Yak. atın, Dol. atın, örneklerini işaret eder(2004:59-60). Ayrıca bk: (ED 63);(UW 51); (Aydın 2016b:286-287).

3.3.17. +nçI/U

Büyük ölçüde Yenisey bölgesinde görülen ek, unvan yapıcı bir işlevde kullanılmıştır.

Yüz başı ulug öz inançu (Ta B 6)

(E 24 / Haya-Baji) (E 24 / Haya – Baji) (E 26 / Oçurı) (E 29 / Altın – Köl II)(E 32 / Uybat III) (E 63 / Ortaa – Hem) (E 68 / El – Baji) (E 152 / Şançi III) (Örük) (S.B. Özönder 2000:123) (Or. 8212/76 C Frag. A (B?) Yüzü)

Èl inançi èlin (E 25 / Oznaçennaya I)

(a)kunçt on b(a)ştı b(i)t(i)d(i)m (İh Biçigt) (Şirin, 2016a:658)

kutluğ öz inençü esiz öz öge (Talas IX)

Clauson, *inançu* sözcüğünü *inanç* maddesinde alır ve sözcüğün sonundaki *u* fonemi için *ögrünç/ögrünçü* ile karşılaştırır (ED 187a-b). Erdal, fiilden isim yapma ekini $-(X)nçU$ olarak belirler ve *ögrünçü*, *avinçu* ve $+IXg$ ekli *yerinçülüğ – erinçülüğ*, *üzlünçülüğ* örnekleriyle karşılaştırır (OTWF 290). *Inal* sözcüğünün tanıklığından hareket eden Erdal'a göre sözcüğün kökü *ma-* olarak düşünülebilir (OTWF 287). Kâşgarlı'nın verdiği *inanç beg* 'inanılan, güvenilen bey' örneğinden hareket edildiğinde, sözcüğün unvandan çok, unvan niteleyicisi olduğu ileri sürülebilir (Atalay 1992: I, 133, 206). Sözcük daha çok unvan veya rütbe olarak nitelendirilmiştir (Aydın, 2018:131).

3.3.18. +U

Yalnızca tek örnekte tespit edilen ek, isim yapımında kullanılmıştır. *Toğu balık* burada yer adı olmalıdır.

Toğu balıkda süñüşdümüz (KT K 4)

Toğu balıkda süñüşdüm (BK D 30)

3.3.19. +(X)z

Söz yapımı ayrıca bir etimolojik açıklama gerektiren $+z$ ekinin bu iki örneğinin işlek bir kullanımı söz konusudur.

Kop baz kılmiş (KT D 2)

Yırya baz kagan (KT D 14)

(KT D 15) (KT D 16) (KT D 30) (BK D 13) (BK D 24)

Kız koduz egri tewe (T2 G 4 (48))

(ŞU D 3) (Mainz 403 B Frag. B Yüzü) (Mainz 403 B Frag. B Yüzü)

Erdal, *koduz* sözcüğüne ‘a women left without a husband’ anlamını vererek *kod-* ‘to abandon, to leave’ fiilinden getirir (OTWF 326-327). Tonyukuk yazıtında geçen *kız koduz* ibaresi ve bağlacıyla bağlanabilen iki farklı sözcük mü yoksa *kız* sözcüğünün, *koduz*’un sıfatı mı olduğu tartışılmıştır (Aydın 2018a:148). Sertkaya, ŞU’daki *koduz*’un ‘dul’ anlamında olduğunu kabul etmekte ancak Tonyukuk yazıtında geçen ve genellikle ‘kızlar ve kadınlar’ veya ‘kızlar ve dullar’ biçiminde anlamlandırılan *kız koduz*’un sıfat tamlaması olduğunu ve *kız*’ın ‘dişi’, *koduz*’un da ‘sığır’ anlamıyla karşılanabileceğini düşünmektedir. Sertkaya’ya göre *kız* sıfatının hayvanlar için dişi anlamı verip vermeyeceği kaynaklarda tanıklanmamıştır (1995:55).

3.3.20. +mA

Ek, Moğolistan, Dağlık Altay bölgelerinde ve kâğıda yazılı metinlerde tespit edilmiştir. Dilbilgisel açıdan bugün Türkiye Türkçesinde isim-fiil eki olarak da işletilmektedir.

Yelme karagu edgüti urgıl

(T1 K 10 (34))

(ŞU D 6) (ŞU D 12) (ŞU D 12) (Baga Hayrhan I (R. Munkhtulga, 2012:31))

Uzun yelmeğ yeme ı<d>um ok

(T2 D 2 (52))

Sözcüğün Tonyukuk yazıtında geçtiği iki yerdeki anlamı için askerî bir terim olduğu genel olarak düşünülmüştür: *yelme kargu edgüti urgıl basıltma* ‘organize reconnoitring patrols and signal towers efficiently do not let yourself be taken by surprise’(ED 53a, 372b ve 929a). Berta, T 34’teki *yelme*’nin *yel-* ‘rahvan yürümek’ fiilinin teklik ikinci şahıs emir biçimi olduğunu ortaya koymuştur (2002:131 not 6). Hem ŞU hem de Tonyukuk’ta geçen *yelme* sözcüğü için araştırmacılarca şu anlamlar verilmiştir: ‘öncü, keşif kolu, keşif süvarisi; sefer’(Orkun 1941:137); *yelme*<*yel-* ‘galop, chevauchée’(Giraud 1961:157); ‘advanced columns, vanguard; campaign, expedition’(Tekin 1968:409); ‘öncü, keşif kolu, keşif süvarisi, sefer’ (Tekin 1995:115); ‘Patrouillen’ (Rybatzki 1997: 62 ve 111). Ramstedt, *yelme*<*yel-* ‘traben, laufen’: *yelme* ‘vortab, vortabtruppen, läufer, überrumpler’ ve ‘überfall, raubeinfall’ anlamlarını verir (1913:51-52). Berta, *yelme* konusunu işlediği makalesinde *yelme*’nin yalnızca ‘gözcü’ olmadığını; küçük mücadelelere de katılabildiğini ifade edip ‘gözcü, gözetleyici’ biçiminde çevrilmesini doğru bulmayarak ‘öncü’ olarak anlamlandırmak gerektiğini önerir (2002: 131-132). Erdal ise, *yelme* ‘a reconnoitring patrol’<*yel-* ‘to trot or

amble'(OTWF 316) olarak anlam verir; gramer çalışmasında ise *yelme*'nin yalnızca 'gözcü' olmadığını, sözcüğü 'vanguard' biçiminde anlamlandırmak gerektiğini belirtir(2004:476).

terilme kümüş ağır (A 3 / Tuekta I)

oyma er oglanın kisisin tutug urupan (Irk Bitig 29. Fal)

begedmeke tegir (T II T 14 A Yüzü)

3.3.21. +mAK

Ek, Moğolistan, Yenisey bölgesi yazıtlarında tespit edilmiştir. Günümüz Türkçesinde mastar eki olarak da işletilen ek, Türk runik metinlerde isim ve sıfat yapımında kullanılmıştır. Aşağıda tespit edilen örnekler arasındaki *aymaglıg* sözcüğünde söz konusu ekin 𐰽 runiformu ile yazımından dolayı ek +mAK biçiminde değerlendirilmiştir.

Armakçısın üçün (KT D 6)

(KarB I/IV)

Tarkan aymaglıg bēš eçim atım (O D 4 (4))

<...> *armak? kunuşmak tartışmak* <...> (KarB I/IV)

<...> *armak? kunuşmak tartışmak* <...> (KarB I/IV)

Alp <u>kuşça buñı tüşürmek ertijiz (E 48 / Abakan)

3.3.22. +(X)ş

Kullanımı bugünkü isim-fiil ekinin kullanımına benzer örnekler içerse de bu sınırın dışında isim ve sıfat yapımlarındaki örnekleri de görülen ekin başta Moğolistan bölgesi yazıtları olmak üzere geniş bir kullanım alanı ve sıklığı mevcuttur.

Oglanı birki uguşum (KT G 1)

(KT G 6)

Arkış tērkiş isar neñ (KT G 8)

(BK K 6) (BK D 25) (BK D 41) (E 49 / Bay – Bulun II)

Arkış tērkiş isar neñ (KT G 8)

(BK K 6)

Sühüş sühüşmiş

(KT D 15)

(KT D 40) (KT K 2) (BK D 13) (BK D 34) (KÇ B 9 (9))(KÇ D 4 (16)) (KÇ D 5 (17)) (KÇ D 8 (20)) (ŞU K 9) (ŞU D 4)

Sü teğışinte yetinç erig kılıçladı

(KT K 5)

Bilgesi çawışı ben ök ertim

(T1 B 7 (7))

(KÇ 17), (Ta K 4), (KÇor 4) (E 30 / Uybat I)

Sözcüğün kökeni ve morfolojik düzeniyle ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte görüşler çoğunlukla, *çav* ‘ün, ses’ yönündedir. Şirin User ise sözcüğü *çap*- ‘vurmak’ fiilinden -ş ekiyle isim yapıldığı görüşündedir (2006:226-227). Gülensoy da *çav* sözünden alır: *çaw+(uş)* (2007:224).

Sözcüğün kökeniyle ilgili görüş belirtilirken temel sorun, sözcüğün *b* ile mi *v* ile mi okunması gerektiğidir. *b* ile okunduğunda sözcüğün kökeni *çab*- veya *çap*-(?) fiilinde aranabilir. *w* ile okunduğunda *çaw*- fiilinden veya *çaw* adından alınabilir. Ad olarak düşünüldüğünde ekin +Xş olması gerekir (Aydın, 2018:123).

Erdal, isimden isim yapan +Xş ekinin daha çok renk adlarına eklendiğini belirtir ve bu tarz örnekler verir (OTWF 102-103). Tekin, ‘yaver, başdanışman, başkumandan, ordu komutanı’ anlamlarını verir (2000:242).

Ewke tegdöküm uruş kılıp

(O K 2 (10))

Ertiş ügüzüg keçe yorudımız

(KT D 37)

(BK D 27), (T35, 37), (ŞU G 1)

İrtiş Irmağı, Batı Altaylardan çıkıp kuzeye doğru akıp Ob-Obi Irmağı ile birleşen ünlü ırmaktır. Yazıtlardaki adı ile bugünkü adı aynıdır. Altaylardan başlamak üzere batıya gitmek için aşılması gerekli bir ırmak olduğu için *ert*- ‘geçmek, aşmak’ fiilinden -Iş+ fiilden ad yapan ekle kurulmuş olduğu düşünülebilir. Türkçeden Moğolcaya t>ç ses değişmesi sonucunda *erçiş* olarak geçtiği bilinmektedir (Aydın, 2018:127) krş. (Ramstedt 1976:127), (VEWT 49). MGT’de ise erdis-erdiş biçiminde tanıklanmıştır (MGT *198, 207,264).

körtlä çor kunçuy yanışam

(Yar Khoto)(Erdal:1993:97)

Erdal'ın okuma yaptığı Yar Khoto'daki yazıt, Alyılmaz'ın çalışmasında; “*körü men siñil kunçuy*” biçiminde okunmuştur ve Körü Yazıtı olarak geçmektedir (2015:418)

Alp <u>kuşça buñı tüşürmek ertiniz

(E 48 / Abakan)

Tokışım yag<i>da otuz erig ölürdüm

(E 49 / Bay – Bulun II)

Er busuşlug teñri bulıtlıg boltı

(Irk Bitig 52. Fal)

Tükedi namaç agu alkış

(MIK III 200 I)

3.3.23. +çI

İsimden isim yapım ekiyle karıştırılabilecek ekin yalnızca Irk Bitig’de iki örnekte kullanımını tespit edilmiştir.

Buzagulaçı bolmuş

(Irk Bitig 41. Fal)

Ögrünçülüğ atı yetiglig kelir

(Irk Bitig 55. Fal)

3.3.24. +DAçI

Türk runik metinlerinde gelecek zaman çekiminde kullanılan ekin, tıpkı günümüz dilbilgisinde olduğu gibi sıfat yapımında da kullanıldığı görülmektedir. Orhon bölgesi yazıtları dışında Yenisey ve Dağlık Altay bölgesinde birer örnek tespit edilmiştir.

Karahanlı Dönemi de dâhil Eski Türkçede gelecek zaman eki özellikle de sıfat-fiil eki olarak yaygın bir şekilde kullanılan *-DAçI* ekinin Orta Türkçe Dönemi’nde kullanımının giderek azaldığı görülmektedir. Harezmi, Eski Anadolu ve Kıpçak Dönemi Türkçelerinde genellikle sıfat-fiil eki olarak kullanımına rastlanmaktadır (Alkaya 2020:543).

E. R. Tenişev bu ekin Karaim ve Altay Türkçelerinde nadiren görüldüğünü kaydetmiş, Altay Türkçesi için *aldaçı* “kötü ruh, ölüm perisi, ölünün canını taşıyan ruh”, Karaim Türkçesi için de *bild’eçi* “erbap, ehil, bilgiç” örneğini vermiştir. Her iki örnekte de *-DAçI* eki kalıcı isim yapmaktadır (akt: Alkaya 2020:545).

Eski Türkçede dört şekilli olan ek, Mişer Tatar ağızlarında yalnızca *-daç* (ts’laşan ağızlarda *-dats*) şekliyle görülmektedir. Daha çok isim hâl ekleriyle kullanılan ek ilgili

örneklerde gelecek zaman sıfat-fiilinin isimleşmiş biçimiyle ortaya çıkmaktadır (Alkaya 2020:549).

Ölteçi bodunug turgürü igit<d>im (KT D 29)

(BK D 2) (BK D 23) (BK D 31)

Yawlak boltaçı tēp (KT K 11)

Kelteçimiz bar mu ne ança ötüntüm (T1 G 7 (14))

Sü yorılım tēdeçi unamañ (T1 K 11 (35))

Kuşladaçı bilge totok (E 48 / Abakan)

Utdaçı küniüm kop (A 5 / Kuray II)

3.3.25. +DOK

Orhon Türkçesinde “*oq / ök*” kuvvetlendirme edatının fiillerin sonuna kuvvetlendirme fonksiyonu ile eklenmesi oldukça yaygındır. Bu “*oq / ök*” kuvvetlendirme edatının özellikle Orhon Türkçesinde geçmiş zaman şekilleri ile birlikte sadece zamir ve zarflara değil, aynı zamanda fiil ile biten şekillere de kuvvetlendirme fonksiyonu ile eklendiği bilinmektedir: *tün udimatı küntüz olurmatı, qızıl qanım töküti qara tärim yügürti, işig küçüg bertim ök* “Geceleri uyumadan, gündüzleri oturmadan, kızıl kanımı akıtarak, kara terimi döktürerek hizmet ettim” (Ton 52), *uzun yälmäg yämä ı(d)tım oq, arquy qarıyuy olıyurtdum oq* “Uzak mesafelere keşif devriyeleri gönderdim, gözetleme kulelerini (yerli yerine) yücelttim” (Ton 53). Bundan dolayı Eski Türkçedeki isim-fiil eki {-dOk} ekinin, {*-d} eski, fiilden isim yapan yapım eki ile kuvvetlendirme edatı “*oq / ök*” edatının kombinasyonundan geldiğini rahatlıkla kabul edebiliriz. *barıd oq > *bardoq*, *kälid ök > *kältök vb...* (T. Tekin 1997 – çev: Ümit Özgür Demirci, 2012: 375, 376, 377)

Yagru kontokda kēsre (KT G 5)

(BK K 4) (KÇ D 1 (13))

Teñri yarlıkadokın üçün (KT G 9)

(KT D 15) (BK K 9) (BK K 10) (BK D 13) (BK D 23) (BK D 33) (BK D 34) (T2 B 5 (40))

(Ta B 3)

*Yagız y r kılın**tok**da* (KT D 1)

(Tes K 1)

*kılın**madok** erinç* (KT D 5)

(KT D 5) (BK D 6) (BK D 6)

*kikş rt** kin**  c n* (KT D 6)

Osman Fikri Sertkaya; *kikş r-* eyleminin Orta Türkçe devresinden sonra Türk lehçelerinde *kiş r-* metatezli Şekli ile kullanıldığını ayrıca eylemin Türkiye Türkçesi yazı dilinde *teŕri>tanrı*  rneğinde de görüldüğü gibi *kiş r-> kış r-* Şeklinde ince sıradan kalın sıraya geçtiğini ve Türkiye Türkçesindeki *kış rt-* eyleminin de bu artsüremli deđiŐim sonucu olduğunu belirtir. Söz konusu fiil, K l T gin ve Bilge Kağan yazıtlarının doğu yüzlerinin 6. satırında *kikş r-* biçiminde, DLT’de *kikş r-* biçimindeki  rneklarını verdikten sonra Orta Türkçe döneminden itibaren Kıpçak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin yazılı metinleri ile Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan Őekillerin *-kş-> -Ök- ~ -Ög-* metatezi ile Eski Türkçedeki *kikş rmek* eyleminden *kiş rmek ~kiş rmek; kiş rtmek ~ kiş rtmek* yönünde geliştiği tespitinde bulunmuştur. (Sertkaya 2011: 233, 236)

*YoŕaŐurt**ok**ın  c n* (KT D 6)

(BK D 7)

*Kagan**ladok** kaganın* (KT D 7)

(BK D 7) (O D 2 (2))

* tin  yaratını**u** umad**ok*** (KT D 10)

(BK D 9) (Talas VIII) ( he Ashete) (H. N. Orkun 2011:314)

*T r k **idok** y ri* (KT D 10)

(KT D 23) (BK D 19) (BK D 35) (T2 B 3 (38)) (E 42 / Bay – Bulun I) (Adrianov Koleksiyonu’ndan Bir Yazıt) (A 25 / Kalbak Taş IV-VI) (Irk Bitig 41. Fal)

*B rt kger  **sakin**matı* (KT D 10)

(BK D 9)

Şirin, bu sözcük üzerinden yön durumu eki +gArU'nun yer-yön bildirmeyen soyut bir kavram adına eklenişinin tek örneği olduğunu göstererek +gArU'nun burada asıl göreviyle kullanılmadığı açık olduğuna göre, +dUk+gArU biçiminde kalıplaşmış bir zarf-fiilden söz edilebileceğini zira yazıtlar döneminde birleşik zarf-fiil yapılarının sık sık görülmekte olduğunu belirtir. (Şirin, 189:2015)

Teñri küç bértök için (KT D 12)

(KT B) (BK D 11) (BK D 32) (T1 B 6 (6))

Êçim kagan olortokda (KT D 17)

(BK K 9) (BK K 9) (BK D 2) (BK D 14) (BK D 36) (BK G 13) (Biger I) (Şirin, 2016a:659)

Yañiltokın yazıntokın için (BK D 16)

(KT D 19) (Bömbögör) (Şirin 2010:64)

Bardok yerde edgüg ol erinç (KT D 24)

(BK D 20) (Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü)

Bilmedök için <...> (KT D 24)

(BK D 16) (BK D 20)

Kañım kagan uçdokda (KT D 30)

(BK D 14)

Tegdökin türük begler kop bilir siz (KT D 34)

(KT D 36) (O K 2 (10)) (O K 2 (10)) (BK D 30)

Kagan eli kamşak boltokınta (KT K 3)

(KT K 3) (O D 1 (1)) (O D 6 (6))

Közün körmedök (BK K 11)

Kulkakın eşidmedök (BK K 11)

Ëlledök elin içgını idmiş (BK D 7)

<i>Yañiltokın yazıntokın için</i>	(BK D 16)
<i>Amgı korgan kışladokda yut boltı</i>	(BK D 31)
<i>Teñri yarlıkadok için men kazgantok için</i>	(BK D 33)
(T2 D 5 (55)) (T2 D 5 (55)) (T2 K 3 (61))	
<i>İçikdök için teñri öl temiş erinç</i>	(T1 B 3 (3))
<i>Ötüntök ötünçümün eşidü berti</i>	(T1 G 8 (15))
<i>Yañdok yolta yeme ölti</i>	(T1 G 9 (16))
<i>Ben bilge toñukuk tegürtök için</i>	(T2 G 3 (47))
<i>Kapgan kagan türük sir bodun yorıdokı</i>	(T2 K 3 (61))
<i>Éteriş kaganka adrılmadok yañılmadok</i>	(O K 3 (11))
<i>Éteriş kaganka adrılmadok yañılmadok</i>	(O K 3 (11))
<i><...>-tokda yeg tör<<ö>miş ışwara çıkan</i>	(KÇ B 2 (2))
<i>Yagıt<d>okda [küli] çor [oplayu tegi]p</i>	(KÇ B 5 (5))
<i>Ewmedöki yok <...></i>	(KÇ B 8 (8))
<i>Tört sü[ñüş sü]ñüşdökde</i>	(KÇ B 11 (11))
(KÇ D 4 (16)) (KÇ D 5 (17)) (KÇ D 6 (18))	
<i>uduztokı [ko]ndokı étdöki yer aldokı</i>	(KÇ D 1 (13))
<i>uduztokı [ko]ndokı étdöki yer aldokı</i>	(KÇ D 1 (13))
(KÇ D 3 (15))	
<i>uduztokı [ko]ndokı étdöki yer aldokı</i>	(KÇ D 1 (13))
<i>[Süle]dökde bês süñüş süñüşdökde</i>	(KÇ D 5 (17))
<i>[kar]lok yagıt<d>okda tezde süñüşdökde</i>	(KÇ D 6 (18))
<i>Karlokug içgintökin sançdı</i>	(KÇ D 8 (20))

<i>Bilmez biligin biltökümün ödökümün</i>	(KÇ G 3 (28))
<i>Bilmez biligin biltökümün ödökümün</i>	(KÇ G 3 (28))
<i>Asra yagız yèr igit<d>ök üçün</i>	(Ta B 3)
(Del Uul I) (T.Battulga 2005:142) (Del Uul I) (Şirin, 2016a:658)	
<i>Uygur bodunu tégitimín bo bitidökde</i>	(Ta K 2)
<i>Kalmadok éki yañıka</i>	(ŞU D 1)
<...> sançdok yèrd[e]	(ŞU B 7)
<i>Sü bolup er <ö>lürmedöküm yok</i>	(E 10 / Elegest I)
<i>Ben yèg erdöküm ol erinç</i>	(E 24 / Haya-Baji)
(E 24 / Haya-Baji)	
<i>Bökmedök kañıçım</i>	(E 48 / Abakan)
<i>Ewledök üçün</i>	(E 68 / El – Baji)
<i>Orkon yerini <al>dokda</i>	(E 98 / Uybat VI)
<i>yük(ü)n<t>(ü)küm b(a)r (ä)rti</i>	(Bömbögör) (Şirin 2010:64)
<i>B(ä)ñil(ä)dük(ü)m(ü)z</i>	(Biger II) (Şirin, 2016a:659)
<i>tapladukumın tutar men</i>	(Irk Bitig 3. Fal)
<i>sevdukümün yeyür men</i>	(Irk Bitig 3. Fal)
<i>katıña tegi kalmaduk</i>	(Irk Bitig 9. Fal)
<i>bükiñe tegi kodm<ad>uk</i>	(Irk Bitig 9. Fal)
<i>utuzmaduk yana</i>	(Irk Bitig 29. Fal)
<i>teñri unamaduk</i>	(Irk Bitig 38. Fal)
(U 5 II A Yüzü)	
<i>men koluladokum</i>	(U 5 II A Yüzü)

3.3.26. -gAn+

Kağanlık yazıtlarında ve Kâğıda yazılı metinlerde kullanımı tespit edilen ekin, Dilbilgisel açıdan sıfat yapımında kullanıldığı görülmektedir.

Tawışgan yëyü olorur ertimiz (T1 G 1 (8))

(Irk Bitig 44. Fal) (Irk Bitig 44. Fal)

Sözcük eski Türk yazıtlarında, biri hayvan adı, öteki oniki hayvanlı takvimden yıl adı olmak üzere iki kez tanıklanmıştır. Sözcük, özellikle T 8’de geçen biçimiyle bilinmektedir: *këyik yëyü tawışgan yëyü olorur ertimiz* “yaban hayvanı yiyerek tavşan yiyerek yaşıyorduk (Aydın, 2017:105).

Ramstedt, Samoyedce *taura* ve Çince *tao* ile ilişkilendirir. Türkçe *tabışgan* < *tabış-* ‘koşmak’ ile ilgi kurar. Moğolca *taulai* < Moğolca *tauli-* ‘koşmak’, Halhaca *tül* ‘koşmak’ (Ramstedt, 1976:412). Clauson, Kitanca *taoli* biçiminden ödünçleme olduğunu düşünür, ayrıca *l/r* denklüğinden hareket ederek **tavılğa:n* biçimini öne sürer (ED 447 a-b). Eren Türkçe biçim ile Moğolca *taulai* biçiminin sıklıkla karşılaştırıldığını belirtip hem Türk yazı dillerindeki hem de Türkçeden komşu dillere geçen biçimleri verir (TDES 397-398). Gülensoy’a göre Eski Türkçe *tabış-* / *tavış-* ‘koşmak, kımıldamak, atlamak, sıçramak’ +ğan veya <*taw-* ‘sıçramak, zıplamak’ + *ri-ş-ğan* (2007: 870). Sözcükte –gAn ekinin varlığı kesin olarak söylenebilir: Fiilin anlamı ise ‘hızlı koşmak’ olmalıdır. Ayrıca krş. (Hauenschild 2003:198-201); (Rybatzki 2011:189); (Tokyürek 2013:264-265); (Aydın 2016d: 38).

Kapgan kagan türük sir bodun (T2 K 2 (60))

(T2 K 3 (61)) (O D 4 (4))

Sözcüğü ‘Böğü Kağan’ın Unvanı’ olarak değerlendiren Tekin, kök için ‘kapmak, çalmak, hücum etmek’ anlamlarından hareketle *kapgan* için ‘kapan, yakalayan’ anlamını verir (2016:87).

Ög<g>en atka işig küçüg bërti (O K 3 (11))

taygan költe tëriltim (ŞU G 3)

Türk runik harfli metinlerde bir kez yer adında tespit edilmiştir. Sözcük Kâşgarlı’da *taygan* ‘tazi, av köpeği’ (Atalay 1992/I, 421; 1992/II, 15, 343; 1992/III, 174, 175) olarak tanıklanmıştır. Doerfer, Ramstedt’in Moğolca- Türkçe *tay* ile Korece **kañi*’yi

karşılaştırmasını verdikten sonra Güney Sibirya Türk yazı dillerinde kullanılan *tay-* ‘kaymak’ fiiliyle birleştirip sözcüğün Türkçede Moğolcaya *tayiga*, Moğolcadan Mançucaya *taiha* olarak geçtiğini belirtir. Ancak Doerfer, ŞU’da geçen *taygan köl* yer adındaki *taygan* ile ilişki kurmamıştır (TMEN II, No. 866). Räsänen, *taygan* için Moğolca **tayi* ‘forest’ + Türkçe **kan* ‘dog’ biçiminde ilginç bir etimoloji önerir (VEWT 456). Clauson, *taygan* ‘greyhound, borzoi’ olarak verdiği hayvan adının *-gan* eki aldığını belirtir ancak o da ŞU’daki *taygan köl* ile birleştirmez (ED 568b, 715a). Clark ise sözcüğün Moğolca olduğu görüşündedir: *taygan* ‘greyhound’ (1977:154). Erdal, *taygan*’daki *-gAn* ekinden hareket ederek *tay-* ‘to slip by’; ‘to slip down’; ‘to glide along’ fiili ile birleştirir (OTWF 88). *Taygan* sözcüğünün, *tay-* fiil kökünden yapılmış bir ad olduğunu düşünmek mümkündür. *tay-* tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde çeşitli anlamlarda özellikle ‘kaymak’ anlamında kullanılan bir fiildir (Aydın 2018a:176).

sekiz otuz yaşına yılan yılka

(Ta D 5)

(Ta B 1) (HT XIV/2) (HT XVI/1) (O.1. No.lu Yazma Parçası) (Irk Bitig 8. Fal)

Sözcük, eski Türk yazıtlarında dört kez tanıklanmış olup dördü de oniki hayvanlı takvimdeki yılan yılını işaret etmektedir. Sözcüğün yapısı ile ilgili türlü öneriler bulunmaktadır. Sözcükle ilgili son yıllarda birkaç çalışma yapılmıştır (Aydın 2018:199). Bunlardan Aydemir’in çalışmasında sözcük hakkındaki görüşler tarih sırasına göre verilmiştir: **yıl-an*: Bang, Räsänen, Doerfer, Levitskaya, Fedotov, Starostin-Dybo-Mudrak, (<**yıl-ān*) Gülensoy, (<**yıl-an*) Demirci; (<**yıl-gan*) Ramstedt, *yıl-gan* Stachowski. Aydemir, makalesinde *yıl-an* biçiminde çözümlemek isteyenlerin *-an* ekinden çok *-gAn* eki üzerinde durmanın daha uygun olacağını belirtir. Ayrıntı ve önceki görüşler için bk. (Aydemir 2015:46-49).

Sözcük, Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerinde kullanılmıştır ve hâlâ kullanılmaktadır. Sözcüğün özellikle eski Uygur metinlerinde ifade ettiği felsefî anlam için bk. (Tokyürek 2013:268-269).

Esnegen bars men

(Irk Bitig 10. Fal)

Unagan çor

(Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü)

3.3.27. +(x)gmA

–GmA sıfat-fiil eki, fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş olma fiilleri türeten -k-/–k- eki ile fiillerden edilgen anlamlı ad ve sıfatlar türeten –mA ad-fiil ekinin birleşmesinden oluşmuş olmalıdır. Bu birleşme sonucunda gerileyici ünsüz benzeşmesi ile fiilden fiil yapım eki -k-/–k- ötümlüleşerek –ğ/-g biçimine dönüşmüş ve –mA ad-fiil eki ile kaynaşarak kendi işlevini yitirip, böylelikle –mA ad-fiil ekinin sıfat yapma özelliği –GmA biçiminde kalıcı hale gelmiştir. Nitekim yukarı- da verilen örneklerde görüldüğü gibi –mA ad-fiil eki sıfat yapma özelliğini günümüze değin sürdürmüştür. Bu kullanımlar, bugün Türkiye Türkçesinde yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. –GmA ekinin tıpkı –mA ad-fiil ekinin sıfat yapma özelliği gibi kesin bir geniş zaman ifade etmeyişi de bu konuyu destekleyen bir başka yön durumundadır (Tanç 2006:136-137).

Büyük ölçüde Kağanlık yazıtlarında tespit edilen ek, sıfat yapımında kullanılmıştır.

Körü^gme begler gü (KT G 11)

(BK K 8)

Bo bitig bitig^{me} (KT G 13)

(KT G-D) (Ta K 5)

Kurıgaru barı^gma bardı^g (KT D 24)

(BK D 20) (O K 3 (11))

Ël bérig^{me} te^ηri (KT D 25)

(BK D 21)

Bark étgüçi bediz yaratı^gma bitig (KT K 13)

(Ta K 5)(Kaplumbağa altlık (Mo 13)

Ayı^gması ben ertim (T1 B 5 (5))

(KT G-B) (Ta K 5)

Olortokuma ölteçiçe sakını^gma (BK D 2)

Kötürü^gme te^ηri ël bérig[me te]^ηri (BK D 21)

<i>Oza yaña keligme süsin agıt<d>ım</i>	(BK D 31)
(T2 B 8 (43))	
<i>İçikigme içikdi bodun boltı</i>	(BK D 37)
<i>Ölügme ölti seleğe kudı</i>	(BK D 37)
(İhe Ashete) (H. N. Orkun 2011:315)	
<i>Uduzugma ulugı şad erti</i>	(T1 B 5 (5))
<i>Aytigma beñlig ek tagıg ertü</i>	(T2 B 9 (44))
(T2 G 3 (47))	
<i>Yanıgma yağıg kelürür ertim</i>	(T2 D 3 (53))
<...> r erigme I <...>	(KarB I/III)
<i>Udıgma odgur<u> yatıglıg turguru</i>	(Irk Bitig 20. Fal)

3.3.28. +mAz

Fiilden fiil yapım eki ve geniş zaman çekiminin olumsuzu olarak da bilinen ek, burada sıfat yapımında kullanılmıştır. Söz yapımında eklendiği sözcüğe olumsuzluk anlamı katmaktadır.

<i>bilig bilmez kişi ol sawıg alıp</i>	(KT G 7)
(KT K 10) (BK K 6) (KÇ G 3 (28))	
<i>Körür közüüm körmez teg</i>	(KT K 10)
<i>Ötügi kelmez tēyin yayın süledim</i>	(BK D 39)
<i>yağı atı: kara yazmaz</i>	(Talas II)
(Talas II)	
<i>azmaz y[é]rçi yañılmaz bilge</i>	(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)
<i>azmaz y[é]rçi yañılmaz bilge</i>	(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)
(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)	

unıt{m}az ötüğçi yanılmaz bêtekeçi

(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

3.3.29. +mİş

Duyulan geçmiş zaman çekiminde kullanılan ek, burada sıfat yapımında kullanılmıştır. Basit fiil çekiminde fiil köküne kattığı anlamı buradaki söz yapımlarında da vermektedir.

teñride bolmış türük bilge kagan

(KT G 1)

(BK K 1) (Tes D 1) (Tes D 4) (Ta G 6) (Ta B 1) (Ta B 6) (Ta B 6) (ŞU K 1)

üçün igidmiş kaganınun sawın

(KT G 9)

(KT D 23) (BK K 6) (BK D 35)

anta kalmış yér sayu kop

(KT G 9)

(BK K 7) (T1 B 4 (4)) (ŞU K 3)

eçümüz apamız tutmuş yér suw

(KT D 19)

(T1 G 6 (13))

èrmış barmış edgü eliñe

(KT D 23)

(BK D 19)

èrmış barmış edgü eliñe

(KT D 23)

(KT D 28)

oza kelmış süsin

(KT K 7)

(T2 B 3 (38)) (Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü) (Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü)

él étmiş ışwara tamgan

(O D 4 (4))

(Tes B 5) (Tes D 1) (Tes D 4) (Ta G 6) (Ta B 1) (Ta B 6) (ŞU K 1) (A 16 / Biçiktu Boom III)
(U 5 I A Yüzü)

anta bèrmış boltokda

(O D 6 (6))

<...>-tokda yèg tör<<ö>miş ışwara çıkan

(KÇ B 2 (2))

ozmış tegin udurganta yorıyur tedi

(Ta D 6)

(Ta D 9) (ŞU K 9)

<...> a/e **temiş**i ö/ü <...>

(ŞU B 2)

teñride kut bulmuş al[p] bilge teñ[r]i

(KarB I/I)

(HT VII 2)

[yagıka] tegmiş sü teñi

(E 26 / Oçurı)

(E 48 / Abakan) (Irk Bitig 59. Fal) (Irk Bitig 59. Fal)

yëgirmi yaşım a almış kunçuyumuz

(E 48 / Abakan)

yalğus ölmüş er yag[ı]?

(E 120 / Tugutüp I)

adırılmışça sakınur ertimiz

(İhe Ashete) (H. N. Orkun 2011:314)

étmiş yaratmış tatıglıg aş

(U 5 I A Yüzü)

könmiş kılıç özike yarlıg boltı

(Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü)

kirmiş yarıkda bayırkularka

(Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü)

kelmiş [ya]rık y[ag]mış totokka

(Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü)

yolta at kögürmiş erke

(Or. 8212/76 B Frag. A Yüzü)

ëşidmişte körü körmiş yëg

(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

ëşidmişte körü körmiş yëg

(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

3.3.30. +(X)r

Basit fiil çekiminde geniş zaman olarak işletilen ek, burada aynı anlamı karşılayacak şekilde sıfat yapımında kullanılmıştır.

Körür közüm körmez teg

(KT K 10)

Bilir biligim bilmez teg boltı

(KT K 10)

Bunca bedizçig toygun eltewer kel[ürti]

(KT K-D)

(BK D 37) (BK D 38) (BK D 40) (KÇ 21) (KT K 3) (ŞU B Ek 1)

Doerfer, *élteber* maddesinde ‘Uygur yöneticilerinin unvanı’ anlamını verir ve aynı zamanda yarı bağımsız boyların (Uygur, Karluk, Az vs.) yöneticilerinin de unvanı olduğunu belirtir. Ayrıca unvanın ikinci bölümünü oluşturan *teber* sözcüğünü ise *tep-* ‘*treten*’ fiilinden alır ve *teper* ‘*treter*’ anlamını verir (TMEN II, No. 655).

Clauson da boy veya kabile liderlerinin unvanları olarak değerlendirir ve *él* sözcüğünden sonraki kısmı **teb-* / **tev-* ‘to pierce’ olarak belirler (ED 134b).

Hamilton, Kâşgarlı’daki *tab-/taw-* biçiminden hareketle *élteber*>*el-tab-ar*: *tab-/taw-* (Atalay, 1992/I:519) fiilinin geniş zaman biçimini *tabar/tawar* olarak belirler. Bu biçim, *el* sözcüğünün etkisiyle öndamaksillaşp *teber/tewer* hâline gelmiş ve ‘bir halkı veya bir devleti olan’ anlamını kazanmıştır (1997:197 not 23).

éki ayur tedi

(Ta K 5)

(Ta K 5)

Ayur sözcüğünün *ay-* fiilinden ve *-(U)r+* fiilden sıfat yapan ekle kurulduğu düşünülebilir (Aydın, 2018:102). Gabain, fiilden isim ve fiilden sıfat yapan *-r* ekiyle kurulmuş örnekler verir: *tilâr* ‘dileyen’ (bir nevi böcek), *ot öçürî* ‘ateş söndürücüsü’, *ögdir* ‘methiye, övgü’, *sewer* ‘sevimli’, uçar ‘uçucu’, *közünür* ‘görünür, anlık, bir an’, (1988:*128, *150).

Yaruk batar erkli sünüşdü)m

(ŞU D 1)

Tug taşıkır erkli

(ŞU D 5)

ak at altun ederlig-a

(A 84 / Yabogan)

(A 84 / Yabogan) (A 84 / Yabogan)

3.3.31. +sIk

Sıfat yapımında kullanılan ek, büyük ölçüde Kağanlık yazıtlarında tespit edilmiştir. Tekin, bu eki Eylemden Ad Üreten Ekler bölümünde vermiş, *-sIk* ekini Gelecek zaman-gereklilik eylem adları eki olarak adlandırmıştır (2016:90). İlgili başlığın altında “*açsık*” ve “*tosık*” sözcüklerini örnek olarak veren Tekin, bu örnekleri sırasıyla “mutlak acıkacak olma” ve “mutlak doycak olma” olarak anlamlandırmıştır. Erdal ise *-sIk* ekini gelecek zaman anlamı taşıyan bir sıfat-fiil eki olarak değerlendirmiştir (2004:301).

Şirin, *açsık* ve *tosık* sözcüklerini değerlendirdiği çalışmasında *-sık* ekinin gelecek zaman, sıfat fiil ve kalıcı adların yapımında kullanıldığını belirtmekle birlikte eski Türkçede bu ekle oluşan kimi ögelerin sıfat-fiil mi yoksa kalıcı ad mı olduğu konusunun tartışmaya açık olduğunu belirtir. Söz konusu ekle yapılan *ölsikig*, sözcüğünde gelecek zaman *udısıkım*, *olursıkım*, *tutsık* sözcüklerinde sıfat-fiil; *togsık* ve *batsık* sözcüklerinde kalıcı ad yaptığını belirlemekle birlikte *açsık* ve *tosık* sözcüklerinin eksiltim yoluyla kısaldığının anlaşılır olsa bile bu sözcüklerin sıfat-fiil durumunda oldukları ya da kalıcı ada dönüştükleri konusunun belirsizliğini koruduğu görüşündedir (2016a:54).

İlgerü kün tugıska

(KT G 2)

(KT D 8) (BK D 5) (BK D 8) (O D 2 (2)) (Tes D 5) (Ta B 3) (Ta B 3) (KarB I/III) (Su 4)

Kurıgaru kün batsıkıña

(KT G 2)

(O D 2 (2)) (KarB I/III) (Su 4)

Ël tutsık yër

(KT G 4)

(KT G 10) (BK K 8)

Türük bodun ölsikiñ

(KT G 6)

(KT G 7) (KT G 10) (BK K 8)

Açsık tosık ömez sen

(KT G 8)

(KT G 8) (BK K 6)

Açsık tosık ömez sen

(KT G 8)

(BK K 6)

Tün udısıkım kelmedi

(T1 G 5 (12))

(T1 D 5 (22))

Küntüz olorsıkım kelmedi

(T1 G 5 (12))

(T1 D 5 (22))

İşig küçüg bersigim bar ermiş erinç (O K 2 (10))

Tegsik aşlg (A 38 / Mendur – Sokkon IX)

kiçig kişim tul kaldı tursık oğlım (Talas XIII)

3.3.32. +A

Zarf yapımında kullanılan ek, büyük ölçüde Moğolistan bölgesi yazıtlarında tespit edilmiştir. Gramatikal açıdan doğrudan fiile bağlama işlevi vardır.

Keçe temir kapıgka (KT G 4)

(KT D 37) (KT D 39) (BK K 3) (BK D 26) (BK D 27) (T1 K 1 (25)) (T2 B 3 (38)) (T2 B 9 (44)) (KÇ D 4 (16)) (ŞU D 4)

Beñgü el tuta olortaçı sen (KT G 8)

(KT D 1) (BK D 3) (ŞU D 2)

Yana içikmiş (KT D 10)

(KT D 21) (KT D 28) (KT D 38) (KT D 40) (BK D 9) (Ta D 4) (Ta D 8) (ŞU K 7) (ŞU D 5) (ŞU D 7) (ŞU G 2) (ŞU G 7)(ŞU G 10)(ŞU B 1) (Irk Bitig 15. Fal) (Irk Bitig 29. Fal) (Irk Bitig 42. Fal) (Irk Bitig 42. Fal)(Irk Bitig 44. Fal) (Irk Bitig 57. Fal) (Irk Bitig 58. Fal)

Uça barmış (KT D 16)

(KT G-D) (BK D 20) (BK G 10) (Irk Bitig 15. Fal) (Irk Bitig 61. Fal)

Kögmen aşı (KT D 17)

(KT D 21) (BK D 15) (BK D 27) (T2 B 2 (37)) (Açıt I(S.B. Özönder 2000:149))

Yaña eledi (KT D 23)

(BK D 19) (BK D 31)

Kelipen süre eledi (KT D 23)

Oguz bodun tapa (KT D 28)

(KT D 28) (KT D 28) (KT D 31) (KT D 35) (KT D 39) (BK D 23) (BK D 23) (BK D 23) (BK D 24) (BK D 25) (BK D 26) (BK D 26) (BK D 26) (BK D 27) (BK D 28) (BK D 32)

(BK D 40) (BK G 2) (BK G 2) (KÇ D 8 (20)) (ŞU D 7) (ŞU D 10) (ŞU D 11) (ŞU D 11) (ŞU G 1) (ŞU G 6) (ŞU G 10) (Darvi (Şirin, 2016a:658))

Kögmen yışıg toga yorıp (KT D 35)

(KT D 37)

Tokuz eriğ egire tokıdı (KT K 6)

(BK D 31)

Oza kelmiş süsin (KT K 7)

(BK D 31)

Tıda köñülte sıgıt kelser (KT K 11)

Oguz süsi basa keldi (BK D 32)

(T2 B 3 (38))

Kug seşünüg balbal tike bértim (BK G 9)

(BK G 11) (E 28 / Altın- Köl I)(E 30 / Uybat I) (E 32 / Uybat III) (E 48 / Abakan) (E 48 / Abakan) (E 48 / Abakan) (E 92 / Demir – Sug)

At üze bintüre karıg sökdüm (T1 K 1 (25))

Akın binip oplayu tegip sança ıdıp (KÇ D 7 (19))

Boz ok başın akıza uçuz kölke (Tes K 3)

(Ta D 2)

Atlıgın töke barmış (Tes K 3)

(Ta D 2)

Yollug? ıya basıp olort[ı] (Tes D 6)

Sakınıp teze bardı (Ta G 3)

(ŞU K 11)

<i>Şıp başın köre? Kelti</i>	(ŞU D 4)
<i>Selenjeke sıka sançdım</i>	(ŞU D 4)
<i>Erdem üçün tuga bërmiş e</i>	(E 30 / Uybat I)
<i>wp(u)lu (ä)rd(i)m irgü q(a)ça</i>	(Örük) (S.B. Özönder 2000:123)
<i>Ögire sevinü kelir tër</i>	(Irk Bitig 30. Fal)
	(Irk Bitig 31. Fal) (Irk Bitig 34. Fal) (Irk Bitig 49. Fal)
<i>Bëlin biçe kumursga yemiş</i>	(Irk Bitig 37. Fal)
<i>Yara urupan</i>	(Irk Bitig 40. Fal)

3.3.33. +I

Zarf yapımında kullanılan ek, büyük ölçüde Moğolistan bölgesi yazıtlarında tespit edilmiştir. Gramatikal açıdan doğrudan fiile bağlama işlevi vardır.

<i>Sawımın tüketi eşidgil</i>	(KT G 1)
	(BK K 1) (E 11 / Begre)
<i>Oglanım birki uguşum</i>	(KT G 1)
	(KT D 27) (BK D 22)
<i>Şantun yazıka tegi</i>	(KT G 3)
	(KT G 3) (KT G 4) (KT G 4) (KT G 4) (KT G 6) (KT G 12) (KT D 2) (KT D 2) (KT D 8) (KT D 8) (KT D 17) (KT D 17) (KT D 21) (KT D 39) (BK K 3) (BK K 3) (BK K 3) (BK K 4) (BK K 15) (BK D 4) (BK D 8) (BK D 15) (BK D 15) (BK D 15) (BK D 18) (BK G-D) (T2 G 1 (45)) (O D 2 (2)) (KÇ D 4 (16)) (ŞU D 3) (ŞU D 4) (E 42 / Bay – Bulun I) (Gurvan Mandal II(T.Battulga 2005:136)) (Irk Bitig 9. Fal) (Irk Bitig 9. Fal) (Irk Bitig 16. Fal)
<i>Bintegi bar erser</i>	(T2 D 7 (57))
<i>Ëti bërmiş</i>	(KT D 1)
	(BK K 11) (BK D 3) (KÇ D 2 (14))
<i>alı bërmiş</i>	(KT D 8)

(BK K 9) (BK K 10) (BK K 10) (BK D 8) (T1 K 8 (32)) (HT XVI 4)

<i>Kim artatı udaçı erti</i>	(BK D 19)
<i>Tugla ügüzüg yüzüti keçip</i>	(BK D 30)
<i>Kızıl kanım töküti</i>	(T2 D 2 (52))
<i>Bay balık yapıtı bértim</i>	(ŞU B 5)
<i>Er özin alıtı kılmadıñ özlük at özin</i>	(E 28 / Altın- Köl I)
<i>Esizni sözletı bitiyür ben</i>	(Adrianov Koleksiyonu'ndan Bir Yazıt)
<i>ög(ü)ni s(ä)b(i)ni b(a)r(ı)ñ</i>	(Çöyr) (S. B. Özönder 2006:113)
<i>ög(ü)ni s(ä)b(i)ni b(a)r(ı)ñ</i>	(Çöyr) (S. B. Özönder 2006:113)
<i>Ş(a)ş(u)rtı ç(ä)r(i)g k(ä)zi k(ä)m (a)şa</i>	(Açıt I) (S.B. Özönder 2000:149)
<i>Ş(a)ş(u)rtı ç(ä)r(i)g k(ä)zi k(ä)m (a)şa</i>	(Açıt I) (S.B. Özönder 2000:149)
<i>y(e)r (a)r(ı)tu k(e)lt(i)m(i)z</i>	(Urtyn Gol) (Useev 2018:2070)
<i>atasın anasın ulatı kaldım</i>	(Talas III)
(Talas IX) (Or. 8212/77 A (B?) Yüzü)	
<i>tanım tüsi takı tüke- -mezken</i>	(Irk Bitig 3. Fal)
(Irk Bitig 33. Fal)	
<i>Edgü söz saw (ë)lti kelir tër</i>	(Irk Bitig 11. Fal)
<i>toruk at semriti yerin öpen yügürü barmış</i>	(Irk Bitig 16. Fal)
<i>ka]nlık erig (ë)liti udu yetip</i>	(O. 1. (Rusyada Bulunan Metin))

3.3.34. +matı(n)

Zarf yapımında kullanılan ek, günümüz Türkçesindeki *-mAdAn* ekinin arkaik formu olarak değerlendirilir. Olumsuzluk anlamı veren *-mA* eki ile *-DIn* durum ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Kağanlık yazıtları ve Kâğıda yazılılarda büyük ölçüde tespit edilmiştir.

Sawın almatın **(KT G 9)**

(BK K 7)

Bértökgerü sakınmatı (KT D 10)

Tokuz tatar kalmatı kelti (ŞU D 3)

Yeme yaramatın yağıd[u er]miş (ŞU D 10)

Yağıka kaymatın tegipen adrıldım (E 28 / Altın- Köl I)

Kamşayı umatın turur (Irk Bitig 16. Fal)

(Irk Bitig 25. Fal) (Irk Bitig 37. Fal) (Irk Bitig 39. Fal) (Irk Bitig 61. Fal)

Tuymatın tuzak<k>a ilinmiş (Irk Bitig 61. Fal)

3.3.35. +p

Günümüz Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde de sık kullanılan bir zarf yapım ekidir. Türk runik metinlerinde de başta Moğolistan bölgesi yazıtları olmak üzere sık ve yaygın kullanılmıştır.

Kop m[an]a kör[ür] (KT G 2)

(KT G 3) (KT G 9) (KT G 9) (KT G 10) (KT D 2) (KT D 2) (KT D 2) (KT D 14) (KT D 30) (KT D 30) (KT D 34) (KT D 38) (KT K 1) (KT K 1) (KT K 10) (KT K 10) (KT K-D) (KT G-D) (BK K 2) (BK K 7) (BK K 7) (BK K 7) (BK D 3) (BK D 24) (BK D 24) (BK D 28) (BK G 1) (BK G 12) (T1 G 9 (16)) (T2 B 1 (36)) (T2 B 7 (42)) (T2 G 2 (46)) (E 32 / Uybat III) (A 72 / Ustyugi Sarı Kobı) (A 5 / Kuray II) (A 5 / Kuray II) (Irk Bitig 15. Fal)(Irk Bitig 15. Fal) (Irk Bitig 29. Fal) (U 177 B Yüzü) (T II T 14 A Yüzü) (T II T 14 A Yüzü) (Mainz 377 A Yüzü)

Bo yërde olorup (KT G 4)

(KT G 8) (KT G 9) (KT G-D) (BK D 2) (BK K 3) (BK K 6) (BK K 7) (BK G-B) (ŞU K 3) (ŞU B 3)

Yımşak agın arıp (KT G 5)

(BK K 4) (Irk Bitig 17. Fal)

yımşak agısıña arturup (KT G 6)

edgü agı bërür tęp (KT G 7)

(KT D 9) (KT K 11) (BK K 5) (BK D 9) (BK D 32) (BK D 40) (BK D 41) (BK D 41) (ŞU G 3) (Irk Bitig 58. Fal) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/1692 A Yüzü / Sol Sütun)

ol sawıg alıp yagru barıp (KT G 7)

(BK K 6) (BK D 38) (ŞU G 5) (ŞU B 3) (HT II 4) (E 100 / Bayan – Kol) (A 78 / Kurgak I) (T II T 14 A Yüzü)

ol sawıg alıp yagru barıp (KT G 7)

(BK K 6) (KÇ D 4 (16)) (KÇ D 8 (20)) (KarB I/VI) (E 39 / Kara – Yüs I)

Türük bodun tērip (KT G 10)

(BK K 8)

Yañılıp ölsikiñin yeme (KT G 10)

(BK K 8) (T1 K 2 (26))

anı körüp ança biliñ (KT G 13)

élig tutup törög etmiş (KT D 3)

(KT D 11) (BK D 4) (BK D 10) (ŞU D 4) (Mainz 388 B Yüzü)

yagı bolup (KT D 10)

(KT D 13) (BK D 9) (BK D 11) (Ar 1) (E 10 / Elegest I) (E 45 / Köjeelig – Hovu) (Mainz 388 B Yüzü)

kü eşidip (KT D 12)

(T1 G 5 (12)) (T1 G 10 (17)) (T1 D 5 (22)) (T1 D 6 (23)) (T1 K 6 (30)) (T1 K 9 (33)) (T1 K 11 (35)) (T2 B 1 (36)) (T2 B 7 (42)) (KarB I/III) (KarB I/VI) (E 39 / Kara – Yüs I)

tērilip yētmiş er bolmış (KT D 12)

(BK D 11) (BK D 34) (BK D 36) (BK D 39) (ŞU G 12) (A 76 / Biçiktu Boom VIII)

sülep tē[r]miş? kuwratmış (KT D 12)

(BK D 11) (KÇ D 4 (16))

törög kazganıp (KT D 16)

(KT D 27) (KT D 30) (BK D 22) (BK D 34) (BK G 10)

az bodunug étip (KT D 19)

(T2 B 8 (43))

Yaraklıg kantan kelip (KT D 23)

(BK D 19) (KÇ D 12 (24)) (KÇ D 12 (24)) (E 38 / Ak-Yüs I) (E 38 / Ak-Yüs I) (Darvi (Şirin, 2016a:658))

Boz atıg binip tegdi (KT D 33)

(KT D 33) (KT D 36) (KT D 37) (KT D 40) (KT K 2) (KT K 3) (KT K 3) (KT K 5) (KT K 5) (KT K 6) (KT K 8) (KT K 9) (KÇ D 3 (15)) (KÇ D 3 (15)) (KÇ D 7 (19))

Anı yañıp türgi yargun költe (KT D 34)

Tezip bardı köl tegin (KT D 34)

(BK D 38) (BK D 41) (ŞU G 10)

Kögmen yışıg toga yorıp (KT D 35)

(KT D 40) (BK D 27) (BK G-D) (O K 3 (11)) (ŞU G 7)

Anta yana kirip (KT D 38)

(KÇ D 11 (23))

Antag ödke ökünüp (KT D 40)

(BK D 38)

Oplayu tegip bir erig sançdı (KT K 5)

(BK G-D) (BK G 8) (O K 3 (11)) (KÇ B 5 (5)) (KÇ B 10 (10)) (KÇ B 11 (11)) (KÇ D 3 (15)) (KÇ D 7 (19)) (KÇ D 11 (23)) (Tes B 5) (HT XVI 3)

Köl tegin agıtıp (KT K 7)

(KÇ D 7 (19))

Toña tegin yogınta egirip (KT K 7)

Amga korgan kışlap (KT K 8)

[ö]girip sewinip toñıtmuş (BK D 2)

[ö]girip sewinip toñıtmuş (BK D 2)

Kırkız bodunug [étip] yaratıp (BK D 17)

Tugla ügüzüg yüzüti keçip (BK D 30)

(ŞU G 3)

Bodun yerin suwin ıdıp (BK D 35)

(T1 K 2 (26)) (KÇ D 7 (19))

Alp erin ölürüp (BK G 7)

(KÇ B 5 (5))

Ölürti ulug oglum agrıp yok bolça (BK G 9)

Kelürüp tike berdi (BK G 11)

(BK G 11) (BK G 12)

Tawgaçada adrıltı kanlantı kanın kodup (T1 B 2 (2))

(T1 B 3 (3)) (ŞU D 2)

Ida taşda kalmışı kuwranıp (T1 B 4 (4))

Kaganıma ötünüp sületdim (T1 D 1 (18))

Ol üç kagan ögleşip (T1 D 3 (20))

Üçegün kawışıp sülelim (T1 D 4 (21))

(ŞU B 6) (E 145 / Mugur – Sargol III)

<i>Aytıp bir atlıg barmış tēyin</i>	(T1 D 7 (24))
<i>buñadıp kagan yelü kör tēmiş</i>	(T1 K 2 (26))
<i>örtçe kızıp kelti sünüşdümüz</i>	(T2 B 5 (40))
<i>Ėtip yığıp azça bodun tezmiş</i>	(T2 B 8 (43))
<i>Teñri bilge kaganka sakınıp</i>	(O K 2 (10))
(Ta G 3) (ŞU K 11)	
<i>Ewke tegdöküm uruş kılıp</i>	(O K 2 (10))
<i>Kagan elinte karıp edgü beñi körti</i>	(KÇ B 3 (3))
<i>Ulug küli çor sekiz on yaşap yok boltı</i>	(KÇ B 3 (3))
<i>Sançıp ölürüp oglın kisisin buln[adıp]</i>	(KÇ B 5 (5))
<i>Bunça sünüşüp alpın erdemin</i>	(KÇ B 12 (12))
(KÇ D 10 (22))	
<i>Karlok anın turup</i>	(KÇ D 9 (21))
(ŞU G 6)	
<i>Bunça bodun kuwurap yogladı</i>	(KÇ G 2 (27))
(Bömbögör) (Şirin 2010:64)	
<i>Ançıp bodunı bardı</i>	(Tes K 2)

(Tes D 3) (ŞU D 7) (ŞU D 8) (ŞU B 1) (ŞU B 4) (ŞU B 5) (A 77 / Biçiktu Boom X)

Uygur yazıtları dışında Altay yazıtlarından Biçiktu Boom'da da tespit edilen ançıp sözcüğü harfler çok belirgin olmamakla birlikte Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal tarafından *ançıp* biçiminde okunur ve 'bu yüzden, bu nedenle' olarak anlamlandırılır (2012:64).

Clauson, sözcüğün *anca erip*'ten *ançıp*, anlamının ise 'this being so, so much for that' olduğunu belirtir. ŞU, Irk Bitig ve sonraki dönemlerden örnekler verir. Sözcüğün Uygur döneminden sonra kullanılmadığı anlaşılmaktadır (ED 173b-174a).

Erdal, sözcük için ‘doing that, thereupon’ anlamını verip Uygur metinlerinde çok kullanılan *ınçıp* için *ınça* biçiminin *-p* ekinin eklenmesiyle elde edildiğini belirtir (2004:201,327).

E. Ragagnin, önceki görüşleri andıktan sonra kuzeydoğu Türk yazı dillerinden örnekler verir ve Sayan Türkçesinde *ınfa-* ‘to act like that’, *ınfa-* ‘to act like this’ ve *ganfa-* ‘to act in which way, to behave how’ fiillerini tanık göstererek bu fiillerden yapılmış isimler verir ve Sayan Türkçesindeki bu fiillerin eskicil olup olmadığını sorgular (Ragagnin 2010).

Yollug? ıya basıp olort[ı] (Tes D 6)

İçgerip igdir böl[ök] (Ta G 3)

(ŞU K 7)

Kagan atanıp katun atanıp ötüken ortosınta (Ta G 6)

(Ta G 6) (Ta B 1)

<...> bodun <...>-un tuyup (ŞU K 10)

Basmul yağıdıp ewimerü bardı (ŞU G 4)

Tawarın alıp ewin yulıp barmış (ŞU G 5)

Öñre ürküp barmış (ŞU G 7)

Bêş yüz kedimlig yadag bir eki şaşıp kelti (ŞU G 9)

Anta yana tüşüp (ŞU G 10)

(ŞU B 1)

Barça tükep teze (ŞU G Ek 1)

Azıp kala<y>ın adrılayın b[ar]s? (E 10 / Elegest I)

Bagım kelip esen inip (E 38 / Ak-Yüs I)

Bêş yaşımta kañsız kalıp (E 45 / Köjeelig – Hovu)

Bolup katıglanıp (E 45 / Köjeelig – Hovu)

<i>İrb(i)ç er(i)p s(a)nç(i)ntı</i>	(Tehtiin Gol) (Şirin, 2016a:660)
<i>ukıþ teg</i>	(A 76 / Biçiktu Boom VIII)
<i>Bertip aka ben bitidim a</i>	(A 42 / Kalbak Taş XIX)
<i>Uduzup açın kop el</i>	(A 72 / Ustyugi Sarı Kobi)
<i>Tilig çakıp eşid tirig çakıp biçdi</i>	(A 34 / Jalgız Töbe I)
(A 34 / Jalgız Töbe I)	
<i>Ak yaddın ölüþ azar</i>	(A 7 / Mendur – Sokkon I-2)
<i>elig adaşım adırıþ</i>	(A 7 / Mendur – Sokkon I-2)
<i>utup...</i>	(A 8 / Mendur – Sokkon I-3)
<i>sökülip ölmüş</i>	(Talas II)
<i>ogrı sokuşıp tutupan minmiş</i>	(İrk Bitig 16. Fal)
<i>Özlük at öñ yérde arıp oñup turu kalmış</i>	(İrk Bitig 17. Fal)
<i>Kün orto yütürüp</i>	(İrk Bitig 24. Fal)
<i>Kanatıña urup anın kalıyu barıpan</i>	(İrk Bitig 35. Fal)
<i>Ünüþ barmış</i>	(İrk Bitig 49. Fal)
<i>kudrukın tügüp tigret</i>	(İrk Bitig 50. Fal)
<i>yüz altun ayap</i>	(Mainz 388 A Yüzü)
<i>Teg[i...]tüþ tèm[iş...]</i>	(U 179)
<i>sañun başlap kelti</i>	(Or. 8212/77 A (B?) Yüzü)
<i>ögrünçün (è)riþ</i>	(Or. 8212/1692 A Yüzü / Sol Sütun)
<i>ka]nlık erig (è)liti udu yetip</i>	(O. 1. (Rusyada Bulunan Metin))
<i>atap idmiş</i>	(O. 1. (Rusyada Bulunan Metin))

3.3.36. +pAn

Bir önceki başlıkta değerlendirilen *-p* zarf yapım ekinin arkaik ya da genişlemiş biçimi olarak da değerlendirilir. Türk runik metinler içerisinde özellikle Irk Bitig’de oldukça sık kullanılmıştır.

Olorupan türük bodunıñ (KT D 1)

(KT D 16) (BK D 3) (BK D 14) (Irk Bitig 4. Fal) (Irk Bitig 28. Fal)

Sü sülepen tört bulıñdaki (KT D 2)

(BK D 3)

Bunça bodun kelipen (KT D 4)

(KT D 23) (BK D 5)

Tawgaç atın tutupan (KT D 7)

Süñük batımı kaurg söküpen (KT D 35)

(BK D 27)

Yorıpan karagan kısılta (BK D 37)

Anta örgipen étitdim (ŞU G 10)

Yagıka kaymatın tegipen adrıldım (E 28 / Altın- Köl I)

Kara kanka barıpan (E 30 / Uybat I)

(E 30 / Uybat I) (Irk Bitig 17. Fal) (Irk Bitig 35. Fal)

Eripen tedim erti (A 27 / Kalbak Taş VII)

Añ aşıpan (A 10 / Mendur – Sokkon II)

Taloyda yatıpan (Irk Bitig 3. Fal)

Kurugsakımın kılıçın kesipen (Irk Bitig 8. Fal)

Yaglıg kamaç bulupan yalgayu tirilmiş (Irk Bitig 13. Fal)

toruk at semriti yerin öpen yügürü barmış (Irk Bitig 16. Fal)

<i>ogrı sokuşıp tutupan minmiş</i>	(Irk Bitig 16. Fal)
<i>kudursuginiña tegi yagrıpan kamşayu</i>	(Irk Bitig 16. Fal)
<i>yul suv körüpen</i>	(Irk Bitig 17. Fal)
(Irk Bitig 17. Fal)	
<i>yoriyu barıpan suv içipen yaş yèpen</i>	(Irk Bitig 17. Fal)
<i>yoriyu barıpan suv içipen yaş yèpen</i>	(Irk Bitig 17. Fal)
<i>üç bulugta talulapan</i>	(Irk Bitig 19. Fal)
<i>bay er koñı ürktüpen barmış</i>	(Irk Bitig 27. Fal)
<i>Tèrilipen meñileyür bedizleyür</i>	(Irk Bitig 28. Fal)
<i>oyma er oğlanın kisisin tutug urupan</i>	(Irk Bitig 29. Fal)
(Irk Bitig 40. Fal)	
<i>bulupan uyasınaru</i>	(Irk Bitig 31. Fal)
<i>Uzuntonlug idişin ayakın kodupan</i>	(Irk Bitig 42. Fal)
<i>Talıım kara kuş kopupan</i>	(Irk Bitig 43. Fal)
<i>Tavışgan tēpen kapmış</i>	(Irk Bitig 44. Fal)
<i>Tırñakı ügüşüpen kalıyu barmış</i>	(Irk Bitig 44. Fal)
<i>Tavışgan terisi üñüşüpen yügürü barmış</i>	(Irk Bitig 44. Fal)
<i>Ölüimte ozupan</i>	(Irk Bitig 49. Fal)
<i>tagda turupan meñileyür men</i>	(Irk Bitig 51. Fal)
(Irk Bitig 56. Fal)	
<i>övkelepen tezipen barmış</i>	(Irk Bitig 58. Fal)
<i>övkelepen tezipen barmış</i>	(Irk Bitig 58. Fal)
<i>Tiz üze ünüpen müñreyür men</i>	(Irk Bitig 60. Fal)

yaylag tagıma ağıpan yaylayur (Irk Bitig 62. Fal)

körklüg kayaka konupan közleyür men (Irk Bitig 64. Fal)

yagaklıg tograk üze tüşüpen (Irk Bitig 64. Fal)

tépen eviñ (Mainz 400 A Yüzü)

3.3.37. +U

Türk runik metinlerin tamamında tespiti yapılmış ek, özellikle Moğolistan bölgesi yazıtlarda sık kullanılmıştır. Doğrudan fiile bağlama işlevinin yanı sıra günümüz Türkçesinde -ArAk ekinin anlamını verecek biçimde de kullanılmıştır.

Ulayu iniygünüm oglanım (KT G 1)

(KT K 9) (KT K 11) (BK K 1) (BK G 13) (BK G 14) (BK G 14) (BK G 14) (KÇ D 12 (24))
(Talas IV)

Yagru kontokda késre (KT G 5)

(KT G 7)

Yer sayu bardıg kop anta (KT G 9)

(KT G 9) (BK K 7) (BK K 7) (BK D 22) (T2 B 7 (42))

Añar körü biliñ (KT G 11)

(KT G 12) (BK K 8) (BK K 15) (T1 K 8 (32)) (Adrianov Koleksiyonu'ndan Bir Yazıt) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

Yitürü idmiş (KT D 7)

(BK D 7)

Süleyü bérmiş (KT D 8)

(KT D 8)

Étinü yaratınu umadok (KT D 10)

(BK D 9)

<i>Ëtinü yaratınu umadok</i>	(KT D 10)
(BK D 9)	
<i>Yokadu barır ermiş</i>	(KT D 10)
<i>Kaıım kağanka başlayu</i>	(KT D 16)
(KT D 25) (KT K 8) (KT K 11) (BK D 13) (BK D 20) (BK G 13) (BK G 14) (BK G 14) (BK D 33) (E 32 / Uybat III)	
<i>Ölü yitü kazgantum</i>	(KT D 27)
(KT D 28) (BK D 22) (BK D 22)	
<i>Ölü yitü kazgantum</i>	(KT D 27)
(KT D 28) (BK D 22) (BK D 22)	
<i>Ölteçi bodunug tırgürü igit<d>im</i>	(KT D 29)
<i>Köl tegin yadağın oplayu tegdi</i>	(KT D 32)
(KT D 36) (KT K 2) (KT K 3) (KT K 5) (KT K 5) (KÇ B 10 (10)) (KÇ B 11 (11)) (KÇ D 7 (19)) (KÇ D 11 (23))	
<i>udşuru sançdı</i>	(KT D 36)
(KT K 2)	
<i>udlıkın sıyu urtı</i>	(KT D 36)
<i>az erin ertirü ı<d>tımız</i>	(KT D 40)
<i>Yatu kaltaçı ertigiz</i>	(KT K 9)
(T1 D 2 (19))	
<i>yanturu sakıntım</i>	(KT K 11)
<i>köl teginig közedü olort[um]</i>	(KT B)
<i>Kazganu bértim eti bértim</i>	(BK K 12)

(BK G 10)

Élledök élin içginu idmiş (BK D 7)

bükli kaganka tegi süleyü bërmiş (BK D 8)

(BK D 8)

Ölteçi bodunug tir[gi]rü igit<d>im (BK D 23)

<...> ewirü kelürtüm (BK D 25)

(T1 K 2 (26)) (T1 K 4 (28)) (T1 K 6 (30))

Balbal kılı bértim (BK G 7)

Kéyik yéyü tawışgan yéyü (T1 G 1 (8))

(T1 G 1 (8))

Ötüntök ötünçümün eşidü berti (T1 G 8 (15))

Usın buntutu yurtta yatu kalur erti (T1 D 2 (19))

ıgaç tutunu agturtum (T1 K 1 (25))

yuwulu éntimiz (T1 K 2 (26))

buñadıp kagan yelü kör temiş (T1 K 2 (26))

(T1 K 3 (27))

bulçuka tañ üntürü tegdimiz (T1 K 11 (35))

Udu ben özüm kazanmasar (T2 D 5 (55))

(T2 D 5 (55)) (ŞU D 2) (ŞU D 3) (ŞU D 4) (ŞU D 6) (ŞU G 6) (ŞU G 6) (O. 1. (Rusyada Bulunan Metin))

Oguz bodunug igidü olurur (T2 K 4 (62))

Türk bodun atı yok bolu barmış (O D 3 (3))

Küçlüg alp er kaganımda adrılı bardınız (O K 4 (12))

(E 16 / Çaa-Höl IV) (E 18 / Çaa-Höl VI) (E 18 / Çaa-Höl VI) (E 28 / Altın- Köl I) (E 29 / Altın – Köl II) (A 1 / Çarış)

Küli çor oplayu tegip bulgayu <...> (KÇ B 11 (11))

Tarduş bodunugu eti ayu olortı (KÇ D 2 (14))

(ŞU D 2) (ŞU G 3) (ŞU G 9) (U 179)

Topulu ünti yana agıtıp (KÇ D 7 (19))

Ermelig arkasın sıyu urtı (KÇ D 9 (21))

Oplayu tegip opulu kirip (KÇ D 11 (23))

(Örük (S.B. Özönder 2000:123))

Tokuz oguz bodunumun tērü kuwratu altım (ŞU K 5)

Tokuz oguz bodunumun tērü kuwratu altım (ŞU K 5)

Kün tuguru süñüşdüm (ŞU D 1)

Turguru ko<d>tum (ŞU D 2)

Yagın başı yoryu kelti (ŞU D 6)

(Irk Bitig 15. Fal) (Irk Bitig 17. Fal)

Kañuy kezü süñüşdüm (ŞU D 6)

ben utru yorıdım (ŞU G 3)

(HT XI/4)

Sözcük Türk runik harfli metinlerde iki kez tanıklanmıştır. Clauson **utur-* fiilinin zarf biçimi olduğunu belirtip ŞU ve Irk Bitig'deki örneklerle Türkçenin tarihî dönemlerinden örnekler verir (ED 64a-b). Tekin, Moğolca *ugtu-* 'karşılaşmak, gelen komşuyu karşılamak ya da kabul etmek, beklenen bir konuğu karşılamak' ile birleştirir ve şu gelişimi önerir: *utru*<**utur-*<*ut-ut*<**ukt-*<**uktü-* (1978:37-38). Erdal, eski Türkçe örnekler verdikten sonra sözcüğün kökü için Yakutça *utār-* 'ın **utur-*'dan gelişmiş olabileceğini bildirir ve Yakutça biçimle ilişkili olduğunu düşünür(OTWF 741).

<i>Togurgug keçürü</i>	(ŞU G 12)
<...> eşidip yañılayu ol<...>	(KarB I/III)
<...>-mızka korkunu ayınu? inançlıg	(KarB I/IV)
<...>-mızka korkunu ayınu? inançlıg	(KarB I/IV)
<i>küçig qılayu bärü ä</i>	(Çalgı Üzerindeki Metin (8) (Mo 121))(Osawa 2014:23)
<i>Bodun eşirkeyü ermedi</i>	(E 29 / Altın – Köl II)
<i>Aşnukı eşm taş <u>ru tikti</i>	(E 41 / Hemçik-Çırgakı)
<i>Eñleyü yogladıñ<ız></i>	(E 42 / Bay – Bulun I)
(Irk Bitig 49. Fal)	
<i>Alp köğşin? oluru kaltı</i>	(E 48 / Abakan)
<i>Üç oğlanımın ulga<d> turu umadım a</i>	(E 59 / Herbis – Baarı)
<i>Uygur kanda berü kel[tim]</i>	(E 71 / Podkuninskaya)
<i>Baru alkunı kün ay körü yorıyur ben</i>	(Adrianov Koleksiyonu’ndan Bir Yazıt)
<i>Ukuglı kişi erke sözleyü bértim</i>	(Adrianov Koleksiyonu’ndan Bir Yazıt)
<i>Bunça kazganu [a] bér[tiñiz]</i>	(Ihi Hanın Noor)(H. N. Orkun 2011:295)
<i>Kün keçü sü agız ben agrıdım</i>	(Yamaanı Us) (A.Badam 2012:94)
<i>er terkleyü kelir</i>	(Irk Bitig 7. Fal)
<i>Yaglıg kamaç bulupan yalgayü tirilmiş</i>	(Irk Bitig 13. Fal)
<i>Keyik oğlı yügürü aztı</i>	(Irk Bitig 15. Fal)
(Irk Bitig 16. Fal) (Irk Bitig 44. Fal)	
<i>Kamşayü umatın turur</i>	(Irk Bitig 16. Fal)
(Irk Bitig 25. Fal) (Irk Bitig 37. Fal) (Irk Bitig 39. Fal)	

Özlük at öñ yërde arıp oñup turu kalmış (Irk Bitig 17. Fal)

Udıgma odgur<u> yatıglıg turguru (Irk Bitig 20. Fal)

Udıgma odgur<u> yatıglıg turguru (Irk Bitig 20. Fal)

Ögire sevinü kelir tır (Irk Bitig 30. Fal)

(Irk Bitig 31. Fal) (Irk Bitig 34. Fal) (Irk Bitig 49. Fal)

Köçürü konturu kelir (Irk Bitig 34. Fal)

Köçürü konturu kelir (Irk Bitig 34. Fal)

Kanatıña urup anın kalıyu barıpan (Irk Bitig 35. Fal)

(Irk Bitig 44. Fal)

Kuşı kuşlayu barmış (Irk Bitig 43. Fal)

Basınu yemiş (Irk Bitig 46. Fal)

Er ümeleyü barmış (Irk Bitig 47. Fal)

eñleyü meñleyü barmış (Irk Bitig 49. Fal)

Adartu umaz (T II T 14 A Yüzü)

(T II T 14 A Yüzü)

3.3.38. +yIn

Ek, yalnızca Kağanlık yazıtlarında tespit edilmiştir. Söz yapımı tespitlerinden en çok örneğinin bulunduğu *tëyin* sözcüğü bugün *diye* biçimiyle hâlen kullanılmaktadır.

Yok bolmazun tëyin (KT D 11)

(KT D 11) (KT D 12) (KT D 19) (KT D 20) (KT D 25) (KT D 27) (KT D 28) (KT D 39) (BK D 10) (BK D 10) (BK D 17) (BK D 20) (BK D 21) (BK D 22) (BK D 23) (BK D 25) (BK D 33) (BK D 35) (BK D 39) (T1 B 6 (6)) (T1 B 6 (6)) (T1 G 10 (17)) (T1 D 6 (23)) (T1 D 7 (24)) (T1 K 10 (34)) (T2 B 4 (39)) (T2 B 4 (39)) (T2 B 5 (40)) (O D 3 (3)) (O D 3 (3)) (O D 6 (6)) (O D 7 (7)) (O D 8 (8)) (O K 2 (10)) (O K 3 (11))

Birle elteriş kagan boluyun (T1 B 7 (7))

Kara bodun turuyun (Ta G 4)

Kara bodun turuyun (Ta G 5)

3.4. FİİLDEN FİİL YAPIM EKLERİ

3.4.1. -gUr-

Yalnızca Moğolistan bölgesinde birkaç sözcük üzerinden tanıklanan -gUr- ekinin ettirgenlik anlamı verdiği söylenebilir.

Yawlak kigürtüg (KT D 23)

(BK D 19) (KÇ D 8 (20))

Ölteçi bodunug turgürü igit<d>im (KT D 29)

Turguru ko<d>tum (ŞU D 2)

(Irk Bitig 20. Fal)

Udıgma odgur<u> yatıgıg turguru (Irk Bitig 20. Fal)

3.4.2. -(X)k

İşlek bir ek olmayan -k- eki, yalnızca Köl Tegin ve Bilge Kağan'da geçmektedir.

Balıka basıkdı (KT K 8)

Oguzgaru sü taşıkdımız (KT K 8)

(BK D 10) (BK D 32)

3.4.3. -(X)l-

Fiilden fiil yapım eklerinden -l- eki, tüm yazıt bölgelerinde tespit edilmiştir. Eklendiği sözcüğe edilgenlik anlamı katmaktadır.

Tüzültüm altun kümüş (KT G 5)

(BK K 3)

bir kişi yañılsar (KT G 6)

(KT D 19) (KT D 20) (KT D 23) (BK K 4) (BK K 8) (BK K 8) (BK D 16) (BK D 19) (BK D 35) (T1 K 2 (26)) (O K 3 (11)) (Bömbögör) (Şirin 2010:64) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

kop anta alkıntığ arıltıg (KT G 9)

(BK K 7)

têrilip yêtmiş er bolmış (KT D 12)

(BK D 11) (BK D 31) (BK D 34) (BK D 36) (BK D 39) (T1 K 4 (28)) (T1 K 9 (33)) (T2 B 1 (36)) (ŞU G 3) (ŞU G 12) (A 76 / Biçiktu Boom VIII) (A 76 / Biçiktu Boom VIII) (A 3 / Tuekta I) (A 84 / Yabogan)(Irk Bitig 28. Fal)

Yaglıg kamic bulupan yalgayu tirilmiş (Irk Bitig 13. Fal)

Tawgaçada adrıltı kanlantı kanın kodup (T1 B 2 (2))

(O K 3 (11)) (O K 3 (11)) (O K 4 (12)) (E 3 / Uyük-Turan) (E 3 / Uyük-Turan) (E 3 / Uyük-Turan) (E 3 / Uyük-Turan) (E 5 / Barık I) (E 5 / Barık I) (E 6 / Barık II) (E 7 / Barık III) (E 8 / Barık IV) (E 9 / Kara-Sug) (E 10 / Elegest I) (E 10 / Elegest I) (E 10 / Elegest I) (E 10 / Elegest I) (E 10 / Elegest I) (E 10 / Elegest I) (E 11 / Begre) (E 11 / Begre) (E 11 / Begre) (E 11 / Begre) (E 11 / Begre) (E 11 / Begre) (E 11 / Begre) (E 13 / Çaa-Höl I) (E 13 / Çaa-Höl I) (E 13 / Çaa-Höl I) (E 13 / Çaa-Höl I) (E 15 / Çaa-Höl III) (E 16 / Çaa-Höl IV) (E 17 / Çaa-Höl V) (E 17 / Çaa-Höl V) (E 18 / Çaa-Höl VI) (E 18 / Çaa-Höl VI) (E 22 / Çaa-Höl X) (E 25 / Oznaçennaya I) (E 25 / Oznaçennaya I) (E 25 / Oznaçennaya I) (E 25 / Oznaçennaya I) (E 25 / Oznaçennaya I) (E 27 / Oya) (E 27 / Oya) (E 28 / Altın- Köl I) (E 28 / Altın- Köl I) (E 28 / Altın- Köl I) (E 29 / Altın – Köl II) (E 42 / Bay – Bulun I) (E 43 / Kızıl-Çıraa I) (E 43 / Kızıl-Çıraa I) (E 44 / Kızıl-Çıraa II) (E 44 / Kızıl-Çıraa II) (E 44 / Kızıl-Çıraa II) (E 49 / Bay – Bulun II) (E 50 / Tuva B) (E 51 / Tuva D) (E 55 / Tuva G) (E 68 / El – Bajı) (E 68 / El – Bajı) (E 69 / Çer – Çarık) (E 97 / Hemçik – Bom III) (E 97 / Hemçik – Bom III) (E 98 / Uybat VI) (E 109 / Uyük – Oorzak II) (E 152 / Şançi III) (E 153 / Alaş I) (Çöyr) (S. B. Özönder 2006:113) (İhe Ashete) (H. N. Orkun 2011:314) (İhe Ashete) (H. N. Orkun 2011:314) (İhe Ashete) (H. N. Orkun 2011:315) (A 46 / Kalbak Taş XXIII) (A 46 / Kalbak Taş XXIII) (A-18 / Bar-Burgazı I) (A 79 / Kızıl Kabak I) (A 79 / Kızıl Kabak I) (A 80 / Kızıl Kabak II) (A 1 / Çarış) (A 1 / Çarış) (Talas II) (Talas III) (Talas IV) (Talas XI)

<i>yuwulu éntimiz</i>	(T1 K 2 (26))
<i>kamul balıka tegdim konuldum</i>	(O K 1 (9))
<...> <i>agıntırtı uygur kanım tutulm[ış]</i>	(Tes B 4)
<i>Boşuna boşunuldum</i>	(ŞU D 7)
<i>Anta katılmış anta begler</i>	(ŞU G 8)
<i>Kara seşirig yırıldım</i>	(E 24 / Haya-Baji)
(E 24 / Haya-Baji) (E 28 / Altın- Köl I) (E 41 / Hemçik-Çırgakı)	
<i>Adrılma seçlinme ögürdüm</i>	(E 28 / Altın- Köl I)
(E 43 / Kızıl-Çıraa I)	
<i>Oplayu tegip opulu kirip</i>	(KÇ D 11 (23))
(Örük) (S.B. Özönder 2000:123)	
<i>sökülip ölmüş</i>	(Talas II)
<i>adıgıñ karnı yarılmış</i>	(Irk Bitig 6. Fal)
<i>tagda kamılmış</i>	(Irk Bitig 12. Fal)

3.4.4. -mA

Fiilden fiil yapım ekleri içerisinde işlek bir ek olan -mA eki, eklendiği sözcüğe olumsuzluk anlamı verir. Tüm yazıt bölgelerinde tespit edilmiştir.

<i>Meniñ sawımın sımadı</i>	(KT G 11)
(BK K 14) (Açıt II) (S.B. Özönder 2000:150)	
<i>kılınmadok erinç</i>	(KT D 5)
(KT D 5) (BK D 6) (BK D 6)	
<i>Étinü yaratınu umadok</i>	(KT D 10)
(E 59 / Herbis – Baarı) (E 68 / El – Baji) (İhe Ashete) (H. N. Orkun 2011:314) (Talas VIII)	

Bértökgerü sakınmatı (KT D 10)

(BK D 9)

Türük bodun yok bolmazun (KT D 11)

(KT D 19) (KT D 25) (KT D 25) (BK D 10)(BK D 20) (BK D 21) (Del Uul III) (Şirin, 2016a:658)

İdisiz kalmazun tēyin (KT D 20)

(BK D 16) (BK D 17) (Talas III) (Talas XIV)

Üze teñri basmasar (KT D 22)

(BK D 18)

Asra yēr telinmeser (KT D 22)

(BK D 18)

Bilmedök üçün <...> (KT D 24)

(BK D 16) (BK D 20) (E 60 / Sargal – Aksı)

bodunka olormadım (KT D 26)

(KT D 27) (BK D 21) (BK D 22) (T2 D 2 (52)) (E 109 / Uyük – Oorzak II)

tün udımadım küntüz olormadım (KT D 27)

(BK D 22) (T2 D 1 (51))

ot suw kılmadım (KT D 27)

(BK D 22) (ŞU D 2) (E 28 / Altın- Köl I)

ordog bermedi (KT K 9)

töpötke kiçig tegmedim (BK K 3)

Közün körmedök (BK K 11)

(Su 11) (E 26 / Oçurı) (Irk Bitig 21. Fal)

<i>Kulkakın eşidmedök</i>	(BK K 11)
(E 39 / Kara – Yüs I)	
<i>Men iniligü bunça başlayu kazganmasar</i>	(BK D 33)
(T2 D 4 (54)) (T2 D 5 (55)) (T2 K 1 (59)) (T2 K 1 (59))	
<i>Idmayın tēyin süledim</i>	(BK D 33)
(E 10 / Elegest I)	
<i>[ëçim] kagan kutı taplamadı erinç</i>	(BK D 35)
<...> arkışi kelmedi	(BK D 41)
(T1 G 5 (12)) (T1 G 5 (12)) (ŞU D 2) (ŞU D 5) (ŞU G 1) (E 29 / Altın – Köl II) (E 30 / Uybat I)	
<i>Türk bodun kanın bulmayın</i>	(T1 B 2 (2))
<i>İdi yorımazun usar idi yok kışalım</i>	(T1 G 4 (11))
(T1 K 5 (29))	
<i>Añarü sülemeser kaç neñ erser</i>	(T1 D 3 (20))
<i>Edgüti urgıl basıtma tēmiş</i>	(T1 K 10 (34))
<i>Sü yorılım tēdeçi unamañ</i>	(T1 K 11 (35))
(Irk Bitig 38. Fal) (U 5 II A Yüzü)	
<i>Kelmişi alp tēdi tuymadı</i>	(T2 B 3 (38))
<i>Korkmadımız sünüşdümüz</i>	(T2 B 6 (41))
(Irk Bitig 2. Fal) (Irk Bitig 19. Fal)	
<i>Yaraklıg yağıg yeltürmedim</i>	(T2 D 4 (54))
<i>Türk bodun yitmezün tēyin</i>	(O D 3 (3))
<i>Yuluk ermezün tēyin</i>	(O D 3 (3))

(E 29 / Altın – Köl II)

Teñriken al<kın>mazun tēyin (O D 8 (8))

Ėlteriş kaganka adrılmadok yañılmadok (O K 3 (11))

(O K 3 (11)) (E 28 / Altın- Köl I) (E 28 / Altın- Köl I)

Ėlteriş kaganka adrılmadok yañılmadok (O K 3 (11))

(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

Azmalım tēyin ança ütledim (O K 3 (11))

(Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü) (E 15 / Çaa-Höl III) (E 42 / Bay – Bulun I)

Ewmedöki yok <...> (KÇ B 8 (8))

Ewin barkın yilkısın [y]julımadım (ŞU D 2)

Ölmeçi yitmeçi sen tēdim (ŞU D 5)

Ölmeçi yitmeçi sen tēdim (ŞU D 5)

Anı içgermedim (ŞU G 4)

Söziñe yazmayın tēdi (ŞU B 5)

İçikmedi <...>-m (ŞU B 5)

E yıta bökmedim adrılıtım (E 3 / Uyuk-Turan)

(E 3 / Uyuk-Turan) (E 7 / Barık III) (E 8 / Barık IV) (E 10 / Elegest I) (E 11 / Begre) (E 11 / Begre) (E 11 / Begre) (E 11 / Begre) (E 14 / Çaa-Höl II) (E 14 / Çaa-Höl II) (E 16 / Çaa-Höl IV) (E 16 / Çaa-Höl IV) (E 21 / Çaa-Höl IX) (E 21 / Çaa-Höl IX) (E 22 / Çaa-Höl X) (E 27 / Oya) (E 28 / Altın- Köl I) (E 29 / Altın – Köl II) (E 32 / Uybat III) (E 32 / Uybat III) (E 32 / Uybat III) (E 32 / Uybat III) (E 42 / Bay – Bulun I) (E 42 / Bay – Bulun I) (E 44 / Kızıl-Çıraa II) (E 48 / Abakan) (E 48 / Abakan) (E 48 / Abakan) (E 48 / Abakan) (E 48 / Abakan) (E 53 / Elegest III) (E 55 / Tuva G) (E 59 / Herbis – Baarı) (E 59 / Herbis – Baarı) (E 59 / Herbis – Baarı) (E 60 / Sargal – Aksı) (E 71 / Podkuninskaya) (E 71 / Podkuninskaya) (E 96 / Hemçik – Bom II) (E 96 / Hemçik – Bom II) (E 97 / Hemçik – Bom III) (E 98 / Uybat VI) (E 100 /

Bayan – Kol) (E 109 / Uyük – Oorzak II) (E 120 / Tugutüp I) (E 120 / Tugutüp I) (E 147 /
Yeerbek I) (E 147 / Yeerbek I) (E 147 / Yeerbek I) (E 147 / Yeerbek I) (E 147 / Yeerbek I) (E
147 / Yeerbek I) (E 147 / Yeerbek I) (E 149 / Yeerbek II) (E 149 / Yeerbek II)

<i>Sü bolup er <ö>lürmedöküm yok</i>	(E 10 / Elegest I)
(E 11 / Begre)	
<i>Ökünmediñiz y[ita] körmediñiz bütmed[iñiz]</i>	(E 26 / Oçurı)
<i>Ökünmediñiz y[ita] körmediñiz bütmed[iñiz]</i>	(E 26 / Oçurı)
<i>Üç erig almadıñ</i>	(E 28 / Altın- Köl I)
<i>Adrılma seçlinme ögürdüm</i>	(E 28 / Altın- Köl I)
<i>Altı yaşımta kañsıradım bilinmedim</i>	(E 32 / Uybat III)
<i>Er erdemi tokuz ogadmadım</i>	(E 51 / Tuva D)
(E 70 / Elegest IV)	
<i>Kunçuyum a bökişmedim</i>	(E 59 / Herbis – Baarı)
<i>Özin alıp kont<ur>madım</i>	(E 100 / Bayan – Kol)
<i>Eseniñiz egşikmeser</i>	(A 12 / Mendur – Sokkon IV)
<i>ayınma edgüti yalvar</i>	(Irk Bitig 19. Fal)
<i>ödmeñ körmeñ ürkütmeñ</i>	(Irk Bitig 21. Fal)
<i>ödmeñ körmeñ ürkütmeñ</i>	(Irk Bitig 21. Fal)
<i>Utuzmaduk yana</i>	(Irk Bitig 29. Fal)
<i>Yılka tegmişig yıdıtmayın</i>	(Irk Bitig 59. Fal)
<i>Ayka tegmişig artatmayın</i>	(Irk Bitig 59. Fal)
<i>Maña ayıtmañ tedi</i>	(Mainz 388 B Yüzü)
<i>Armazun aşnu</i>	(U 179)

3.4.5. -(X)n-

Fiilden fiil yapım eklerinden -(X)n- eki, eklendiği sözcüğe edilgenlik ve dönüşlülük anlamı verir. Tüm yazıt bölgelerinde tespit edilmiştir.

Yazı konayın tésér

(KT G 7)

(KT D 2)(KT D 21) (KT D 21) (BK K 5) (BK D 17)(BK D 18) (BK D 40) (T1 G 10 (17)) (O K 1 (9)) (KÇ D 1 (13)) (Tes G 2) (Tes G 3) (E 100 / Bayan – Kol)

kop anta alkıntıg arıltıg

(KT G 9)

(BK K 7) (T1 B 3 (3)) (O D 7 (7))

yagız yèr kalıntokda

(KT D 1)

(KT D 1) (KT D 5) (KT D 5) (BK D 6) (T1 B 1 (1)) (T1 D 1 (18)) (O D 4 (4)) (Tes K 1) (ŞU K 12) (Talas VIII) (Talas XIV) (U 5 I A Yüzü)

başlıgıg yüküntürmiş

(KT D 2)

(KT D 15) (KT D 18) (BK K 10) (BK D 3) (BK D 13) (BK D 16) (T1 K 4 (28)) (T2 B 8 (43))(T2 G 2 (46)) (Bömbögör) (Şirin 2010:64)

bilge ermiş erinç

(KT D 3)

kişnägäy ärinç

(A 84 / Yabogan) (Şirin 2013b:458)

(KT D 3) (KT D 3) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 11) (KT D 24) (KT D 26) (BK D 4) (BK D 4) (BK D 4) (BK D 5) (BK D 6) (BK D 6) (BK D 6) (BK D 6) (BK D 6) (BK D 6) (BK D 10) (BK D 10) (BK D 20) (BK D 33) (BK D 35) (T1 B 2 (2)) (T1 B 3 (3)) (T2 B 3 (38)) (O K 2 (10)) (KÇ D 11 (23)) (E 24 / Haya-Baji) (E 24 / Haya-Baji)

étinü yaratınu umadok

(KT D 10)

(BK D 9)

étinü yaratınu umadok

(KT D 10)

(BK D 9)

bértökgerü sakınmatı

(KT D 10)

(BK D 9) (Irk Bitig 42. Fal) (Irk Bitig 58. Fal) (U 5 I A Yüzü) (U 5 I A Yüzü)

asra yèr telinmeser (KT D 22)

(BK D 18)

yañultokın yazıntokın üçün (BK D 16)

(BK D 17)

ökünüp süledim sukun <...> (BK D 38)

(E 26 / Oçurı) (E 28 / Altın- Köl I) (E 60 / Sargal – Aksı)(E 68 / El – Bajı)(E 100 / Bayan – Kol) (E 140 / Mugur – Sargol II) (A 78 / Kurgak I) (A 78 / Kurgak I) (A 78 / Kurgak I) (Talas VIII)

ertingü timag? <...> (BK G 15)

(BK G 15)

tawğaçda adriltı kanlantı kanın kodup (T1 B 2 (2))

ıda taşda kalmışu kuwrarıp (T1 B 4 (4))

kaganıma ötüntüm ança ötüntüm (T1 G 5 (12))

(T1 G 5 (12)) (T1 G 7 (14)) (T1 G 8 (15)) (T1 G 8 (15)) (T1 D 1 (18)) (T1 K 1 (25)) (O D 8 (8)) (Ta G 4) (Irk Bitig 19. Fal) (Irk Bitig 54. Fal)

türk bodunu yeme bulganç ol (T1 D 5 (22))

oguzı yeme tarkınç ol (T1 D 5 (22))

unç tédim sakıntım (T1 D 7 (24))

erdemig unç? okum (E 5 / Barık I)

ıgaç tutunu agturtum (T1 K 1 (25))

yèrçi yèr yañılıp boguzlantı (T1 K 2 (26))

aşangalı? tüşürtümüz (T1 K 3 (27))

az tèyin ne basınalım (T2 B 4 (39))

karlok atlantı (KÇ D 8 (20))

<...> *agıntırtı uyğur kanım tutulm[ış]* (Tes B 4)

Fiilin *agtur-* ettirgen biçimi tarihî metinlerde kullanılmış ancak *agın-* (ED 82a) biçimi tanıklanmamıştır. Bu durumda, Tes yazıtındaki tek örnek olarak değerlendirilmektedir (Aydın, 2018:94).

[öñ]re tawğaçka bazlanmış (Tes K 5)

<...>-*ntar atantım* (Ta D 5)

(Ta G 6) (Ta G 6) (Ta B 1) (Irk Bitig 55. Fal)

Elimin törömün étinti[m] (Ta B 3)

Uruñ(ng)u yüz başı ulug urungu (Ta B 7)

(Ta B 7) (E 10 / Elegest I) (E 10 / Elegest I)

Boşuna boşunuldum (ŞU D 7)

<...>-*ki ögrünç* <...> (KarB I/II)

(Irk Bitig 36. Fal) (Irk Bitig 55. Fal)

<...>-*mızka korkunu ayınu? inançlıg* (KarB I/IV)

(Irk Bitig 36. Fal) (Mainz 386 A Yüzü)

<...>-*mızka korkunu ayınu? inançlıg* (KarB I/IV)

<...>-*mızka korkunu ayınu? inançlıg* (KarB I/IV)

Kanka tap katıglan (Su 9)

(E 10 / Elegest I) (E 11 / Begre) (E 45 / Köjeelig – Hovu)

Ukunç (KarB II 1)

küsgü yılka kontum (Tsenher Mandal)

Altunlig kęşig belimte bantım (E 3 / Uyük-Turan)

(E 10 / Elegest I)

<i>Bêş yêgirmi yaşda alınmışım</i>	(E 11 / Begre)
<i>Êzençüm e küzençüm e</i>	(E 28 / Altın- Köl I)
<i>Êzençüm e küzençüm e</i>	(E 28 / Altın- Köl I)
<i>Adrılma seçlinme öğürdüm</i>	(E 28 / Altın- Köl I)
<i>(E 43 / Kızıl-Çıraa I)</i>	
<i>Erinçim êkizim e</i>	(E 29 / Altın – Köl II)
<i>(E 45 / Köjeelig – Hovu)(E 109 / Uyük – Oorzak II)</i>	
<i>Êçiçim e adrındım a</i>	(E 32 / Uybat III)
<i>(E 32 / Uybat III)</i>	
<i>Altı yaşımta kaşırardım bilinmedim</i>	(E 32 / Uybat III)
<i>Aşnukı atlarım eşintim</i>	(E 41 / Hemçik – Çırgakı)
<i>Beñü yêrlendim</i>	(E 42 / Bay – Bulun I)
<i>(E 42 / Bay – Bulun I)</i>	
<i>Birke tükendim e</i>	(E 149 / Yeerbek II)
<i>ög(ü)ni s(ä)b(i)ni b(a)r(i)ñ</i>	(Çöyr) (S. B. Özönder 2006:113)
<i>ög(ü)ni s(ä)b(i)ni b(a)r(i)ñ</i>	(Çöyr) (S. B. Özönder 2006:113)
<i>(Irk Bitig 15. Fal) (Irk Bitig 30. Fal) (Irk Bitig 31. Fal) (Irk Bitig 34. Fal) (Irk Bitig 35. Fal)</i>	
<i>(Irk Bitig 42. Fal) (Irk Bitig 49. Fal)</i>	
<i>Îrb(i)ç er(i)p s(a)nç(i)ntı</i>	(Tehtiin Gol) (Şirin, 2016a:660)
<i>er atım on ok inançlıg</i>	(Koçkor 2)
<i>(Koçkor 22)</i>	
<i>üçünç kunçuyı urılanmış</i>	(Irk Bitig 5. Fal)
<i>toñuzıñ azıgı sınmış</i>	(Irk Bitig 6. Fal)

Uzuntonlug közη(nɡ)üsin kölke içginmiş (Irk Bitig 22. Fal)

köznüki ne teg (Irk Bitig 18. Fal)

Keçe keñrenür (Irk Bitig 22. Fal)

Tırηaki suçulunmuş (Irk Bitig 44. Fal)

Yana tıtınmış (Irk Bitig 44. Fal)

Basınu yemiş (Irk Bitig 46. Fal)

Busanç ara meñi kelir (Irk Bitig 52. Fal)

(Or. 8212/1692 A Yüzü / Sol Sütun) (O. 1. (Rusyada Bulunan Metin))

Tuymatın tuzak<k>a ilinmiş (Irk Bitig 61. Fal)

Başlandı kani (MIK III 35 a+b B Yüzü)

(U 175 B Yüzü) (T II T 14 A Yüzü)

Körkünür (Mainz 386 A Yüzü)

Könmiş kılıç özike yarlıg boltı (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü)

3.4.6. -(X)r-

Fiilden fiil yapım eklerinden -r- eki, eklendiği sözcüğe ettirgenlik anlamı verir. Moğolistan, Yenisey bölgelerinde ve Kâğıda yazılılarda tespit edilmiştir.

Bo ödke olortum (KT G 1)

(KT G 3) (KT G 4) (KT G 8) (KT G 8) (KT G 8) (KT G 9) (KT G 9) (KT D 1) (KT D 1) (KT D 3) (KT D 5) (KT D 5) (KT D 16) (KT D 16) (KT D 17) (KT D 26) (KT D 26) (KT D 26) (KT D 27) (KT G-D) (KT B) (BK K 1) (BK K 2) (BK K 3) (BK K 6) (BK K 6) (BK K 7) (BK K 9) (BK K 9) (BK D 2) (BK D 2) (BK D 2) (BK D 3) (BK D 3) (BK D 4) (BK D 6) (BK D 6) (BK D 14) (BK D 14) (BK D 14) (BK D 15) (BK D 21) (BK D 21) (BK D 22) (BK D 36) (BK G 9) (BK G 9) (BK G 13) (BK G-B) (T1 B 7 (7)) (T1 G 1 (8))(T1 G 1 (8)) (T1 G 2 (9)) (T1 G 5 (12)) (T1 D 1 (18)) (T1 D 5 (22)) (T1 K 7 (31)) (T1 K 8 (32)) (T1 K 8 (32)) (T1 K 10 (34)) (T2 K 4 (62)) (KÇ D 2 (14)) (KÇ D 12 (24)) (Tes B 6) (Tes B 6) (Tes K 1)(Tes K 2) (Tes K 5) (Tes D 1) (Tes D 4) (Tes D 6) (Ta D 1) (Ta D 1) (Ta D 3) (Ta D 4) (ŞU K 2) (ŞU

K 3) (ŞU K 4) (ŞU D 10) (ŞU B 3) (E 48 / Abakan) (E 109 / Uyük – Oorzak II) (Biger I) (Şirin, 2016a:659) (Baga Hayrhan I) (R. Munkhtulga, 2012:31) (Irk Bitig 1. Fal)(Irk Bitig 4. Fal)(Irk Bitig 28. Fal) (Irk Bitig 57. Fal) (Irk Bitig 61. Fal)

Yırya tarkat buyruk begler **(KT G 1)**

(KT D 3) (KT D 5) (KT D 19) (KT D 38) (BK D 4) (BK D 6) (BK D 16) (BK G 14)(BK G 14) (BK G 14) (Tes G 4) (Ta G 4) (Ta B 6) (Ta B 6) (Ta K 2) (Ta K 3) (HT II 4)(Su 2)(KarB II 2) (E 71 / Podkuninskaya) (Mainz 377 A Yüzü) (Mainz 377 A Yüzü) (Mainz 377 A Yüzü)

Bedizçi kelürtüm **(KT G 11)**

(KT K 1) (KT K 12) (BK K 14) (BK D 25) (BK G 11) (BK G 11) (BK G 11) (BK G 12) (BK G 15) (T2 D 3 (53)) (T2 B 1 (36)) (T2 G 4 (48)) (ŞU D 3) (ŞU G 3) (ŞU B Ek 2) (Ar 1)(E 28 / Altın- Köl I) (Irk Bitig 41. Fal) (U 180) (Or. 8212/76 A Frag. A Yüzü)

adınçığ bark yaraturtum **(KT G 12)**

tizligig sökürmiş **(KT D 2)**

(KT D 15) (KT D 18) (BK K 10) (BK D 13)(BK D 16)

yonaşurtokın için **(KT D 6)**

(BK D 7)

yitürü idmiş **(KT D 7)**

Türük bodun ölüreyin **(KT D 10)**

(KT D 36) (KT D 38) (KT D 40) (KT K 1) (KT K 2) (KT K 7) (BK D 26) (BK D 27) (BK D 28) (BK D 28) (BK D 29) (BK G 1) (BK G 3) (BK G 7) (BK G 9) (T1 B 7 (7)) (T1 D 4 (21)) (T1 K 4 (28)) (T2 B 7 (42)) (KÇ B 5 (5))(KÇ D 6 (18)) (KÇ D 6 (18)) (E 10 / Elegest I) (E 10 / Elegest I) (E 11 / Begre) (E 11 / Begre) (E 25 / Oznaçennaya I) (E 42 / Bay – Bulun I) (E 42 / Bay – Bulun I) (E 44 / Kızıl-Çıraa II) (E 48 / Abakan) (E 48 / Abakan) (E 49 / Bay – Bulun II) (E 98 / Uybat VI) (E 98 / Uybat VI) (Del Uul I) (Şirin, 2016a:658)(Del Uul I) (Şirin, 2016a:658) (Del Uul I) (Şirin, 2016a:658)

udşuru sançdı **(KT D 36)**

(KT K 2)

Tokuz erig egire tokıdı (KT K 6)

(KT K 7) (BK D 31) (E 43 / Kızıl-Çıraa I)

Tutup yügerü kötürti erinç (BK D 10)

Ölürti ulug oglum agrıp yok bolça (BK G 9)

Taloy ügüzke tegürtüm (T1 D 2 (19))

(T2 G 3 (47)) (Irk Bitig 35. Fal)

ewirü bardımız (T1 K 2 (26))

(T1 K 4 (28)) (T1 K 6 (30))

aşangalı? tüşürtümüz (T1 K 3 (27))

(E 28 / Altın- Köl I)

<...> *anta tonhartım* (Ta D 8)

Clauson, *tonhtar-* fiilini *tönder-* fiiline gönderir ve bu maddede *töñit-* fiilinin ettirgenlik biçimi olduğunu belirtir (ED 518b).

Kün tuguru süñüşdüm (ŞU D 1)

Togurgug keçürü (ŞU G 12)

Éterür ertim (KarB II 5)

Ş(a)ş(u)rtı ç(ä)r(i)g k(ä)zi k(ä)m (a)şa (Açıt I) (S.B. Özönder 2000:149)

Köçürü konturu kelir (Irk Bitig 34. Fal)

3.4.7. -ş-

Fiilden fiil yapım ekleri içerisinde işlek bir ek olan -ş- eki eklendiği sözcüğe işteşlik anlamı verir. Moğolistan, Yenisey ve Kâğıda yazılılarda tespit edilmiştir.

Yoñaşurtokın üçün (KT D 6)

(BK D 7)

Süñüş süñüşmiş (KT D 15)

(KT D 18) (KT D 32)(KT D 35) (KT D 37) (KT D 40)(KT K 1)(KT K 1) (KT K 2) (KT K 3)(KT K 4)(KT K 4) (KT K 5)(KT K 6) (KT K 6) (KT K 7) (BK D 13) (BK D 17) (BK D 23) (BK D 25) (BK D 26) (BK D 26) (BK D 27) (BK D 28) (BK D 28) (BK D 29) (BK D 30) (BK D 30) (BK D 30) (BK D 30) (BK D 31) (BK D 32) (BK D 34) (BK D 37) (T1 G 9 (16)) (T1 K 4 (28)) (T2 B 5 (40)) (T2 B 6 (41)) (T2 G 5 (49)) (T2 G 5 (49)) (T2 G 5 (49)) (KÇ B 10 (10)) (KÇ B 11 (11)) (KÇ B 12 (12)) (KÇ D 4 (16)) (KÇ D 5 (17)) (KÇ D 6 (18)) (KÇ D 7 (19)) (KÇ D 10 (22)) (Ta G 1) (Ta G 3) (ŞU D 1) (ŞU D 1) (ŞU D 3) (ŞU D 4) (ŞU D 6) (ŞU G 5)

köl tegin birle sözleşdimiz (KT D 26)

(BK D 21) (A 11 / Mendur – Sokkon III)

udşuru sançdı (KT D 36)

(KT K 2)

ol üç kagan ögleşip (T1 D 3 (20))

(T1 D 3 (20))

Altun yış üze kawışalım (T1 D 3 (20))

(ŞU D 11) (ŞU B 6) (E 145 / Mugur – Sargol III) (T1 D 4 (21))

Atlıgın yamaşdı bıña <...> yorıdı (Ta D 6)

Tekin, fiilin *yama-* fiil kökünden işteşlik eki *-ş-* ile kurulduğunu belirtir ve günümüz Türk yazı dillerinden Uygur ve Özbek Türkçesindeki *yamaş-* ‘katılmak, iltihak etmek, birleşmek’ örneğini verir (1983:813). Sözcük ED’de ve DTS’de yoktur. Her iki sözlükteki *yamaş-* fiili Kâşgarlı’nın verdiği *ol añar ton yamaşdı* örneğindeki bugünkü Türkçede ‘yamamak’ anlamındaki fiildir (DTS 231), (ED 939a) ;(Aydın 2016b:296).

Yılladım bēşinç ay üç yēgirmike kalışdı (Ta G 2)

Ėşim <u>rim azışdı (E 2 Uyuk-Arjan)

Kunçuyum a bökişmedim (E 59 / Herbis – Baarı)

kişi oglın sokuşmış (Irk Bitig 2. Fal)

(Irk Bitig 6. Fal) (Irk Bitig 16. Fal) (Irk Bitig 27. Fal) (Irk Bitig 35. Fal) (Irk Bitig 47. Fal)
(Irk Bitig 49. Fal)

kop esen tükel körüşmiş (Irk Bitig 15. Fal)

Oynaşık (Mainz 403 B Frag. B Yüzü)

Öçeşmişler (U 5 II A Yüzü)

alıg buluşgalı (U 5 II A Yüzü)

3.4.8. -(X)t-

Fiilden fiil yapım ekleri içinde oldukça işlek bir ek olan -t- eki, Moğolistan, Yenisey, Dağlık Altay bölgelerinde ve Kâğıda yazılı metinlerde tespit edilmiştir. Özellikle Moğolistan bölgesi yazıtlarında sık kullanılmıştır.

Sawımın tüketi eşidgil (KT G 1)

(BK K 1) (E 11 / Begre)

Bunça yerke tegi yoritdım (KT G 4)

(KT G 6) (BK K 3) (T1 K 1 (25)) (T1 K 11 (35))

Tüzültüm altun kümüş (KT G 5)

Ança yagutır ermiş (KT G 5)

(BK K 4)

bodunug kop kuwratdım (KT G 10)

(KT D 12) (BK K 7) (ŞU K 5)

kelürtüm bedizet<d>im (KT G 11)

(BK G-B) (KÇ D 12 (24))

adınçığ bark yaraturtum (KT G 12)

törösınçe yaratmış (KT D 13)

(KT D 20) (BK D 1) (BK D 2) (BK D 9) (BK D 12) (BK D 17) (BK G 13) (Tes G 2) (Tes G 3) (Ta B 1) (Ta B 1) (Ta B 2) (Ta B 3) (Ta K 5) (Kaplumbağa altlık (Mo 13) (ŞU D 8) (ŞU D 8) (ŞU D 9) (ŞU D 9) (ŞU D 10) (ŞU D 10) (KarB I/II) (U 5 I A Yüzü) (Or. 8212/78 A (B?) Yüzü)

Sözcükte iki farklı ettirgenlik ekinin olduğu görülmektedir. Bu tespitle ele aldığımız “*yaraturtum*” sözcüğünün taşıdığı ettirgenlik durumu sözcüğün kökünün anlamından kaynaklanmaktadır. Diğer eki söz konusu başlığın altında vermekle birlikte sözcüğün türetim durumu ile ilgili açıklamaya burada yer verdik. Sözcüğün kökü olduğunu düşündüğümüz “*yara-*” yapısının iki farklı anlamı olduğunu buradaki bağlamında taşıdığı anlamı da yaygın olanın aksine diğer anlamıyla verdiğini Galip Güner, söz konusu makalesinde şöyle açıklamaktadır: O zaman “halk etmek, yaratmak” anlamındaki yarat- fiilinin yapısı ne olabilir? Biz, bu fiilin Türkçede çok çeşitli türevleri olan ve “parlamak, ışık saçmak” anlamına gelen **ya-* fiilinden türediği kanaatindeyiz (krş. *ya-n-* “yanmak”, *ya-k-* “yakmak”, *ya-l-* “alevlenmek, parlamak”, *ya-ş-* “parlamak”, **yar+u-* “parlamak” vb. Ayrıca bk. Özkan 2003). Bu fiilden **yar+* “ışık” ismi türemiş (bk. Erdal 1978: 88) ve ardından Türkçede isimlerden “olma” bildiren geçişsiz fiiller türeten +A eki vasıtasıyla **yara-* “parlamak” ve -t- ile yarat- fiili ortaya çıkmıştır. Eski Uygur Türkçesinde “yaradılış, tabiat” anlamlarına gelen yaraş (<**yara-* “parlamak” ş+) ve yaraşı (< **yara-* “parlamak” ş-ı+) kelimelerinin de Clauson’un iddia ettiği gibi yara- “uygun, faydalı olmak” fiilinden değil (ED 956a) yarat- ile aynı kökten geldiğini düşünüyoruz. Azerbaycan Türkçesinde geçen yaran- fiili de bu bağlamda belirleyici bir yere sahiptir.

Bu lehçede iki farklı yaran- vardır:

1- yaran- : “Meydana gelmek, türemek, doğmak.”

2- yaran- : “Bir kimsenin hoşuna gitmek için tavırlarını, hareketlerini onun istek ve arzularına göre uydurmak, uydurmaya çalışmak, yaltaklanmak.” (Altaylı 1994-II: 1222). (akt:Güner 2012: 1418)

Taş tokıtdım (KT G 12)

(KT G 13) (KT G 13) (KT G 13) (BK K 15) (BK K 15) (Ta B 2)(Ta B 3) (ŞU D 8)(ŞU D 9)

Ölüreyin urugsıratayın (KT D 10)

Ëlligig Ëlsiretmiş (KT D 15)

(KT D 18) (BK D 13)

Kaganlığı kagansıratmış (KT D 15)

(KT D 18) (BK D 13)

Kelip yaña eledi (KT D 23)

(BK D 19) (T1 K 8 (32)) (E 28 / Altın- Köl I) (E 29 / Altın – Köl II)O. 1. (Rusyada Bulunan Metin))

Kagan olortdı erinç (KT D 26)

(KT B) (BK D 21) (KÇ D 12 (24)) (Tes D 4)

Bodun adak kamşatdı (KT K 7)

(BK D 30)

Köl tegin ewig başlayu akıt<d>ımız (KT K 8)

Emgetmeñ tolgatmañ <...> (BK K 13)

Emgetmeñ tolgatmañ <...> (BK K 13)

[ö]giriş sewiniş tonıtmiş (BK D 2)

Kim artatı udaçı erti (BK D 19)

(Ta D 5) (Irk Bitig 59. Fal)

Tugla ügüzüg yüzüti keçip (BK D 30)

Oza yaña keligme süsin agıt<d>ım (BK D 31)

(KÇ D 7 (19))

anta sançdim yawritdim (BK D 31)

anı añıtayın tēp süledim (BK D 41)

kaganıma ötünüp sületdim (T1 D 1 (18))

(T2 B 8 (43)) (T2 D 3 (53)) (O D 7 (7))

<i>usın buntutu yurtda yatu kalur erti</i>	(T1 D 2 (19))
<i>añar aytıp bir atlıg barmış</i>	(T1 D 7 (24))
(T2 B 9 (44)) (T2 G 3 (47))	
<i>atlat tédim</i>	(T1 K 1 (25))
<i>ak termel keçe ugur kalıtdım</i>	(T1 K 1 (25))
<i>anı yoglatayın tédi</i>	(T1 K 7 (31))
(KÇ D 12 (24)) (KÇor 14)	
<i>edgüti urgıl basıtma têmış</i>	(T1 K 10 (34))
<i>tün akıtdımız</i>	(T1 K 11 (35))
<i>kızıl kanım tóküti</i>	(T2 D 2 (52))
<i>arkuy karagug ulgartdım</i>	(T2 D 3 (53))
<i>tügünlüg atıg yügürtmedim</i>	(T2 D 4 (54))
<i>türük bilge kagan eliñe bititdim</i>	(T2 D 8 (58))
<i>anta étitdim çıt anta tokıtdım</i>	(ŞU D 8)
(ŞU G 10)	
<i>basımıl yağıdıp ewimerü bardı</i>	(ŞU G 4)
<i>bay balık yapıtı bértim</i>	(ŞU B 5)
<i>kasuy? kara başıg yaylat<d>ım</i>	(HT II 3)
<i>er özin alıtı kılmadıñ özlük at özin</i>	(E 28 / Altın- Köl I)
<i>üç arguy art<d>ım</i>	(E 42 / Bay – Bulun I)
<i>esizni sözletı bitiyür ben</i>	(Adrianov Koleksiyonu’ndan Bir Yazıt)
(A 11 / Mendur – Sokkon III)	
<i>Ş(a)ş(u)rtı ç(ä)r(i)g k(ä)zi k(ä)m (a)şa</i>	(Açıt I) (S.B. Özönder 2000:149)

<i>atasın anasın ulatı kaldım</i>	(Talas III)
(Talas IX) (Or. 8212/77 A (B?) Yüzü)	
<i>*toruk at semriti yerin öpen yügürü barmış</i>	(Irk Bitig 16. Fal)
<i>ödmeñ körmeñ ürkiütmeñ</i>	(Irk Bitig 21. Fal)
<i>kudrukın tügüp tigret</i>	(Irk Bitig 50. Fal)
<i>yazıg kudi yadrat</i>	(Irk Bitig 50. Fal)
<i>topulgınça teritzün</i>	(Irk Bitig 50. Fal)
<i>erklig savçı törütmiş</i>	(Irk Bitig 55. Fal)
<i>yılka tegmişig yıdıtmayın</i>	(Irk Bitig 59. Fal)
<i>maña ayıtmañ tedi</i>	(Mainz 388 B Yüzü)
<i>teg[i...]tüp têm[iş...]</i>	(U 179)
<i>adartu umaz</i>	(T II T 14 A Yüzü)
(T II T 14 A Yüzü)	
<i>yartımlık erür</i>	(Or. 8212/77 A (B?) Yüzü)

3.4.9. -tUr-

Ettirgenlik anlamı veren -tUr- eki, Moğolistan, Yenisey ve Dağlık Altay bölgelerinde tespit edilmiştir.

<i>yımşak agısıña arturup</i>	(KT G 6)
<i>adınçığ bediz urturtum</i>	(KT G 12)
(KT G 12) (Ar 3)	
<i>başlıgıg yüküntürmiş</i>	(KT D 2)
(KT D 15) (KT D 18) (BK D 13) (BK D 16) (BK K 10) (BK D 3)	
<i>tegi konturmuş</i>	(KT D 2)

(KT D 21) (KT D 21) (BK D 4) (BK D 17) (BK D 18) (E 100 / Bayan – Kol) (Irk Bitig 34. Fal)

az erin ertürü ı<d>tımız (KT D 40)

yanturu sakıntım (KT K 11)

(T2 G 1 (45))

yog ertürtümüz (KT K-D)

(BK K 10) (BK G 10)

at üze bintüre karıg sökdüm (T1 K 1 (25))

ıgaç tutunu agturtum (T1 K 1 (25))

bulçuka tañ üntürü tegdimiz (T1 K 11 (35))

yaraklıg yağıg yeltürmedim (T2 D 4 (54))

<...> *agıntırtı uygur kanım tutulm[ış]* (Tes B 4)

üç oğlanımın ulga<d> turu umadım a (E 59 / Herbis – Baarı)

eki at azdurtı (A 18 / Bar-Burgazı I)

kün orto yütürüp (Irk Bitig 24. Fal)

3.4.10. -(X)z

Ettirgenlik anlamı veren -z eki, Köl Tegin, Tes ve Tariat yazıtlarında tespit edilmiştir.

tutuztı ekisin özi altızdı (KT D 38)

(KT D 38)

akıza ucuz kölke atlığın töke barmış (Tes K 3)

(Ta D 2)

Türk Runik harfli metinlerde *ak-* fiili tanıklanmamıştır. Bunun yanında *ak-* fiilinin türevleri kullanıldığına göre *ak-* fiilinin de olması gerekir. Ör. *akit-* “akın ettirmek” (KT K 8 T 35). Ta K 1’de *akınçu alp bilge çigşi* adındaki *akınçu* sözcüğünde, *ak-* fiilinin üzerinde –

(X)nçU+ eki olmalıdır (Aydın, 2018:94). Erdal, bu ek için: *alkınçu, erinçü, inançu, ilinçü kalınçu, üzlünçü* örneklerini verir (OTWF 285-290).

Uygur yazıtlarından ikisinde tanıklanan *akız-* fiili, *-z-* ettirgenlik ekiyle; *akit-* (KT ve T) biçiminde ise *-t-* ettirgenlik ekiyle yapılmıştır. *akız-* biçimi Uygur metinlerinde de tanıklanmamıştır(Aydın, 2018:94). TT III, 163'te tanıklanan *akit-* 'fliessen lassen' (Bang, Gabain 1931:465) biçimi *akit-* fiilinin asıl anlamının bu olduğunu ortaya koymakla birlikte, runik dönemde kullanılan bu anlamın metaforik olduğunu söylemek gerekir (Aydın, 2018:94).

Tekin, Tes yazıtındaki bu biçimden hareket ederek Tariat yazıtında aynı ifadeyi daha önce yanlış okuduğunu belirtip doğru biçimin *akız-* ve zarf-fiil eki *-a* ile *akıza* olması gerektiğini belirtir (1990:392).

Türkçenin sonraki dönemlerinde de *ak-* fiilinin ettirgenlik biçimi, ancak temel anlamı ile kullanılmıştır. Örneğin *Lugat-i Nevaiyye*'de *akızdı, akızdıñ, akızmak, ve akızur* maddelerinde *ak-* fiilinin ettirgenlik biçimi bulunmakta olup anlamı, suyun akmasıdır (Kaçalın, 2010:132). *akız-* fiili ve *akıza* zarfı, eğer harf teşhisinde veya okuma ve anlamlandırmada bir hata yoksa Uygur dönemi yazıtlarının söz varlığı için önemli bir veridir(Aydın, 2018:94). Ayrıntı için (Aydın, 2016:288).

etizdim e erden?

(E 15 / Çaa-Höl III)

utuzmaduk yana

(Irk Bitig 29. Fal)

4. SONUÇ

Çalışmaya konu olan veri malzemesi, Türk Runik harfli metinler kapsamında altı ayrı başlık altında değerlendirilmiştir. Bu başlıklar sırasıyla; Moğolistan, Yenisey, Dağlık Altay, Tanrı Dağı (Kırgızistan), Çin Halk Cumhuriyeti Bölgesi ve Kâğıda yazılı runik harfli metinlerdir. Eski Türk yazıtlarına ek olarak runik harfli metinler olması dolayısıyla Kâğıda yazılı runik harfli metinler de çalışmaya dahil edilmiştir. Buradaki amaç Türk dilinin eski Türkçe dönemi içerisindeki bu dönem malzemelerinin gramatikal açıdan incelenmiş olmasıdır.

Söz yapımı incelemesi kuşkusuz -Türk dili her ne kadar eklemeli bir dil olsa da- yapım ekleri yoluyla türetmeden ibaret değildir. Türk runik harfli metinler içerisinde gerek birleşik yapılar gerek ikilemeler (yineleme) olsun ekleme dışında birçok söz yapımı örneği bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada odaklanılmak istenen nokta yapım ekleri morfolojisi üzerinden türetim birimlerinin etimolojik yapılarına inmek olmuştur. Daha açıklayıcı bir ifadeyle genel olarak yapım ekleri üzerinde durmakla birlikte yapım eklerinin tespitinde etimolojik çözümlenmeden yararlanılarak sözcük merkezli bir söz yapımı çalışması ortaya konmak istenmiştir. Söz yapımında nihai aşama olarak görülen sözlükselleşme hadisesinin incelenen dilin son evresinde yani yaşayan dilde ele alınmasının uygunluğuna paralel olarak aynı şekilde ele alınan metinlerin mevcut ilk metinler olduğu göz önüne alınırsa artsüremli bir bakış açısıyla söz yapım sürecinin arkaik kısmının etimolojik süreçler olarak değerlendirmek ve bu maksatla etimolojik süreçlere -özellikle ihtiyaç duyulan sözcüklerde- girmek doğru olacaktır.

İncelemeden elde edilen verinin niceliği iki başlık üzerinden değerlendirilmiştir. Dört ana başlıkta değerlendirilen verilerden ilkinin başlığı İsimden İsim Yapım Ekleri başlığı altında toplam iki yüz on üç sözcük üzerinde yirmi üç ek tespit edilmiştir. İkinci ana başlık İsimden Fiil Yapım Ekleri başlığı altında toplam doksan altı sözcük üzerinde on iki ek tespit edilmiştir. Üçüncü ana başlık fiilden isim Yapım Ekleri başlığı altında toplam altı yüz dokuz sözcük üzerinde otuz sekiz ek tespit edilmiştir. Dördüncü ana başlık Fiilden Fiil yapım Ekleri başlığı altında iki yüz altmış bir sözcük üzerinde on bir ek tespit edilmiştir.

4.1. Ekler ve Geçtiği Bölgeler

Tablo 4.1. İsimden isim

İSİMDEN İSİM			
+Aş	1 Moğolistan	+IIg	96 Moğolistan 33 Yenisey 8 Dağlık Altay 7 Tanrı Dağı 75 Kâğıda Yazılı
+çI	27 Moğolistan 3 Yenisey 7 Kâğıda Yazılı	+I(X)k	39 Moğolistan 4 Yenisey 1 Dağlık Altay 2 Tanrı Dağı 14 Kâğıda Yazılı
+çUk	2 Moğolistan	+mAn	3 Moğolistan
+ç	5 Moğolistan 10 Yenisey 1 Dağlık Altay 9 Tanrı Dağı	+nç/t	45 Moğolistan 2 Yenisey 12 Kâğıda Yazılı
+daş	18 Yenisey	+rAk	2 Yenisey
+dem	3 Moğolistan 57 Yenisey 3 Kâğıda Yazılı	+sIg	11 Moğolistan 1 Dağlık Altay
+DI	14 Moğolistan 1 Dağlık Altay 7 Kâğıda Yazılı	+sIz	35 Moğolistan 10 Yenisey 5 Kâğıda Yazılı
+gU	19 Moğolistan 8 Yenisey 3 Dağlık Altay 52 Kâğıda Yazılı	+TAg	8 Moğolistan 2 Yenisey 6 Kâğıda Yazılı
+II	3 Moğolistan 3 Kâğıda Yazılı	+tIr	1 Moğolistan 1 Kâğıda Yazılı
+kAn	34 Moğolistan	+un	266 Moğolistan 29 Yenisey 1 Kâğıda Yazılı
+kña	2 Moğolistan	+z	3 Moğolistan
+II	12 Moğolistan 3 Yenisey 3 Kâğıda Yazılı		

Tablo 4.2. İsimden fiil

İSİMDEN FİİL			
+A-	29 Moğolistan 4 Yenisey 2 Dağlık Altay 1 Çin 5 Kâğıda Yazılı	+urKA-	2 Moğolistan
+Ad-	10 Moğolistan	+IA-	117 Moğolistan 18 Yenisey 5 Dağlık Altay 1 Çin 32 Kâğıda Yazılı
+(A)r-	1 Kâğıda Yazılı	+rA-	3 Kâğıda Yazılı
+gAr-	7 Moğolistan 1 Kâğıda Yazılı	+sIrA-	9 Moğolistan 2 Yenisey
+I-	43 Moğolistan 16 Yenisey 11 Dağlık Altay 2 Çin 5 Kâğıda Yazılı	+U-	6 Moğolistan 1 Yenisey 1 Tanrı Dağı 4 Kâğıda Yazılı
+(I)k-	24 Moğolistan		

Tablo 4.3. Fiilden isim

FİILDEN İSİM			
+(X)ç	43 Moğolistan 13 Yenisey 4 Dağlık Altay 5 Tanrı Dağı 6 Kâğıda Yazılı	+(X)n	20 Moğolistan 1 Yenisey 4 Kâğıda Yazılı
+gA	83 Moğolistan 11 Yenisey 1 Tanrı Dağı 1 Çin 9 Kâğıda Yazılı	+nçI/U	3 Moğolistan 9 Yenisey 1 Tanrı Dağı 1 Kâğıda Yazılı
+gAç	17 Moğolistan	+U	2 Moğolistan
+gAk	1 Moğolistan	+z	9 Moğolistan 2 Kâğıda Yazılı
+gAlI	10 Moğolistan 3 Dağlık Altay 2 Kâğıda Yazılı	+mA	6 Moğolistan 1 Dağlık Altay 2 Kâğıda Yazılı
+GInçA	1 Yenisey 1 Kâğıda Yazılı	+mAK	5 Moğolistan 1 Yenisey
+GU/I	12 Moğolistan 8 Yenisey 6 Dağlık Altay 2 Tanrı Dağı 16 Kâğıda Yazılı	+(X)ş	28 Moğolistan 4 Yenisey 2 Çin 2 Kâğıda Yazılı
+gUçI/+gAçI	5 Moğolistan 3 Kâğıda Yazılı	+çI	2 Kâğıda Yazılı
+(X)g	65 Moğolistan 20 Yenisey 5 Dağlık Altay 5 Tanrı Dağı 2 Çin 33 Kâğıda Yazılı	+DAçI	7 Moğolistan 1 Yenisey 1 Dağlık Altay
+I	2 Moğolistan	+gAn	10 Moğolistan 6 Kâğıda Yazılı
+(X)k	175 Moğolistan 12 Yenisey 1 Dağlık Altay 4 Tanrı Dağı 1 Çin 33 Kâğıda Yazılı	+DOK	107 Moğolistan 8 Yenisey 1 Dağlık Altay 1 Tanrı Dağı 10 Kâğıda Yazılı
+I	39 Moğolistan 8 Yenisey 8 Kâğıda Yazılı	+(X)gmA	28 Moğolistan 1 Kâğıda Yazılı
+m	3 Moğolistan 3 Yenisey 2 Kâğıda Yazılı	+mAz	6 Moğolistan 2 Tanrı Dağı 4 Kâğıda Yazılı
+man	1 Moğolistan	+(X)r	13 Moğolistan 3 Dağlık Altay

+mAzkAn	2 Kâğıda Yazılı	+mİş	42 Moğolistan 3 Yenisey 1 Dağlık Altay 12 Kâğıda Yazılı
+sİk	31 Moğolistan 1 Dağlık Altay 1 Tanrı Dağı	+A	96 Moğolistan 8 Yenisey 15 Kâğıda Yazılı
+I	59 Moğolistan 4 Yenisey 2 Tanrı Dağı 9 Kâğıda Yazılı	+matı(n)	5 Moğolistan 1 Yenisey 6 Kâğıda Yazılı
+p	226 Moğolistan 13 Yenisey 14 Dağlık Altay 1 Tanrı Dağı 27 Kâğıda Yazılı	+pan	14 Moğolistan 2 Yenisey 2 Dağlık Altay 35 Kâğıda Yazılı
+U	123 Moğolistan 15 Yenisey 1 Dağlık Altay 1 Tanrı Dağı 32 Kâğıda Yazılı	+yIn	39 Moğolistan

Tablo 4.4. Fiilden fiil

FİILDEN FİİL			
-gUr	5 Moğolistan 2 Kâğıda Yazılı	-(X)r-	174 Moğolistan 19 Yenisey 13 Kâğıda Yazılı
-(X)k-	4 Moğolistan	-ş-	71 Moğolistan 3 Yenisey 1 Dağlık Altay 11 Kâğıda Yazılı
-(X)l-	43 Moğolistan 69 Yenisey 12 Dağlık Altay 5 Tanrı Dağı 10 Kâğıda Yazılı	-(X)t-	103 Moğolistan 6 Yenisey 1 Dağlık Altay 2 Tanrı Dağı 1 Çin
-mA	81 Moğolistan 82 Yenisey 1 Dağlık Altay 3 Tanrı Dağı 17 Kâğıda Yazılı	-tUr-	28 Moğolistan 2 Yenisey 1 Dağlık Altay 2 Kâğıda Yazılı
-(X)n-	124 Moğolistan 32 Yenisey 4 Dağlık Altay 5 Tanrı Dağı 36 Kâğıda Yazılı	-(X)z	4 Moğolistan 1 Yenisey 1 Kâğıda Yazılı

Tablo 4.5. Bölgeler

Bölgeler	Ekler				
	İsimden İsim	İsimden Fiil	Fiilden İsim	Fiilden Fiil	Toplam
Moğolistan	629	247	1326	637	2839
Yenisey	181	41	146	214	582
Dağlık Altay	15	18	44	20	97
Tanrı Dağı	18	1	27	15	61
Çin	-	4	6	1	11
Kâğıda Yazılı	189	51	285	92	617
Toplam	1032	362	1834	979	4207

5. KAYNAKÇA

Ağca, Ferruh, (2021). Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Aksan, Doğan, (2014). En Eski Türkçenin İzlerinde, Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Alimov, Rysbek, (2014). Tanrı Dağı Yazıtları, Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme, Kömen Yayınları, Konya

Alkaya, Ercan, (2008). Eski Türkçe -qıña Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımları Üzerine, Turkish Studies, Volume 3/4 – Summer.

Alkaya, Ercan, (2011). -gAll ekinin Sibiryta Tatar Türkçesindeki Kullanımı Üzerine, Turkish Studies, volume:6/3, Summer.

Alkaya, Ercan, (2020). Eski Türkçe ‘-DAÇI’ Ekinin Mişer Tatar Ağızlarında Kullanımı Üzerine, VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı: 24-28 Eylül 2012, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Alyılmaz, Cengiz, (2003). Moğolistan’da Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Ait Bazı Eserler ve Buldukları Yerler, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 21:181-199.

Alyılmaz, Cengiz, (2013a). Karı Çor Tegin Yazıtı, Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, sayı:2/2, s:1-61.

Alyılmaz, Cengiz, (2013b). Yorçı Yazıtı, Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, sayı:2/3, s:29-46.

Alyılmaz, Cengiz, (2015). İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri, Atatürk Üniversitesi yayınları No:1063, Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları No:2, Araştırma serisi No:1.

Alyılmaz, Cengiz, (2021). Bilge Tonyukuk Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Arat, Reşit, Rahmeti, (1979). Kutadgu Bilig III İndeks, hazırlayan: Kemal Eraslan – Osman F. Sertkaya – Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul.

Atalay, Besim, (1992). Divanü Lugat-it Türk Tercümesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Aydemir, Hakan, (2015). “Yılan” Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine Bir Not, Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya Mirsultan Osman’ın Doğumunun 85. Yılına Armağan, Ed.: Aysima Mirsultan – Mihriban Tursun Aydın – Erhan Aydın, Konya, 2014: Kömen Yayınları

Aydın, Erhan, (2008). Ongi Yazıtı Üzerine İncelemeler. İlmî Araştırmalar 25:21-38.

Aydın, Erhan, (2011). Remarks on Katun in the Yenisei Inscriptions, AOH 64/3:251-256).

Aydın, Erhan, (2013a). Hoyto-Tamır (Tayhar Çuluu) Yazıtlarının Türkçenin Söz Varlığına Katkıları. Hatice Şirin User – Bülent Gül (editör): Yalım Kaya Bitigi, Osman Fikri Sertkaya Armağanı. Ankara: TKAE, 147-152.

Aydın, Erhan, (2013b). Olon Nuur / Galuut (Moğolistan) Yazıtı Üzerine Notlar. Bülent Gül (editör): Bengü Beläk, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ankara: TKAE, 123-130.

Aydın, Erhan, (2015). Moğolistan'daki Runik Harfli Eski Türk Yazıtlarının Envanter Sorunları ve Bir Numaralandırma Denemesi, Aysima Mirsultan / Mihriban Tursun Aydın / Erhan Aydın (editörler), Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya, Festschrift in honor of Mirsultan Osman on the Occasion of His 85. Birthday, Konya Kömen, 53-74.

Aydın, Erhan, (2016a). Eski Türk Yer Adları, Bilge Kültür sanat Yayınları, İstanbul.

Aydın, Erhan, (2016b). Dialectal Elements in the Vocabulary of the Uyghur Khanate Inscriptions, AOH 69/3:285-300.

Aydın, Erhan, (2016c). Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri, TDAYB 59/2:5-26.

Aydın, Erhan, (2016d). Eski Türk Yazıtlarında Bitkiler ve Hayvanlar. TK 2016/1:1-51.

Aydın, Erhan, (2017). Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor, İstanbul:Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Aydın, Erhan, (2018a). Uygur Yazıtları, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Aydın, Erhan, (2018b). Taşa Kazınan Tarih, İstanbul: Kronik Yayınları.

Aydın, Erhan, (2019). Sibirya'da Türk İzleri – Yenisey Yazıtları, İstanbul: Kronik Yayınları.

Aydın, Erhan, (2019). Uygur Yazıtlarının Eski Türkçenin Söz Varlığına Katkıları, Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları, Editör: Şaban Doğan, Kesit Yayınları, İstanbul.

Aydın, Erhan, (2021). Eski Türk Yazıtlarındaki *Örgin* Sözcüğü Üzerine, Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Bahar 2021 / 1: 7-14.

Badam, Azzaya, (2010). Moğolistan'daki Runik Yazıtlar, Türkbilig, 20:67-81.

Badam, Azzaya, (2012). ЯМААН УСНЫ ХАНЫН ХАДНЫ БИЧЭЭС, Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı, (Ed.) Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, s. 93-97.

Badam, Azzaya, (2012). Taikhar Çuluu Yazıtı, Türkbilig, 23:61-68.

Bang, W, Gabain A. (1931). Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte, Berlin.

Bang, W. (1980). Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934), çev: Şinasi Tekin, Erzurum, Atatürk Üniversitesi.

- Bang, W. (1993). Gewagte Türkische Worterklärungen, MSFOu 67:35-41.
- Barutçu, Özönder, Sema, (1983). Kül Tigin mi? Köl Tigin mi?, Türk Dünyası Araştırmaları 22, 101-104.
- Barutçu, Özönder, Sema, (2000). Eski Türk Çağı Kaya Yazıtları: I Örük Yazıtı, II Hangiday Yazıtı, III Arhanan Yazıtı, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt II, Bahar Sayısı: 1, Ankara.
- Barutçu, Özönder, Sema, (2000). Eski Türk Çağı Yazıtları: I. Açı Yazıtları I-II, II Yamanı Us Kaya Yazıtı, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt II, Güz Sayısı: 2, Ankara.
- Barutçu, Özönder, Sema, (2002). Eski Türklerde Dil ve Edebiyat, Türkler (yayımlayanlar: Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayıncılık, Ankara.
- Barutçu, Özönder, Sema, (2006). Çöyr Yazıtı, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 3, Eylül, Makale #46, s. 108-124, Ankara Üniversitesi
- Battulga, T. (2005). Mongolın Runi Biçgiyn Baga Dursgaluud, Corpus Scriptorum, Tomus I, Ulan Baatar.
- Bazin, L. (1948). Un Texte Proto-Turc du IVe siecle: Le Distique Hiong-nou du "Tsin-chou", Oriens, 1/2: 208-219.
- Bazin, L. (1993). Quelques remarques d'Epigraphie Turque ancienne. TdA 3:33-41.
- Berta, Á. (2002). Yelme ve bıña, hazırlayan: Nurettin Demir, Emine Yılmaz, Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları, 129-139, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Berta, Á. (2010). Sözlerimi İyi Dinleyin, Türk Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını, çev: Emine Yılmaz, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Brockelmann, Carl, (1954). Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatursprachen Mittelasiens, Leiden: E. J. Brill.
- Clark, L. V. (1977). Mongol Elements in Old Turkic?, JSFOu 75:110-168.
- Clauson, G. (1959). The earliest Turkish loan words in Mongolian, CAJ 4:174-187.
- Clauson, G. (1960/1999). Turk, Mongol, Tungus. AM (New Series) 8/2: 105-123. Türkçesi: Türk, Moğol, Tunguz. çev: Eşref Özbilen, TDA 118, 1999, 81-96.
- Clauson, G. (1967). Eski Türkçe Üzerine Üç Not, Türkçeye çev: Ahmet Levendoğlu, TDAYB 1966:19-37.
- Clauson, G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish, Oxford University Press.
- Clauson, G. (2007). Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler, çev: Uluhan Özalan, Dil Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı 1, Güz, 185-196.

- Courteille, A, P. de (1972). Dictionnaire Turk-Oriental, Amsterdam:Philo.
- Dankoff, R., Kelly, J. (1985). Compendium of the Turkic Dialects. Cambridge: Harvard University.
- Doerfer, G. (1963-1975). Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I, II, III, IV. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Ekici, İsmail, (2022). Eski Türkçedeki +(X)ç ve Türkiye Türkçesindeki +(X)ş Küçültme Eki Arasındaki Yapısal ve Anlamsal Paralellikler, Dil Araştırmaları, yıl:16, Güz/sayı:31.
- Erdal, Marcel, (1978). Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar, TDAYB, 1977:87-119.
- Erdal, Marcel, (1991). Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdal, Marcel, (1993). The Runic Graffiti at Yar Khoto, Türk Dilleri Araştırmaları 3, 87-108.
- Erdal, Marcel, (1998). Eine unbekannte Jenissei-Inschrift aus der Adrianov Kollektion. J. P. Laut – M. Ölmez (hazırlayan): Bahşı Ögdisi. (Festschrift für Klaus Röhrborn Armağanı). Freiburg – İstanbul: Simurg, 83-96.
- Erdal, Marcel, (2004). A Grammar of Old Turkic, Leiden-Boston:Brill.
- Eren, H. (1999). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara, Bizim Büro Yayınları.
- Esztergár, M. (1963). Words pertaining to Housing and Dwelling in the Altaic Languages, D. Sinor (ed.): Aspect of Altaic Civilization (Proceedings of the Fifth Meeting of the PIAC, Held at Indiana University, June 4-9, 1962, Bloomington: Indiana University, 33-43.
- Gabain, A. Von (1950). Steppe und Stadt im Leben der ältestenTürken, Der Islam 29:30-62.
- Gabain (1970). Historisches aus den Turfan-Handschriften. Acta Orientalia 32, 115-126.
- Gabain, A. Von (1988). Eski Türkçenin Grameri, çev: Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Giles, Herbert, A. (1912). A Chinese – English Dictionary, Second Edition, Revised, Enlarged, Kelly & Walsh, Limited, Shangai, Hongkong, Singapore, & Yokohama. Bernard Quaritch II Grafton Street, London, W.
- Giraud, R. (1961). L’Inscription de Baïn Tsokto. Paris: Librairie d’Amerique et d’Orient.
- Gülensoy, Tuncer, (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Hamilton, J, R. (1986). Manuscripts Ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen- Houang. vol. 1. Paris: Peeters.

Hamilton, J. R. (1997). Tokuz Oguz On Uygur, çev: Yunus Koç-İsmet Birkan, TDiA 7:187-232.

Hamilton, J. R. (1998). Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması; İyi ve Kötü Prens Öyküsü, çev: Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Hauenschild, I. (2003). Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari, Eine Untersuchung aus sprach-und kulturhistorischer Sicht. Wiesbaden, Harrassowitz.

Heissig, W. (1990). New Material on East Mongolian Shamanism, Asian Folklore Studies, 49:223-233.

Polat, Hulusi, (2021). Türk Runik Harfli Metinlerin Çekim Morfolojisi, T.C. İnönü Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Malatya.

Kaçalin, Mustafa, (2010). Niyāzī, el-lugātu'n-nevā'iyye ve'l-istişhādātu'l-cagatā'iyye, Nevāyī'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Karacan, Neslihan, (2022). Dilbilgiselleşme Açısından Eski Türkçede 'Teg' Edatıyla Oluşmuş Edat Öbeklerinin İşlevleri, RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (27), Nisan, 284-293.

Kempf, B. (2004). Old-Turkic Runiform Inscriptions in Mongolia: An Overview, Turkic Languages, 8/1:41-51.

Klyashtorny, S. G., Tryjarski, E. (1990). An improved edition of the Arkhanen inscription. Rocznik Orientalistyczny 47/1: 63-68.

Konkabayev, Kadıralı; Useyev, Nurdin; Şabdaneliyev Negizbek (2015). Altay Cumhuriyeti'ndeki Eski Türk Yazıtları Albümü, Türk Akademisi Uluslararası Teşkilatı, Gılım Yayınevi, Astana.

Kormuşin, İgor, V. (2001). Kuzey Tuva Ögök-Turan Vadisindeki Göktürk Anıtlarının Bazı Özellikleri, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 257-261.

Kormuşin, İgor, V. (2017) Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları, Metinler ve İncelemeler, çev: Rysbek Alimov Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kormuşin, İgor; Mozioglu, Emine; Alimov Risbek; Yıldırım, Fikret (2016). Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda yazılı Runik Belgeler, Bilgesu Yayıncılık, Ankara.

Li, Yong-Song, (2004). Türk Dillerinde Son Takılar, TDAD:40, İstanbul.

Li, Yong-Song, (2018). On *bidgWčlr* in the 3RD Line of the South Side of the Şine-Usu Inscription, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten.

Menges, K. H. (1958). A Note on the Compound Titles in the Proto-Bulgarian Inscriptions, Byzantion, 28:441-453.

Mert, Osman, (2009). Ötüken Uygur Dönemi yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us, Belen Yayıncılık, Ankara.

Mozioglu, Emine (2015). Runik Harfli Dağlık Altay Bölgesi Yazıtları, T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Programı, yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Mozioglu, Emine, (2016). Yenisey, Altay, Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler, Igor Kormuşin, Rysbek Alimov, Fikret Yıldırım; Bilgesu Yayınları, Ankara.

Munkhtulga, R, (2012). Baga Khairkhan'daki Eski Türk Yazıtları, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 1/1, s. 26-35, TÜRKİYE.

Nadalyayev, V. M. – Nasilov, D. M. – Tenişev, E. R. – Şçerbak, A. M. (1969). Drevnetyurkskiy Slovar', Leningrad: Akademiya Nauk: SSSR.

Olgaç, Hilal, (2020). Eski Türkçede Fonksiyonel Açından Varlık Eki, T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Orkun, Hüseyin, Namık, (1941). Eski Türk Yazıtları IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.

Orkun, Hüseyin, Namık, (2011). Eski Türk Yazıtları, Birleştirilmiş 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Osawa, T. (2014). ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ ПРОЧТЕНИЕ ДРЕВНЕТЮРКСКОЙ РУНИЧЕСКОЙ НАДПИСИ НА АРФЕ, КЛАССИФИЦИРОВАННОЙ КАК МУЗЫКАЛЬНЫЙ ИНСТРУМЕНТ ИЗ СЕВЕРО-ЗАПАДНОЙ МОНГОЛИИ, ДРЕВНЯЯ ИСТОРИЯ И ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА, УДК 902.2.

Ölmez, Mehmet, (1995). Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (1), Türk Dilleri Araştırmaları 5:227-229.

Ölmez, Mehmet, (2015). Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi, Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Bilgesu Yayınları, Ankara.

Ölmez, Mehmet, (2018). Preliminary Readings and Notes On The Ancient Turkic Inscription From The Hirgisiyn Ovoo Area In Mongolia, Russian Turcology, Committee of Russian Turcologists Russian Academy of Sciences Institute of Linguistics Department of Historical and Philological Sciences, Moscow.

Özyetgin, Melek, (2005). Altın Orda Hanı Toktamış'ın Bik Hâci Adlı Kişiyeye Verdiği 1381 Tarihli Tarhanlık Yarlığı, Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler, 37-58, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Perlee, H. (1968). Karta runičeskih pis'menna territorii MNR. Studia Museologica 1/1-8:10-12.

- Poppe, N. (1973). Über die Bildungssuffixe der mongolischen Bezeichnungen der Körperteile, UAJb, 45:223-243.
- Poppe, N. (1992). Moğol Yazı Dilinin Grameri, çev: Günay Karaağaç, İzmir Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Ragagnin, E. (2010). Traces of Old Turkic *ančip* and *inčip* in Altaic Languages. Trans-Turkic Studies, Festschrift in Honour of Marcel Erdal, İstanbul, TDAD:49, 299-314.
- Ramstedt, G. J. (1913). Zwei Uigurische runeninschriften in der Nord-Mongolei. JSFou 30/3:1-63.
- Ramstedt, G. J. (1976). Kalmückisches Wörterbuch, Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- Räsänen, Martti (1957). Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen, Helsinki: Studia Orientalia.
- Räsänen, M. (1969). Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen, Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- Rıgdılın, E. R. (1956). Podkuninskaya runičeskaya nadpis, Epigrafika Vostoka, No:11, 59-62.
- Röhrborn, Klaus, (1979). Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung 2, *agrıglan- - anta*, Wiesbaden.
- Rybatzki, V. (1997). Die Toñukuk-Inschrift. Szeged: Studia Uralo-Altaica.
- Rybatzki, V. (2011). Classification of Old Turkic loanwords in Mongolic. Ötüken'den İstanbul'a, 185-202.
- Schulz, Peter (1978), "Verbalnomina und Konverbien als adverbiale Ergänzungen im Alttürkischen", Justus-Liebig-Universität Gießen, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Sertkaya, Osman, Fikri, (1995). Göktürk Tarihinin Meseleleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Sertkaya, Osman, Fikri, (2003). İnşaat Yüksek Mühendisi Kazım Mirşan'a Cevap: *Öngre binga başı* Adlı Bir Tarihçimiz Var mı? Orkun 64:26-29.
- Sertkaya, Osman, Fikri, (2008). Göktürk (Runik) Harfli Yazıtların Envanter, Alfabe ve Bibliyografya Problemleri Üzerine, Dil Araştırmaları, 2:7-34.
- Sertkaya, Osman, Fikri, (2011a). Runik Metinlerin Envanter Problemi ve Moğolistan'daki Runik Yazıtların Envanteri Nasıl Yapılmalı? Türk Kültürünün Gelişme Çağları: Başlangıç ve Yazıtlar Çağı Sempozyumu, Ulan Batur.
- Sertkaya, Osman, Fikri, (2011b). Kışkırtmak Kelimesinin Kökeni Üzerine, Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 717, s. 233-239.

Sertkaya, Osman, Fikri, (2021). Köl Tigin ile Bilge Kağan yazıtlarında geçen dağ silsilesinin adını K(A)D(A)RK(A)N mı, K(A)D(I)R K(A)N mı yoksa K(A)DR(A)K(A)N mı okumalıyız? IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Bilge Tonyukuk Anısına, 2. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Stachowski, Marek, (2011). Etimoloji, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Şen, Serkan, (2010). Taryat Yazıtının Batı Yüzünde 𐰽𐰺𐰸𐰸 ve 𐰽𐰺𐰸 İşaretleriyle Yazılan Sözcük Nasıl Okunup Anlaşılmalı? TDAYB 2008/II:99-107.

Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî (H. 1298). Lugat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî, İstanbul.

Şirin, User, Hatice, (2006). Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine, Bilig 39:219-238.

Şirin, User, Hatice, (2010). Bömbögör Yazıtı: Bir Türk Kunçuyunun Mezar Taşı, Dil Araştırmaları Dergisi, Sayı:7, s: 62-73.

Şirin, User, Hatice, (2013a). E-28, E-38, E-51, E-71, E-144, E-152 Yazıtlarındaki Bazı Sözcük ve İbareler Üzerine Yeni Öneriler, Yalım Kaya Bitigi, Osman Fikri Sertkaya Armağanı, Editör: Hatice Şirin User, Bülent Gül; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 549-557, Ankara.

Şirin, User, Hatice, (2013b). Yabogan (A 80) Yazıtı Üzerine, Bengü Beläk Bitigi, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Editör: Bülent Gül; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 457-464, Ankara.

Şirin, Hatice, (2016a). Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Şirin, Hatice, (2016b). Dağlık Altay Bölgesi Yazıtları Yeni Okuma ve Anlamlandırma Denemeleri, Türk Dünyası Dergisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, sayı: 42, Ankara.

Tanç, Mustafa, (2006). Eski Türkçe -GmA Sıfat-Fiil Eki Üzerine Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten , 54 (2006/2) , 133-138 .

Tekin, Şinasi, (1976). Uygurca Metinler II: Maytrısimit, Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma, Uygurca İptidai Bir Dram, Atatürk Ü. Ankara.

Tekin, Talat, (1968). A Grammar of Orkhon Turkic. Bloomington: Indiana University.

Tekin, Talat, (1978). Ön Türkçede Ünsüz Yitimi. TDAYB 1977:35-51.

Tekin, Talat, (1983). Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi, Belleten 46/184:795-838.

Tekin, Talat, (1990). Nine Notes on the Tes Inscription. Erdem 5/14:379-388. Türkçesi: Tes Yazıtı Hakkında Dokuz Not. Çev: Ülkü Çelik, Erdem 5/14, 1990, 389-398.

Tekin, Talat, (1993). Hunların Dili, Doruk Yayınları, Ankara.

- Tekin, Talat, (1995). Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk. İstanbul: Simurg.
- Tekin, Talat, (2004). Orhon Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, Talat, (2000). Orhon Türkçesi Grameri, Sanat Kitabevi, Ankara.
- Tekin, Talat (2004), Irk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı, Öncü Kitap, Ankara.
- Tekin, Talat, (2012). Eski Türkçedeki -Dok İsim-Fiil Eki Üzerine, çev: Ümit Özgür Demirci, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.
- Tekin, Talat, (2013). Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Talat, (2016). Orhon Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Temir, Ahmet, (1995). Moğolların Gizli Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tenişev, E. R. vd., Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskix Yazıkov, Morfolojiya, Moskva 1988.
- Tezcan, Semih (1983). “Uygurca”, Türk Ansiklopedisi, C. XXXIII, Millî Eğitim Basımevi, Ankara: 141b-148a.
- Tıbıkova, L. N., Nevskaya, İ. A., Erdal M. (2012), Katalog Drevnetyurkskih Runičeskih Pamyatnikov Gornogo Altaya, Gorno-Altaysk.
- Tietze, Andreas, (2021). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, İkinci Baskı (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş), Üçüncü Cilt F-J, Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tokyürek, Hacer, (2013). Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları. Türklük Bilimi Araştırmaları 33:221-281.
- Toparlı Recep, Vural Hanifi, Karaatlı Recep. (2003). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu yayınları Ankara.
- Tryjarski Edward, Hamilton James, (1975). L’inscription Turque Runiforme de Khutuk-Ula, Extrait du Journal Asiatique, Annee, Societe Asiatique 3 rue Mazarine, 75006 Paris.
- Uçar, Erdem, (2012a). Eski Türkçe +II Eki Üzerine, Karadeniz Araştırmaları • Yaz 2012 • Sayı 34 • 135-145.
- Uçar, Erdem, (2012b). Eski Türkçe -gInçA Zarf Fiil Ekinin Kökeni Üzerine, Gazi Türkiyat, Güz 2012/11:47-52.
- Useev Nurdin, (2018). Moğolistan’da Yeni Bulunan Urtyn Gol Yazıtı, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7(4), 2069-2077.
- Useev, Nurdin, (2019). Kırgızistan’daki Köktürk Harfli Yazıtlar, Ortak Türk Tarihi VI. Cilt, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayıncılık, Ankara.

Uzun, Subaşı, Leyla. (1995). Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı, Simurg Yayınları, Ankara.

Vásáry, Istvan, (2007). Eski İç Asya'nın Tarihi, çev: İsmail Doğan, İstanbul: Ötüken.

Vasilyev, D. D. (1976). Pamyatniki Tyurkskoy runičeskoy pis'mennosti Aziatskogo areala, ST 1:71-81.

Vasilyev, D. D. (1983). Korpus tyurkskih runičeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya, Leningrad.

Yıldırım, Fikret, (2016). Kâğıda Yazılı Runik Harfli Eski Türkçe Metinler. İgor. Kormuşin, Emine. Mozioğlu, Rysbek. Alimov, & Fikret. Yıldırım içinde, Yenisey- Altay- Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler (s. 391-545). Ankara: Bilgesu.

Yıldırım, Fikret, (2017). Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zieme, Peter (1978). Materialien zum Uigurischen Onomasticon I. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 71-86.